

GÂND ROMÂNESC

No. 5

ANUL II

MAI

1934

GÂND ROMÂNESC

TEORETICISM

I

Ceeace impresionează pe oricine privește peisagiul culturii contemporane și ceeace constituie poate cauza cea mai mare a durerii spirituale a omului actual, e mulțimea teoriilor și sărăcia adevărului. În loc de adevăr, ni se dau teorii, formule, relativități, aproximații, cașicumuri, sisteme, schițe, ipoteze, personale case de păianjen... Căutăm realitatea și ni se oferă o formulă, vrem adevărul și ni se îmbie o construcție în cazul cel mai bun abil confecționată, dar pe care chiar autorul o garantează cele mai adesea condițional ori o expune într'o doară. Dorim o certitudine și ni se oferă o incertitudine în plus. Titularul adevărului e pretutindeni absent și, în locul lui, se prezintă suplinitori dibaci cel mult să țină lumea cu vorba. Continentele culturii s'au populat cu o speță nouă, speța inginerilor și industriașilor teoriilor ca substitut și ca uzurpatori ai adevărului...

Și ceeace impesionează, pe de altă parte, este raritatea crescândă, cu care se vorbește astăzi de maiestuoasa și grava rațiune de odinioară, plină de lumină și dispensatoare de siguranță ca un prim meridian ce încinge în aceeaș curbă imensă fruntea sufletului și zenitul cerului, nostalgia fără nume a instinctului și fundația lumii, — rațiunea metafizicienilor, a bărbaților puternici, a moraliștilor de rasă și a înțelepților. Ni se vorbește, în schimb, obsedant, de o rațiune casnică, prinsă fără scăpare în parantezele fenomenului curent, o rațiune ale cărei reguli se învață ca și canoanele oricărui meșteșug, o rațiune mică, mecanică și fășneață, rezolvând repede și corect probleme variate, dând reprezentații pline de virtuozitate și eventual gata să facă piruete în cadențele unei muzici de cameră.

Pentru ca să apară aceste două aspecte contemporane, trebuie că înțelegerii și sufletului omenesc li s'a întâmplat, dealungul secolilor din urmă, o aventură.

În adevăr, atât de mult întrebuițăm rațiunea mecanizată și fără orizonturi filozofice — o rațiune, dealtfel, indispensabilă și foarte

utilă atât timp cât rămâne în domeniul ei — încât riscăm să credem că întotdeauna rațiunea n'a fost decât aceasta ori că nu mai are și alt înțeles. Așa cum oamenii moderni au uitat ce e timpul și au pierdut capacitatea de a-l trăi autentic din cauza întrebunțării curente a ceasornicului ori și din cauza aceasta, la fel au pierdut ori riscă să piardă respirația înaltă și primordială a rațiunii, din cauza predominării cantitative a mecanismului ei formal în cunoașterea și biologia cotidiană. Să amintim, în treacăt, câțiva filozofi clasici, pentru a sprijini ceea ce vrem să spunem.

Se știe ce însemnătate dădea Platon rațiunii. Dar tot Platon e acela, care a dat culturii filozofice conceptul ei cel mai sublim, a cărui apariție într'o minte omenească ar putea, în lipsa altor dovezi, să justifice singură noblețea speciei umane, și anume, conceptul despre lumea Ideilor. Această lume a Ideilor, cauză, esență și ideal totodată ale lumii vizibile, a fost considerată de foarte mulți moderni ca un simplu basm frumos. Și cu toate acestea, Platon împreună cu Kant sunt cei mai mari creatori de gând filozofic, acest fapt trebuind să ne dea mai mult de gândit. Iar ceea ce-l făcea pe Platon să creadă într'o lume a Ideilor, era tocmai rațiunea. Iată deci ce rol august dădea Platon rațiunii! Pe Idei își clădește el filozofia, știința și morala și aceasta n'ar fi fost posibil fără rolul cu totul necotidian și nemecanic, pe care-l dă rațiunii. Rațiunea e, după Platon, sărbătoarea înțelegerii, e trimisul, crainicul zeilor. Posedarea ei arată măsura, în care cineva posedă spiritul. Cine nu poate sesiza, în măsura în care aceasta e posibil pentru o minte omenească, existența Ideilor, dovedește că e lipsit de rațiune, că n'are rațiunea dezvoltată. Rațiunea la Platon are atâta virtute metafizică, încât ea e totodată și intuiție, raționalismul lui e și misticism, rațiunea fiind, în gradul ei maxim, Dumnezeu însuș și devenind principiul chiar al universului și finalismul lui. Rațiunea deci era o putere, pe care omul o avea, în măsură umană dar nu mai puțin existentă, în comun cu realitatea generală, ea îl lega pe om de această realitate, îi dădea o înrudire de respirație cu ea în ceea ce aceasta avea mare și esențial și nu îl deosebea de ea, așa cum din nefericire face aproape întotdeauna raționalismul din zilele noastre.

Aristotel a fost un spirit puternic științific și de aceea mult mai înrudit cu epoca modernă decât Platon. Acest spirit e întotdeauna pus în evidență de comentatori, uneori în paguba elementului extraștiințific al său. Căci și la Aristotel rațiunea are un înțeles și un rol, cari nu concordă cu atmosfera obișnuită a gândirii actuale. Aristotel are încă atâta libertate de spirit, încât în cosmogonia sa merge până la fantezie. Rațiunea în forma sa superioară, intelectul activ, o so-

cotește partea nemuritoare din om. Mai mult: prin rațiune omul are ceva divin în el! Tot rațiunea îi permite lui Aristotel să conceapă pe Dumnezeu și să-i dovedească existența. Cât element major și religios este în rațiunea lui Aristotel, se vede și din faptul că el a fost admis de teologia catolică, în Evul Mediu, și utilizat ca filozofia de bază. Natural, motivele acestei admiteri sunt multe și variate. Aristotel, adus de Arabi și de Evrei, era un fapt și nu se mai putea face abstracție de el, iar a-l combate, era greu. Acest filozof oferea puțința să se satisfacă începutul de spirit științific și critic, ce-și făcea apariția. Apusul medieval era torturat de problema acomodării dogmei cu filozofia, ceea ce trăda un scrupul științific, iar Aristotel venea tocmai la timp. Raționalismul aristotelic, în ceea ce el are formal, juridic, satisfăcea spiritul catolic, însetat să se caracterizeze și mai mult în această direcție. Aristotel nu era un necunoscut, fiindcă logica lui a fost cunoscută dela începutul Evului Mediu și întrebuințată zelos. Metafizica aristotelică oferea și o stringentă aplicație politică în sensul vederilor bisericii catolice, adică un monarhism intact după imaginea celui divin. Desigur, Aristotel a fost admis în măsură însemnată tocmai pentru raționalismul său formal și nu pentru misticism. Dar dacă acest misticism n'ar fi existat, el n'ar fi putut să devină așa zicând constituțional în teologia catolică. Orice teologie și orice biserică au rolul să raționalizeze misterul. Iar Aristotel era foarte nimerit pentru aceasta. El aducea un spirit puternic monoteist. El aducea concepția dualismului între divinitate și lume. Și tot el aducea ideia că Dumnezeu și lumea sunt totuș intim solidare, Dumnezeu fiind și în lucruri și în afară de ele. Catolicismul întotdeauna a ținut la un Dumnezeu transcendent, dar, spre deosebire de creștinismul oriental, a căutat să lege într'o trăire continuă și să valorifice aproape egal, lumea de aici și transcendentul.

E inutil să ne oprim la raționalismul medieval căci caracterul său religios și implicit metafizic rezultă din faptul că servea religia, deși rațiunea a fost atunci mult mai independentă decât se afirmă obișnuit. Mai interesant e să-i cităm pe Cartezieni. La începutul epocii moderne, matematica, prin rezultatele ei precise și sigure, exercita o mare influență. Descartes își propune să se servească de spiritul matematic în filozofie și totodată să asigure autonomia rațiunii. Cu toate acestea, Descartes a ajuns la o metafizică, la care putea ajunge tot așa de bine și pe altă cale. El e teist și sfârșește prin a-și pune rațiunea autonomă în dependență strictă de ideia de Dumnezeu. Spinoza, urmând o procedură „geometrică”, creiază o filozofie, ce nu se poate înțelege fără intuiție și misticism. Iar Leibniz, raționând stringent, ajunge reprezentantul tipic al spiritualis-

mului! Căci toți acești gânditori aveau sufletul larg și adânc, în care se reflecta puternic totalitatea existenței și raționalismul lor nu putea decât să ancoreze în misterul grav și ordonat al acestei realități.

Kant e invocat mai ales pentru că a arătat, cu o autoritate unică, limitele rațiunii. Aceasta convine spiritului contimporan nemetafizic. Și totuș gândirea kantiană păstrează rațiunii un rol foarte însemnat. Rațiunea oferă idei metafizice. Rațiunea are rolul să stimuleze și să ordoneze înțelegerea științifică, împingând-o spre sinteze din ce în ce mai prețioase. Și apoi, sub numele de rațiune practică, rațiunea își ia în mare parte revanșa. Kant a înțeles să facă din rațiunea practică primatul spiritualității noastre. Dar modernii, cele mai adesea, n'au vrut să înțeleagă aceasta și au falsificat atitudinea kantiană în fața existenței. S'a pus înainte mai mult Kant al rațiunii pure decât Kant al rațiunii practice. Acest fel de valorificare a lui Kant e foarte semnificativ pentru psihologia spiritului modern. În sfârșit mai e ceva: Kant, vorbind de numen, a sugerat ideea unei realități pline de mister, a unui mister complex, plin de freamătul mării și absolutei necunoscute... Câtă depărtare până la intelectualii raționaliști de azi, fericiți manipulatori de forme și principii intelectuale, ignorând ce e dincolo de jurisdicția birocrației intelectualiste!

Și am mai putea cita pe urmașii lui Kant, la cari rațiunea capătă atâtă importanță, încât se ajunge la exces și, prin reacție, la compromiterea ei și a metafizicei, lucru cu atât mai ireparabil, multă vreme, cu cât succesele științei încep să se înșire vertiginos în acest defileu triumfal, care e pentru știință secolul al 19-lea. Acum începe pentru raționalism epoca de suferință. Rând pe rând, trebuie să renunțe la atributele lui majore. Înainte, rațiunea era ceva mai ales metafizic și ajungea să fie chiar o forță — suprema forță — activă în realitatea ca atare. Deacum încolo rațiunea capătă un înțeles de logică formală ori chiar un înțeles psihologic. Rațiunea se întrebuițează în știință, în relațiile sociale, în biologia sublunară. Făcând legătura cu mecanicismul școlii carteziene și izolându-l din complexul lui de spiritualitate metafizică și morală, continuând și afirmându-se mai ales prin pozitivism, raționalismul ajunge, după o serie de avataruri, la rațiunea domestică, citadină și mondenă de astăzi. Se ajunge la un intelectualism, care dacă dă omului un fel de agitație intelectuală și beneficiul unei obiectivități de suprafață, dar îl izolează în fond de marea realitate, iar uneori chiar îl opune ei, spre deosebire de raționalismul clasic.

Urmările pentru viața spiritului nu au întârziat să apară. Cultura a început să facă abuz de intelectualism ușor și de estetism.

Marile valori umane nu mai sunt sesizate în adâncimea lor și nu mai apar solidare. Viața se fragmentează și se perfecționează în virtuozități de suprafață. Adevărul, binele, frumosul, valori și funcții diferite, specifice, dar esențial solidare în adâncul lor ori într'un suflet armonios, sunt considerate pe planuri separate. Din cauza aceasta, toate pierd. Moralul, când se mai face caz de el, devine logică utilitaristă ori sancțiune externă, pe când în realitate el e lumină, libertate și disciplină. Frumosul devine un absolut fără vitalitate căci nu poate fi frumos mare fără viață profundă, fără implicații metafizice, iar viața e integrală. Adevărul, în cazul cel mai bun, e precisă și implacabilă metodă de laborator, iar, în celelalte cazuri, e sport de ornamente, grațiozități și combinații silogistice ori aparent silogistice. Spiritul de gratuitate începe să pună stăpânire pe intelectuali, uitându-se că viața în adâncul ei n'are nimic gratuit, ci e necesitate, absolut, misiune. Spiritul de gratuitate are cel mult o valoare de metodă, dar în fond e o trădare a vieții. În morală, artă, adevăr, așa dar, periferizarea și minorizarea rațiunii au dus la rezultate funeste. Nicăieri însă până acum rezultatele n'au fost mai îngrijorătoare decât în domeniul adevărului. Căci în acest chip a apărut teoreticismul.

Intâiul simptom al artificializării, de care vorbim, a apărut, cum era și firesc, în clasa aristocrației de sânge. Secolul al 18-lea francez e destul de elocvent în această privință. Pentru clasa de sus, despărțită de natură și trăind în belșug material timp de mai multe secole, lumea începe să capete o reprezentare aparte. Instinctele adânci și atitudinile mari nu numai că nu mai sunt cu putință, dar sunt privite ca erezii. Credințele puternice, vitalitatea necontrafăcută, neasezonată, nu mai sunt de „bon ton”. Dela nobilii feudali, plini de viață, s'a ajuns la aristocrația elegantă, cu generozități cele mai adesea fără semnificație etică și cu permanentă corectitudine de roboți manierați. Într'un astfel de mediu, în care legea supremă e doar să nu fii ridicul, nu mai poate prospera flora majoră a culturii. Toate valorile, invențiile și înlesnirile vieții devin fluente, măsurabile și comode. Contra unei astfel de atmosfere spirituale a protestat un Rousseau. Dar Rousseau nu era destul de filozof și apoi el nu putea opri mersul lucrurilor, care era angajat prea mult în această direcție. Căci la aristocrație s'a adăogat spiritul burghez. Curând, aristocrația de sânge n'a mai contat ca înainte în societate și cultură, dar s'a adăogat fenomenul burghez, ce a dus repede la aceleași urmări, dar într'un cadru mult mai larg.

Renașterea dăduse oamenilor gustul epicureismului, sau, mai bine zis, îl eliberase și îi justificase. Acest epicureism însă nu

se putea desvolta în mare fără un instrument adecuat, care să reformeze societatea și să pună la dispoziție mijloacele economice indispensabile pentru exercițiul epicureic. Acest instrument a fost tocmai burghezia, la început embrionară, apoi o clasă socială și apoi creiând un spirit, care a molipsit aproape întreaga societate. Omul modern, omul apusean, în orice clasă socială s'ar găsi, e mai mult sau mai puțin burghez ca spirit, dela țărani-fermieri și până la prinții și nobilii, cari fac eforturi să se apropie de condiția sufletească burgheză sau se găsesc ajunși la aceasta fără nici un efort ori fără să-și dea seama. Dar burghezia implică mai ales două lucruri. Întâiu, înlăturarea aproape completă a transcendentului din viață. Burghezia e o gospodărire, cu resurse variate, aici pe pământ. Al doilea, accentuarea vieții orășenești în cultură, supremația orașului în cultura omenească. Dar înlăturarea transcendentului înseamnă fragmentarea omului, iar orizontul citadin înseamnă, cu timpul, artificializarea lui. Volatilizarea transcendentului din viața oamenilor și orizontul mic, urban, care dă totuș iluzia de a-și ajunge lui însuș, nu mai permit condiții fericite pentru ivirea adevărului, a ineditului mare. O serie de fapte caracteristice pentru epoca și cultura actuală dovedesc cu prisosință aceasta.

Iată, fenomenul turismului. Acesta ni se pare cel mai expresiv. Un țăran autentic nu călătorește, nu simte nevoia să călătorească. Și, ceace e mai interesant, deși stă pe loc, lumea e mereu nouă pentru el, ineditul existenței îi apare etern și, în orice caz, e, în general, mai mare decât pentru omul modern ce călătorește neîncetat. Acest fapt spune foarte mult. Țăranul adevărat trăiește lumea esențial, viziunea lui e o permanentă intuiție în realitate, de aceea deplasarea nu e necesară pentru el. Altfel e cu omul modern, omul actual. Desigur, condițiile sociale, economice și tehnice de azi promovează mult turismul, dar nu ele îi constituie specificul. Omul actual călătorește tocmai fiindcă nu sesizează esența și atunci vitalitatea lui se împrăstie în suprafață. De aceea din călătorii nici nu se întoarce schimbat, nu se întoarce cu un folos real, căci folosul l-ar avea intuind pe loc ori l-ar avea în chip sigur după ce ar fi intuit pe loc. Sunt totuș unii, foarte puțini, cari-și dau seama că mai e și altceva decât suprafața lucrurilor și călătoresc tocmai pentru a descoperi ce se ascunde dedesupt. Cum însă nu au și posibilitatea de a coborî în adânc, nici ei nu se întorc cu folos din călătorii. De fapt, aceștia sunt călătorii nefericiți, după mai multe experiențe. Și foarte rari sunt aceia, în cari călătoria a înviat omul real, omul esențelor, omul spiritual. În general, turismul e o sbatere fericită sau decepționată în neesențialitate. Nu facem deosebire acum între călătorie

și turism. De fapt, dacă e o deosebire, nu călătoria e caracteristică epocii noastre, ci turismul. Epocile trecute au avut mari călători, dar aproape că n'au avut turiști.

Dar fenomenul abuzului de instrucție intelectuală, de erudiție pură? Erudiția e și ea un semn de imperialism de suprafață. Mulțimea erudiților și absența oricărei organicități proprii la majoritatea lor, e o caracteristică a timpurilor noastre. „Erudit” nu înseamnă exact același lucru cu „învățat”. Poporul numește învățați pe oamenii, cari știu multe, dar cari cunosc și tainele lumii prin puterea minții lor. Învățații sunt și vraci și filozofi. Erudiții actuali sunt uneori oameni vii și atunci oferă un farmec nespus, dar nu acesta e cazul tipic. Mai semnificativ însă decât erudiția la adulți ni se pare predominarea instrucției intelectuale în școli, în locul creșterii forțelor spirituale. În loc să se dea educație, se dă îngrămădire de cunoștințe, în loc să se dea credințe, se dau idei făcute gata. În toată epoca contemporană așa a fost școala. Și avem impresia că pe măsură ce pedagogia își dă seama de acest defect și îl combate, el crește neîncetat! Să nu fie aici o cauză adâncă? În Evul Mediu se dădea multă instrucție, nu se dădea importanță directă educației, formării sufletului, și totuși, după o serie de ani, elevii ieșeau cu o structură spirituală adâncă, cu o credință! Dealtfel, noi modernii exagerăm, judecând după noi, atunci când afirmăm că Evul Mediu era așa de silnic, de tiranic și de formalist: învățăceii de atunci se simțeau, de bună seamă, mai liberi decât credem noi, fiindcă între ei și epocă era o concordanță. Dacă atunci rezulta mai multă educație decât se viza formal, prin mijloace tehnice directe, azi e invers: rezultă mai puțină educație decât se dorește. Și aceasta din cauza incapacității spirituale de fond a epocii actuale. Într'o epocă, care cultivă fenomenele, suprafața lucrurilor, e fatal să predomine instrucționismul și erudiția, oricât pedagogia ar cere contrarul! E aici o fatalitate. Pedagogii, universitățile, legislatorii înșiși, iar acum în urmă chiar o parte din opinia publică, se ridică și cer mai multă viață în școală, mai multă cultivare spirituală și mai puțin uz de memorie. Iar efectul e nul ori cu totul disproporționat. Am văzut pedagogi chiar, cari la examene nu întrebă decât lucruri de erudiție. Pentru a face altceva decât instrucție, trebuie în primul rând un complex de credințe, deci o raportare la esența realității. Iar aceasta, epoca de azi n-o poate face sau o face rar și foarte greu. De aceea preferă să acumuleze mormane de „idei”, de cunoștințe. Sunt și alte cauze ale abuzului de instrucție, dar principala cauză e neputința epocii de a se raporta la esențe.

Un fapt plin de înțeles pentru discuția noastră ni se pare că e

chipul cum judecă cei mai mulți intelectuali de azi psihologia cronicelor, pe cari ni le-au lăsat înaintașii noștri. Acesta nu e un fapt periferic, cum ar avea aerul, ci unul care se referă intim la problemă. Cetitorii de azi — câți mai sunt — ai cronicelor, găsesc aproape întotdeauna că ele sunt prea aride, mulțumindu-se să redea faptele principale. Contemporanii noștri dau sau creiază amănunte, formează atmosfere, umplu cadrul, dar nu bagă de seamă că se pierd în descripții, amănunte și scapă din vedere tocmai esențele. Oamenii de odinioară, cronicarii, trăiau miracolul lumii adânc și în nenumărate reverberații calme... Dacă ei au scris așa de concentrat, e tocmai fiindcă simțeau prea mult. Nu simțirea ce se toarce ușor în firele de tort ale literaturii, ci simțirea virilă și obiectivată în lucruri. Cronicarul se mulțumea adesea să dea o notație pentru întâmplări. Era de ajuns. Pentru oine, de exemplu, trăiește fenomenul răsăririi soarelui, nu e nevoie să adaoge descripții, adjective. „A răsărit soarele” e minimum și maximum, care trebuie spus. Sunt lucruri atât de mari, de năvălitoare, de maiestuoase, de definitorii în ele însele, încât a le amănunți și a le da metafore, înseamnă a le deprecia ori a face dovada că cel ce le redă în acest chip, nu le mai poate trăi cu adevărat. Dar oamenii vechi, încadrați în lucruri, solidari cu existența, vedeau în orice întâmplare istorică un răsărit de soare. De aceea notația era singura lor literatură sau mai bine zis erau în afară de literatură. Notația era un simplu semn de amintire.

Seria aceasta de fapte s'ar putea continua. S'ar putea, de exemplu, arăta fulul exteriorist, în care știința contemporană a tratat psihologia, sufletul. S'ar putea pune înainte lipsa obișnuită de substanțialitate a filozofiei vremii noastre. După cum s'ar putea exploata pentru aceeași concluzie felul cum gândirea nouă a tratat problema realismului și numenalismului — cunoscuta controversă medievală. Dar socotim că nu mai e nevoie. Ne mulțumim doar să amintim atitudinea modernilor față de natura instinctelor. Instinctele sunt ceva adânc și tocmai de aceea problema lor e o piatră de încercare pentru știința modernă, care caută să înțeleagă lucrurile dinafară înăuntru. Instinctele ori au fost tăgăduite pur și simplu ori au fost denaturate în explicarea ce li s'a dat ori, ceea ce e mai semnificativ, au constituit un subiect exagerat de mirare. Se poate ușor observa ce mină proastă fac oamenii de știință în fața problemei instinctelor. „Minunile” instinctului nu constituie un prilej de uimire deosebită pentru un om vechiu. Fiindcă el știe că „minunea” e pretutindeni în fondul realității. Dar un om de știință modern, care a căutat, conștient sau nu, să logicizeze realitatea, e iritat ori mirat când trebuie să constate că

aceasta îi depășește logica. De fapt, instinctele nu sunt în primul rând o problemă de știință pozitivă, ci una de metafizică!

Toate acestea ne îndreptățesc să afirmăm că una din caracteristicile timpului nostru, poate principala și în orice caz aceea care e lămuritoare aici, este ceea ce am numi geograficismul intelectual și spiritual. Spengler găsisse simboluri spațiale pentru fiecare tip mare de cultură. Tot așa s'ar putea găsi științe-simboluri pentru fiecare cultură ori epocă. Cultura epocii noastre e, de exemplu, sub semnul geografiei și contabilității. În această situație, rațiunea s'a făcut și ea după chipul și asemănarea epocii. A devenit pozitivistă, utilitaristă și mondenă. Se înțelege că noi vorbim în general. Nu ne referim la câteva mari spirite filozofice de excepție, cari nu pot fi decât profunde și integrale, deși suferă și ele din cauza vremii, ci la aspectul obișnuit al culturii și, în special, ne referim la omul intelectual modern. Raționalismul, în acest caz, raționalismul specific al timpului, e sau un raționalism incomplet sau superficial. Între el și raționalismul clasic e mai mult o asemănare de nume, e o asemănare parțială. Omul modern, fără voia lui, s'a superficializat. E silit să ducă o viață și să aibă o înțelegere la epiderma realității. Nu e nici o mirare dacă în acest regim de fals realism, sufletul adânc uneori protestează și marchează devieri absurde, așa cum arta și literatura, ele înseși lipsite de reală libertate și condamnate prea des la superficializare, se răzbună căutând formule morbide de creație. Pe scurt, e o vrajă de artificialitate, care a pus stăpânire pe suflete, rațiune, înțelegere. Aceasta e aventura lor. Ingenuitatea primordială a sentimentului adevărului riscă să se piardă complect, fiindcă omul modern și-a instalat viața în caliciul florii și a renunțat la rădăcini. În absența legăturii cu adâncul realității, el a recurs la teorii. Mulțimea și provizoratul teoriilor se oferă ca o compensație, dar sunt o compensație amăgitoare și, în cele din urmă, dureroasă. Teoriile apar ca o erupție epidermică. Orice căutare de adevăr e amenințată să sfârșească în construirea unei teorii ca oricare alta. Dar teoria aceasta e cavoul adevărului. Ea s'ar putea foarte bine defini mijlocul savant și prețios de a camufla adevărul. Neputând da adevărul sau neputând măcar să întreținem sentimentul prezenței lui, îl izolăm într'o teorie. Adevărul a devenit foarte incomod și ne grăbim să-l dăm deoparte, așa cum face scoica cu corpurile străine, cari intră în casa ei. Este elocventă asemănarea între industrialismul economic al epocii moderne și industrialismul științei și filozofiei curente. Se fabrică mult, ieftin și amăgitor atât într'un domeniu cât și în altul. Rafturile culturii sunt populate de adevăruri manufacturate. Trăim în vremea teoriilor și opiniilor, a acelor opinii, cari ar fi întristat atât de mult pe Platon.

Toți se grăbesc să facă teorii, să aibă opinii. E o supraproducție și o demonetizare, uneori un adevărat crah, iar în această situație adevărul se ascunde cu atât mai mult. Adevărurile se transformă în teorii, credințele în opinii, morala în maniere sau în legi exterioare, arta în virtuozități rafinate, religia în experiențe subiective...

Și totuși, sufletul omenesc cel de totdeauna, nu cel care suferă scăderi și aventuri istorice, trebuie să-și ceară drepturile lui până în cele din urmă. El se păstrează azi la acele câteva mari spirite filozofice și la oamenii „simpli” din popor. În general însă azi acest suflet omenesc e superficializat sau e bolnav. În interiorul lui, minor și artificializat, rațiunea nu poate da roade mari. Căci rațiunea, ca și misticismul, n'au o valoare în ele înseși. Valoarea le-o dau sufletul și epoca în cari se desvoltă. Disputa între raționalism și misticism, între rațiune și intuiție, e în cea mai mare parte fără obiect serios. Ea e o dovadă în plus că ne ocupăm cu subiecte de suprafață, deci încă o dovadă a artificialității noastre. Într'un suflet adânc, sănătos, disciplinat, atât rațiunea cât și misticismul — sau ceeace ne place să numim misticism — sunt valabile, și într'un suflet superficial, frivol și maladiv atât rațiunea cât și misticismul sunt rele. Căci raționalismul mare ori pleacă dela misticism ori ajunge de-l implică, iar misticismul propriu implică întotdeauna raționalul. E bizară deci atitudinea acelora, cari invoacă rațiunea sau intuiția mistică ca pe un panasă și cred că prin acest fapt însuș sunt în posesia adevărului. Aceasta e o concepție magică, o concepție de amuletă sau e, cele mai adesea, simplă demonstrație frivolă, joc de curse în arena spiritului. Esențial e deci sufletul. Într'un suflet lipsit de adâncime, raționalismul e artificial, într'un suflet nedisciplinat, misticismul e anarhic. Modernii au un raționalism fără raționalitate și un misticism fără autenticitate. Dacă e vorba de reforme și dacă reformele pot fi puse la cale în acest domeniu, ceeace trebuie să se reformeze e *sufletul*. Sufletul nostru e bolnav ori în suferință. Discuția e de a alege între un suflet sănătos și întreg și un suflet bolnav ori contrafăcut. Omul a trăit multă vreme într'un mediu socio-cosmic. Acesta e mediul natural, sănătos, biologic și spiritual totodată. Astăzi însă el trăiește numai într'un mediu social și încă într'o societate unilaterală ori de extracte epidermice. Ceeace se impune e o recosmizare a omului. O stabilire a legăturii cu realitatea, o reontologizare a sa. Problema înțelegerii, a adevărului, e deci azi înainte de toate o problemă de igienă, o problemă de medicină a spiritului și de organizare a vieții. Adevărul e greu să fie posedat și poate că nici nu e pentru om. Dar nu e numai decât nevoie de aceasta. Adevărul poate fi trăit înainte de a fi cunoscut propriu zis. Și omul se poate desvolta în măreția spi-

ritualității lui chiar dacă se mulțumește să trăiască adevărul, fără a-l proclama formal. Rezorbirea artificialităților și reîncadrarea în realitate vor aduce dela sine această trăire a adevărului, iar funcțiile majore ale omului, funcția morală, religioasă, funcția logosului, vor reapare atunci în chip firesc în umanitate. Dacă ele vor da și captarea directă a adevărului, aceasta va fi un beneficiu ce se va adăoga, fără a fi indispensabilă. Ceeace e sigur însă, e că această transformare a omului nu se poate face repede, tocmai fiindcă nu e un proces artificial. Aici are întâiul cuvânt logica istoriei. Noi cei de azi suntem, în general, condamnați. Dar așa condamnați cum suntem, putem să ne pregătim și să pregătim pe alții pentru transformarea viitoare, chiar dacă nici noi și nici acești alții nu vor apuca acele timpuri. Căci altfel va întârzia mai mult în lume epoca de artificialitate, cu raționalism de colivie, cu misticism de mici anarhii parfumate și mai ales cu invazie, cu spujină de teorii, cari ascund fața adevărului și dizolvă neîncetat legătura tainică a omului cu existența.

II

Aceste considerații comportă câteva aplicații la mediul nostru, pe cari le socotim oportune. Căci există și un teoreticism românesc, mai ales dacă se are în vedere vechiul regat. Există chiar o problemă a teoreticismului românesc. Căror cauze se datorește acest fenomen, e greu de spus. Totuș, să indicăm câteva.

Fiecare masiv etnic are ceva original, un dat primordial, aproape neanalizabil și în mare parte incontrollabil. Până la ce punct teoreticismul românesc e în legătură cu acest dat etnic al nostru, e cu neputință de stabilit. Ceeace putem spune e că intelectualul român are foarte adesea un fel de scepticism inconsistent, târăgănat și fără conștiința lui, un scepticism care nu e chiar scepticism, are înclinare spre melancolie, spre improvizații de idei, e, destul de frecvent, un generos pierde-vară, e artist, „nonchalant”, diletant, apreciator de spirite și de teorii fără comotii, fără subsol...

Fenomenul ciocoismului se poate întâlni des la noi. El nu constă însă numai în violent instinct de parvenire, deși acesta e fondul lui, ci oferă nu rareori și o valorificare a bunurilor de lux. Dacă Românii își dau copiii la licee, e tocmai fiindcă acestea nu sunt școli practice, tocmai fiindcă sunt școli de lux! Regretatul Virgil Bărbat s'a ocupat, ni se pare, cu aceste lucruri în termeni asemănători. Românul apreciază tocmai ceeace n'are nici o utilitate imediată, fiindcă aceasta seamănă a boierie. „Boierul” e marea obsesie a psihologiei românești. Desigur, dacă Românul apreciază valorile de lux, nu e în chip dezin-

terestat, ci tocmai pentru a se înălța în ochii concetățenilor. Nu mai puțin însă rezultă de aici o punere în valoare a luxului social și spiritual, deci o întărire a înclinării teoreticiste. Dacă Românii ar fi fost un popor așa de utilitar, învățământul public n'ar fi suferit atât de iberbolic de inflația școlilor teoretice, oricâtă nevoie ar fi fost, la un moment dat, de cadre pentru biurocrația de stat modern și, mai ales, nu le-ar fi acum așa de greu să se elibereze de magia școlii teoretice, să pună adevăratele baze ale școlii practice, acum când nu mai e nevoie de cadre! Necesitatea practicului și a școlilor în consecință a devenit deocamdată la noi tot motiv de a face teorie sau tot motiv de reforme pe hârtie...

Intelectualii români sunt în mare parte copii de țărani. Ar urma de aici ca ei să afirme un element pragmatic cu atât mai impresionant, ceea ce se întâmplă destul de rar. O cauză e faptul că până a ajunge sus, se luptă cu atâtea rezistențe materiale, sociale și culturale, încât se obolesc. Când ajung la liman, energia lor e quasipensionară. Suprasaturați de efort și neajutorați de nimeni, ei rămân apoi cu groază de efort. Jumătate de viață o întrebuițează după aceea pentru gratuități placide și epicureism pasiv. Dacă spiritul teoretic nu câștigă valori din cauza aceasta, dar e întărită atmosfera de teoreticism prin însuș faptul că efortul, practicul, întâmpină silă, desconsiderație, neputință sau chiar lamentare.

Iar în cazurile când intelectualul păstrează toată energia țărănească, apare altă dificultate. E foarte greu să dai expresie culturală sufletului țărănesc, fie că acest suflet se păstrează în fond intact, cum era la Creangă, fie că el e prelucrat în superioare transfigurări critice, cum a fost în unele privințe cazul lui Pârvan. Deaceia chiar acest intelectual riscă să se mulțumească a ventila teorii, cari nu-l angajează nici într'un fel în fond.

Bogăția însăș e o cauză de teoreticism. Românul nu e bogat, dar țara e bogată și boierii au fost bogați. Casele și moșiile boierilor, ori acelea ale marilor slujbași, au fost în general locuri, în cari psihicul s'a degajat treptat de elemente pragmatice. Conacile boierești erau oaze de gratuitate în sahara clăcășiei și nevoilor. Boierul și intelectualul acesta bogat prin drept divin, deveneau din ce în ce mai înclinați spre teorie ușoară și spre respirație estetică a vieții.

În unele părți ale Munteniei și Moldovei, amestecurile etnice s'au petrecut, prin vitregia istoriei, pe o scară destul de întinsă și tocmai la nivelul, care avea cuvânt în atmosfera spirituală a țării. Dar e ușor de observat că, în cazuri de confuzie etnică, cele dintâi puteri sufletești, cari sunt atinse, sunt instinctele adânci, credințele, atitudinile organice, chiar dacă inteligența de suprafață câștigă. Sunt;

foarte rar, și cazuri de excepție, când din astfel de amestecuri poate rezulta un om complex și adânc, dar în general nu e așa. Ereditatea umană nu ascultă de legile zootehnice. Ea se pare că ține la istorie, la puritatea și exclusivitatea locului. Deaceia au fost și sunt mulți intelectuali la noi, și vorbesc de cei de perfectă bună credință, cari, rezultați în urma unor aluviuni sau împrejurări etnice din direcții diferite, au căpătat un suflet fără temeinică înșurubare în realitate, suflele de luntre pe valuri, degustatori ai realității și împrăștiatori fatali de permanente sugestii gratuitiste și teoretizante. Faptul e cu atât mai însemnat, cu cât, după ultimul războiu, s'au adăogat noi valuri de străini și metiși, cari ori aduc instincte stranii pentru noi ori vin de măresc sportul comodităților de la suprafața spiritului.

Nu e fără interes să se amintească și aici precumpănitoarea imitare a Apusului, sub care trăim neincetat de vreo sută de ani în cultură, societate, politică... Dar nu se imită niciodată credințele, forțele, pragmaticul, ce au creiat, în altă parte, formele, ci se imită numai acestea din urmă. Nici nu se poate altfel. Numai copiii pot imita adânc, uneori până la crimă alteori până la sfințenie. Adulții imită exteriorul, forma și șgomotul. Civilizația de forme, pe care am adus-o, e ceva teoretic, e decor, e deslăpire de realitate.

Noi nu am imitat însă mai multe centre, ci mai ales civilizația franceză, din care cauză a urmat o accentuare a teoreticismului. Teoreticismul și gustul formei sunt puternice în Franța deși acolo lucrează, ca legiuni fanatice, admirabile și prestigioase mănunchiuri de credințe. E fără discuție că noi nu puteam imita decât pe Francezi și că am avut și câștiguri mari de pe urma acestui fapt. Procurorii istoriei dau dovadă de lipsă de spirit istoric. Dar nu e mai puțin adevărat că mediul anglo-saxon, de pildă, are un fond pragmatic mult mai însemnat ori că mediul german are un metafizicism mult mai puternic, care dacă uneori evadează în vidul înghețat al realității, alteori introduce în realitatea cea mai adâncă. Oricât imitația se oprește la forme, poate că sugestii de fond în aceste direcții am fi putut avea și noi dacă imitația n'ar fi bătut un singur drum.

Din imitarea apusului a reieșit în mare parte, și centralismul nostru de stat. Democrația, burghezia, tehnica statului modern sunt centraliste ori centralizante. Acest fapt s'a unit cu ceace a putut rămâne ca element asiatic, ca dorință de putere, la noi, de pe urma stăpânirilor trecutului, și astfel s'a format centralismul politic din România, așa de greu de combătut astăzi cu toate bunăvoințele din toate părțile, cari nu lipsesc chiar atât de mult. Dar centralismul aduce întotdeauna teoreticism ca stare de spirit și ca fel de trăire a vieții. Instinctele, interesele, pragmaticul regiunilor sunt mai mult sau

mai puțin date la o parte. Peste tot tind să se aplice forme și idei răsfrângând o singură modalitate, aceea a centrului, care, natural, ajunge să plutească oarecum în aer fără suficiente rădăcini.

În sfârșit, trebuie să se țină seama de epoca istorică, în care trăiește toată omenirea. Una din opozițiile numeroase ale acestei epoci este utilitarismul excesiv, pe deoparte, și teoreticismul tot atât de excesiv, pe de altă parte. Umblă în lumea contemporană un utilitarism năvălitor, constituit din valori mici și un spirit de gratuitate și de combinație teoretică facilă — după cum am văzut mai sus — cum n'a fost în alte vremuri. Epoca medievală, de exemplu, avea un util major, hieratic, spiritual, departe și de utilitarismul mărunț și de recoltele supraabundente ale teoriilor bastarde. Această caracteristică a epocii contemporane ne-a atins și pe noi, accentuând mizeriile noastre politicianiste și materialiste, dar accentuând și teoreticismul nostru fără răspundere.

Sunt exemple în viața noastră culturală, cari arată abuzul de spirit teoretic și slăbiciunea așa zicând a artei pentru artă. Moralul și artisticul sunt domenii diferite și judecățile critice trebuie să țină seama de aceasta. Dar a separa în chip absolut moralul și artisticul, e o aberație. Contra acestui fapt a luptat dl profesor Iorga. Se știe însă ce atacuri și-a atras din partea literaților și criticilor noștri, cari nu privesc lumea decât prin lucarna esteticului, pentru faptul de a fi îndrăznit să afirme că o operă imorală nu poate fi primită de o cultură sănătoasă! Omului care a dat cele mai bune și mai emoționante, mai sintetice și mai interior muzicale caracterizări de scriitori și tipuri din galeria și comedia culturii române, i s'a tăgăduit de către unii chiar dreptul de a se amesteca în literatură și în aprecierea ei! Bucățelele de oameni, tinerii răsfățați, prințisorii literelor daco-române, tari pe recuzita metodologiei literare ori pe „intuiția” persoanei lor subțiate de geniu... au dreptul s'o facă, iar Neculai Iorga, nu! Dar cazul Pârvan? Pârvan e apreciat cu consecvență, și pietatea pentru marea lui amintire e păstrată cu discreție, dar tot Pârvan e și atacat. E atacat, fiindcă lipsesc antenele pentru drama moral-metafizică a sufletului, fiindcă unii alunecă inteligent și rafinat pedeeasupra, fiindcă sunt prea mult sclavii simetriilor domestice, ai bunului simț înregistrat, fiindcă analizează rugăciunea, fiindcă descompun muzica în sunete, fiindcă măsoară acomensurabilul... Pârvan, acest mare „voilier” cu pânze pentru ocean, nu e înțeles de vâslășii de lacuri mici. Aceștia se ascund când vine furtuna ori se îndoie ca o trestie, care nu păstrează nici o amintire din catastrofa prin care a trecut — și continuă egal să guste și să aplaude florile de seră. Pentru adâncul realității, dacă vine vreodată vorba despre

ea, ajunge un zâmbet ori o ridicare din umeri. Eleganța și nuanța mimicii țin loc de multe. Chiar și de metafizică... Apoi cazul revistei „Gândirea” Revista cea mai importantă și mai organică de după războiu, revistă de adâncime și de prestață, care va imprima, poate, numele unei decade, a fost totuș și atacată, pe față și, mai ales, prin colțuri. Nu vorbim de cei ce au atacat-o deși ar fi vrut s'o laude, ci de ceilalți, cari, în general, nici n'au avut curajul unui atac public, sistematic, în mare. Dar de ce aceste atacuri? Pentru motivul principal că „Gândirea” implica altceva decât obișnuitele gratuități românești, pentru care se cheltuște uneori atât spirit și inteligență în publicațiile noastre. „Gândirea” implica un pragmatic adânc, religios, moral, metafizic, indiferent de felul cum era el reprezentat într'un caz sau altul.

Dar găsec un exemplu încă și mai concludent. E vorba de felul cum a fost atacată ori neapreciată munca folkloristă și istorică dela noi. Au fost unele abuzuri, natural. Dar în general aspectul folklorist și istoric al culturii române a fost ceva justificat și folositor. Dacă e un rău, e că nu s'a adunat mai mult și mai bine din folklorul românesc ori că nu s'a scris istorie mai mult și mai corect. Iată însă că au fost esteți și „filozofi”, cari au găsit că trebuia să renunțăm la aceste „barbarii” și „țărăni” și să facem filozofie și artă în sine. Unul din puținele lucruri normale și organice dela noi, nu e înțeles și, în schimb, se dă primă de încurajare artificialului! Filozofia e un lucru foarte bun, fiind, în definitiv, scopul suprem al unei culturi, zeita cu ochi grăvi, căreia toate ajung să i se prosterneze, dar la filozofie nu se ajunge prin salturi de veveriță, nu se ajunge sărind în gol ori împrumutând răsaduri exotice. Nimic mai organic și mai propriu decât filozofia. Ea e certificatul de existență al unui popor și deaceea pentru ea trebuie să lucreze secolele. Un popor de ciobani și de plugari nu se metamorfozează accelerat, fără pedeapsă, într'o populație de colegieni, cari se exercită în dialecticile și huzururile spiritului. La filozofie adevărată se ajunge după ce instinctele s'au convertit, timp îndelungat, în mucenicia pelerinagiilor... A fi făcut filologie, istorie, folklor — a o face încă în mare măsură — însemna și însemna pentru noi a iniția drumul adevăratei culturi. Ce putea însemna contrariul ne arată, mai mult decât e nevoie, cazul lui Conta, foarte respectabil și interesant, dar situându-se, de fapt, în afara culturii române! Filozofia nu se improvizează. Ea vine din cele mai mari adâncuri, ca isvoarele reci și limpezi, cari intonează deasupra, oglindind cerul, trilul etern al pământului. Ca să se creieze filozofia, trebuie să se lase timp și să se lucreze pentru a se realiza tot drenajul istoric necesar, tainica schimbare la față a pământului

în foc. Nu există filozofie „à la minute” sau aceasta e o filozofie ne-organică, o filozofie în eprubetă...

Trebue să fim fericiți că s'a lucrat în domeniul istoric, filologic, folkloric, după cum, pe de altă parte, trebue să fim fericiți că am avut idealul independenței și unirii naționale căci acestea au creat scopuri organice pentru activitatea noastră spirituală. Dacă ne-au împiedecat să ne avântăm mai de vreme în domeniul valorilor mai înalte, dar tot ele ne-au oprit și dela multe diversiuni artificiale, în care s'ar fi rătăcit prea de timpuriu energia noastră. Căci spiritul teoreticist și gratuitatea își au primejdiile și riscurile lor. Gratuitatea nu se aplică orcum și, mai ales, nu în orice fază a culturii unui popor. Cultura se naște din durere și din pragmatic profund. Vicisitudinile idealismului în România sunt o dovadă. De cele mai multe ori, idealismul Românului renunță, uită, se acomodează. De ce? Un motiv e fiindcă Românul consideră adesea idealismul însuș ca pe un sport gratuit. Deci devine ceva care poate să fie, dar poate într'o bună zi și să nu mai fie... Gratuitatea poate deveni la noi o formulă foarte bună, care să acopere deficiențe naționale; lipsa de energie, de ideal viguros, de sacrificiu, de linie dreaptă. Ori poate ucide în germen stimulentele pentru marile creații și valori. Dacă un Dumitrescu-Iași, cu inteligența și resursele lui, a putut să trăiască atâtea zeci de ani fără să facă ceva în raport cu înzestrarea sa, e și din cauza mediului nostru. Nici o societate apuseană n'ar fi tolerat cazul Dumitrescu-Iași. Dar infinit mai elocvent e destinul lui Maiorescu. Acest superb Român, și cap de gânditor și artist superior n'a găsit în timpul lui motivația necesară pentru a crea filozofie. Nu vorbim de fatalitățile interioare ale lui Maiorescu și, în definitiv, pe acestea nu le poate cunoaște nimeni cu adevărat. Ceeace e sigur e că Maiorescu ar fi putut face mai mult în filozofia personală, decât a făcut. Dar a găsit aici mediul acesta de gratuitism neenergetic. În Germania, în anii tinereții, pornise să lucreze altfel. La noi, a început să renunțe din ce în ce. Fiindcă la noi nu găsea acel pragmatic adânc, acel util mare, care să-l lege de creația filozofică. În schimb, a devenit istoric, literat, critic stilist și mare gramatician — fiindcă acestea nu erau atunci la noi gratuități. Vitalitatea spiritului de creație necesară și impersonală, nu e cultivată în România. Maiorescu nu și-a realizat complect destinul launtric. Neputul aceluși bătrân verde și chipos, de lângă Blaj, îmbrăcat în dimie și cu cisme de toval, pe care feciorul său, Ion Maiorescu, l-a luat de mână și l-a prezentat cu mândrie ispravnicului din Craiova, vărului lui Vodă Bibescu, spre mirarea tuturor boierilor, siliți să admire vigoarea și dârzenia celor doi Români, — s'a mulțumit dela

o vreme să-și consume filozofia elegant, discret, solitar și, poate, trist, așa cum fac mulți Români subțiri, ajuși orfani în existență...

Lucrurile devin și mai rele atunci când gratuitatea se adaogă pe un fond de levantinism și politicianism. Vă inchipuiți ce rezultă dintr'un raționalism ușor și dintr'un esteticism comod, atunci când se asociază cu un astfel de substrat, ceea ce nu e prea rar la noi... Oricât ar fi rațiunea de corectă și simțul estetic de rafinat, nu poate ieși nimic de valoare pentru cultura generală. Pomul altoit pe salcie, nu e bun. Tipul intelectualului sceptic sau relativist în filozofie, levantin în morală, estetic în gusturi și biologia vieții, amabil cu toată lumea, băiat bun și în fond străin de toți, fără să aibă măcar sentimentul unei treze coincidențe cu el însuș — nu e ceva exotic pe meleagurile acestea. Și, mai ales, nu e un model de imitat. Exemplele discret prezumțioase, diplomat suficiente, rafinate, stilate, experte în lansarea gratuităților; psihologia de amatoriști intelectuali, de arbitri ai eleganțelor minore, de calamburiști versați, de anecdotiști plini de „à propos”, de aviatori delicați de credințe, de emolienți ai culturii, de fragili marchitani academici... : toate acestea, alcătuiind o floră spirituală specifică și costisitoare, se pot găsi nu cu prea multă greutate, pentru cine ar vrea să le studieze fără a fi silit să treacă frontiera. Gratuitatea, teoreticismul, în astfel de condiții, pot deveni chiar o mare nenorocire pentru o cultură.

Ne amintim de studiul d-lui D. D. Roșca, „Mitul utilului”, studiu care, dacă e bine înțeles, e un admirabil îndreptar. El e totodată un document de valoare și ar fi trebuit să fie îndelung discutat și întrebuițat. Impresionant prin inspirație, temeinic prin documentare, just ca atmosferă de ansamblu, el e încă o dovadă că ideile filozofilor sunt totodată și un fel propriu de acomodare la mediu. Autorul „Mitului utilului” trebuie că a suferit mult într'un anume mediu, pentru ca să scrie astfel. Pentru ca să reacționeze printr'o mândră acomodare nu pasivă, ci activă, luptătoare. Un mod de a explica geneza destinelor filozofilor, e și acesta de a le înțelege ca mijloace supreme de explicări ale mediului și de acomodări pasive ori active. Studiul d-lui Roșca are un netăgăduit adevăr în sine, dar are și un stringent adevăr local. Scris la București, de exemplu, n'ar fi avut aceeaș aplicație. Aici ar fi poate mai nimerit să se scrie despre „mitul gratuității”. Dar și la Cluj socotim că se mai pot adăoga câteva lucruri. În definitiv, gratuitatea, așa cum o înțelege dl. Roșca, e foarte asemănătoare cu utilul mare, cu pragmaticul nobil, așa cum îl înțelegem noi. De aceea discuția s'ar putea purta mai nimerit nu între gratuit și util, ci între feluri de util. Dacă e vorba de utilul modern, de utilul materialist, economic, de utilul politicianist sau, în general, de biologicul

plat și lănced, atunci mitul utilului e o mare primejdie și oamenii de cultură trebuie să înceapă lupta susținută și eroică împotriva lui. Dar dacă e vorba de utilul moral, metafizic religios, de fondurile grave de nobleță pragmatică din om, atunci e cu totul altceva. Căci unde nu e util mare, nu e nici teorie mare. Probabil că Ardelenii exagerează uneori în sensul biologicului compact și mat, așa cum în vechiul regat se exagerează în sensul pragmaticului vibratil și interesat. Deaceia la Cluj trebuiau să se audă cuvinte ca ale d-lui Roșca. Ele trebuie primite însă în sensul, în care au fost spuse, cu semnificația fondului, din care au pornit și care e perfect valabilă. Trebuie interpretate just. Altfel, se ajunge la cultul gratuității cu orice preț, la gratuitatea ca atare, la mitul gratuității. Mai ales că oamenilor le place să treacă dela un mit la altul. Căci există și un pozitivism al misticeii.

Ardelenii sunt mai curați din punct de vedere etnic, au fost și sunt mai săraci din punct de vedere economic, stăpânirea străină i-a silit să fie mai luptători, sunt mai metodici, mai cu aplicație, mai gospodăroși. Sunt mai pragmatici decât Muntenii și Moldovenii, mai ales decât Moldovenii... Nu e fără semnificație simbolică apariția la Cluj a revistei „Gândirea”, revistă care a căutat să sublinieze pragmaticul. Vitalitatea puternică și aplicația pot crea opere durabile, când se întâlnesc cu spiritul. Nu e interesant că Ardealul a dat un roman ca „Ion” și un filozof ca Lucian Blaga? Faptul că singurii filozofi români proprii și de mare anvergură, Motru și Blaga, au ca substrat, unul vitalitatea și pragmaticul oltenesc, altul vitalitatea și pragmaticul ardelenesc, nu spune foarte mult? Ca și faptul că Rebreanu n'a rămas Rebreanu decât atât timp cât a păstrat, la bază, vechiul suflet ardelean și nu s'a corcit spiritual? Când cei din vechiul regat așteptau să fie „salvați” social și moral de către Ardeleni, dovedeau multă naivitate, fiindcă salvarea trebuie să fie întotdeauna o inițiativă proprie. Totuș ceea ce n'au dat imediat, Ardelenii pot da, în parte, cu timpul. Și anume, în opere rare, dar grave, de cultură, cum o dovedesc cele două cazuri din filozofie și roman.

Sunt însă două greșeli, cari se pot face și cari uneori se și fac. Una de a considera în bloc pe cei din vechiul regat ca „levantini”, alta de a-i lua ca model în abilități, improvizații, politică, teoretisme și gratuități. Există o atracție, pe care omul vital și sărac o are pentru cel de sus și rafinat, atracție primejdioasă. Decât rafinați în chip accelerat, noi îi vom pe Ardeleni mai degrabă biologici, compacti! Căci, cu timpul, din acest fond poate ieși o cultură când raționamentul frivol e sfârșit de lume. Rafinaților din principiu le preferim pe cei ce calcă sănătos pe pământ și frâng omul în pumn.

Ne gândim la splendidele exemplare de rezistență ardelenescă, la popii de sat, la protopopii vajnici, la plugarii și „oierii” vestiți, la economii ce-au strâns, din ozonul munților și lărgimea câmpurilor, depozite de energie umană și de virtualitate cultural-etnică și nu voim ca progeniturile lor să devină copii de seră, făcând frumos „sluji” pe pragul culturilor aurite și pe covoarele fragile ale grațuităților amăgitoare. Cultura n'o fac „deșteptii” și rafinații pur și simpli, ci cei cu sufletul atât de tare, încât în el se pot adăposti un timp destinele umane. Omul crescut în mireasma câmpului, în revenea brazei, mocanul, plugarul, cel cu odgoane de instincte și cu triluri agreste în suflet, e mai prețios, dacă nu în el însuș, dar prin potențialități, decât omul ornament al culturii ori condiției sociale așa zicând mai favorizate de soartă. Băștinașul plaiurilor și orizonturilor acestora trebuie să aibă mândria condiției lui și să nu se lase sedus de strălucirile artificiale și artificializante. Ardelenii trebuie să respingă „utilul”, pragmaticul politicianist, economicul disprețuitor de cultură și să elibereze spiritul din biologicul teluric. Dar să păstreze și să cultive ceea ce e adânc și superior pragmatic, să aducă *mitul credințelor*. Căci, din nefericire, convertirea la rafinare pentru rafinare e mult mai ușoară decât s'ar crede. Omul e inconvertibil într'un fel, dar, în altul, e și foarte convertibil și perversibil! Noi Românii din toate provinciile suntem, în multe privințe, mai identici decât credem și decât ne laudăm la ocazii. Când ultimii strigoi de dincoace și de dincolo de Carpați vor pieri, va veni unitatea deplină. Dar întrebarea e dacă aceasta se va face pe bază de declinare adâncă a realității sau pe bază de minorism spiritual. Dela admirabila biologie ardelenescă așteptăm altceva decât virtuoși de pantomimă sau decât masivi gangsteri politici. Ardealul ne-a dat odinioară o valoroasă burghezie mocănească, moșieri amarnici, negustori serioși cu instinctul târlei, pe care vechiul Regat a făcut marea greșală de a nu fi știut să o păstreze. Astăzi să nu ne trimită sau să nu-și ridice sie-și nici delicioase păpuși culturale, nici șefi de trib politic. Ardealul să continue seria oamenilor, cari au ars de focul credinței tari, cari au trăit numai pentru un instinct mare — a oamenilor ca Gheorghe Lazăr și Aurel Vlaicu. Ceea ce trebuie și Ardealului și vechiului Regat sunt, la drept vorbind, oameni de sinteză, cari să valorifice, într'o singură jerbă umană, vitalitatea și metodismul unora și degajarea altora, oameni de putere și de duh, oameni ca Sextil Pușcariu, oameni, în cari viața e un circuit între cer și pământ. Când a apărut „Gând Românesc”, la servirea acestei sinteze ne-am gândit, iar gândul acesta suntem bucuroși că-l putem păstra și astăzi în întregime.

După cum există „păcate capitale” ale individului, tot așa există și păcate capitale ale popoarelor. Se pare că păcatul nostru capital este inconsistența ideilor, friabilitatea credințelor. Spiritul de îndoială poate deveni o plagă națională. Lucru cu atât mai de temut, cu cât suntem un popor tânăr și cu cât, în situația noastră geografică și istorică, numai granitul și vraja credințelor ne pot fi de ajutor adevărat. Carența ori confuzia credințelor fiind și o caracteristică a epocii în general, precum și ceva național, nici noi nu ne vom vindeca ușor de acest mare neajuns. Dar noi cu atât mai mult trebuie să ne pregătim pentru marea transformare. Aceasta se face nu stând și dând în bobi ori perfecționându-ne în jocul elegant de scrimă. Ci prin râvnă bine intenționată, printr'un pelerinagiu propriu spre cetatea spiritului, printr'un suflet cât mai purificat în ziua marei apariții. Deocamdată, trebuie să începem prin a ne pătrunde de ideea adevăratei culturi. Cultura nu e complex de schime și grațiozități oricât de rafinate. Trebuie să refuzăm cultura de bazine artificiale, de baloane colorate, de vrăjitorie elegantă, de „five o'clock”, de licurici, de „dandys” spirituali ori de chibiți ai culturilor grave ale altora. Am navigat prea des prin regiunea călduță de elanuri domestice, uneori de miasme suspecte, de coline și scene turnante. Ne-am săturat de cultura de atitudini fără urmare, de combinații pe două dimensiuni, de zâmbete și de zâmbre — și de tot bibelotismul spiritual. Ne trebuie ceva mai adânc, chiar dacă e mai simplu ori mai simplificat ori mai aspru. Cultura nu e un fel de „vol-au-vent”, în care sunt câteva boabe delicioase din fiecare fel de aliment și nu e nimic. Asta nu satură pe niciun om volnic. Cultura e, în fond, *tragic* ori *epic*. Ea e o refacere pe alt plan a realității generale și deaceia trebuie să aibă profunzimea și maiestatea acestei realități. Fiecare popor istoric fiecare cultură adevărată, are un mit, o esență, un miracol. Aceasta însă nu se revelează așa de ușor, ci după vreme îndelungată de exercițiu grav, de închinare duhului. „La belle au bois dormant” a faptului românesc creiator nu poate fi deșteptată din somnul pasivității trecutului sau al vrejurilor și trandafirilor grațuităților, cari o ascund, decât de cruciații credinței. Dacă o să avem și noi un munte Sinai, care să fixeze decalogul misiunii noastre culturale în istorie, trebuie să ne purificăm pentru el, adâncindu-ne cu o seriozitate tulburătoare în noi și în lucruri. Căci Horebul culturii românești nu va lăsa să țâșnească apa sfântă, decât după mers trudnic spre pământul făgăduinței și decât izbit de toiagul adorației unice al marilor credințe.

Brăila, Martie 1934.

VASILE BÂNCILĂ

DESNĂDEJDE

Sufletul lumii tânjește după steaua
Ivită cândva din a cerului spuză
Să fie păstorilor călăuză
Spre Cel asemeni cu lumina și neaua.

În nopțile marilor sărbători
Nu se mai face nici un semn;
Cerul nu se mai deschide la cântători,
Nicăierea niciun sprijin, niciun îndemn...

Doamne, — cu'ncredere, rugă arzătoare
Spre Tine nimeni nu mai poate 'ndrepta;
În viața de-acum — pentru cea viitoare,
Lipsește atotputernicia Ta.

Desnădăjduim în suferință,
Bogăția inimii ni-i prădată;
Nu mai avem nici îndoială, nici credință...

Doamne, Doamne, arată-Te încăodată!

GHERGHINESCU VANIA

CÂNTEC DE MARGINI

Cântec de amurg, cântec de lună
între voi stă inima să apună.
Cântecele mele aproape s'au sfârșit;
cineva prin față mi-a trecut grăbit.

Stelele s'au oprit în cale;
un vânt întunecos mă duce încet la vale.
Urechea stă — de cine să asculte?
în soarta mea aud glas de ape multe.

Viața mea a fost doar trei bătăi în poartă,
în poarta cerului care mă poartă;
dacă până acum vreodată s'a deschis,
de sunt încă aici — e că trăiesc în vis.

Treci lebădă prin peisagii moarte,
și rămâi sugrumată, acolo, în toarte.
Măinile mele te jumule cu tristețe;
fulgii tăi, — pierduta mea tinerețe!

Cocoșii noștri au amețit pe garduri
otrăviți de noaptea încărcată de farduri.
Vecinul întors dimineața dela bălcu beat,
niciodată nu i-a înjunghiat.

Căine, linge-mi mâna și mulțumește
că te țin în casă și te hrănesc boerește.
Măine dimineață o să o iei pe ulița albă la goană
când o să-mi vie în casă un coșar
care o să mă privească pe sub sprânceană.

ȘTEFAN ION GEORGE

REPORTAJ DESPRE VIAȚĂ ÎNTR'O ZI CU PLOAIE

...Asta s'a întâmplat într'una din acele zile în care ploile sunt absolut paradoxale, în care sensurile se multiplică, ajungând la un sfârșit care nu înseamnă nimic.

A fost așa: domnișoara care a plecat în dimineața aceea de la mine, n'a spus nimic. Și-a adunat fularul în jurul gâtului slab, pe urmă a făcut o pauză pe care n'am știut cum s'o interpretez, și a ieșit.

Rămas singur am încercat zadarnic să-mi adun gândurile. Pe ferestre lunecau în jos, cu algele mlădiate, fășii de ploaie, oprindu-se uneori în picuri mari cât lacrimile. Evenimentele se desfășurau într'o nebuloză de mișcare și vid... Certitudine rămânea doar ploaia și ziua.

Atunci am plecat și eu. Drumurile erau lucioase și îmi părea rău că nu e noapte să văd reflexul felinarelor... Eram singur și ploua atât de urât.

Pe urmă am întâlnit un câine și am făcut reflecții în sensul acesta: câți câini singuri umblă pe drum. . .

Era un câine fără dimensiuni, crescut din ploaie, din această zi în care sensurile nu puteau lua expresie. Un câine fără trup, fără ființă, dar cu un groaznic miros de igrasie. . .

Atunci m'am gândit, cât de mult am suferit într'o cameră de hotel când pentru întâia dată am avut curiozitatea capitalei.

Domnilor, vă rog să mă credeți, asta n'a fost de loc ușor. Și cu toate că vă urăsc fără limită, nu vă doresc să trăiți și voi o noapte la fel.

Dimineața când am coborît în stradă — atât de dezorientat — cea dintâi apariție a fost tot un câine, — un câine leit ca acesta. Și acum mă întrebam: de ce toți câinii pustii au aceeași înfățișare?

Ceva din negativismul acestei epoci. O resemnare din care revolta crește cu o masivitate de piramidă. Aș putea spune, o personificare, un simbol al omului nou, a cărui revoltă nu mai ridică baricade constând numai într'o tacită conspirare a spiritului. Această apa-

rentă letargie, în care flăcările mocnesc verzi și amare, la intervale numai, aruncând țâșniri albe de albă lumină, ce urcă spre cer în coloană...

Dar nu-i nimic, domnilor, aceasta nu vă interesează. Sunteți niște brute incapabile în care nu mai are loc decât imediata satisfacție a poftelor.

Nu vă supărați, că vă spun așa, fiindcă de aceasta sunt perfect convins și capabil oricând să argumentez acest desgust. Aduceți-vă numai aminte că în ziua aceea m'am întâlnit cu foarte mulți din voi. Aveam gulerul ridicat și pașii creșteau din trotuare atât de umezi încât mersul părea mai mult o târâire... Mănile aveau totuși un tremur, pe care cu toată svâcnirea lui, nu l-ați observat. Adevărat că asta mă bucura, căpătând tot mai mult certitudinea, că d-voastră erați într'adevăr miopi și incapabili.

Dar asta nu-i nimic. Era numai o zi cu ploaie în care nici revolta nu mai încăpea. M'am resemnat în a crede că așa e bine și că nu putea fi altfel...

Căinele mă urma ostentativ pe toate drumurile.

Altădată simțeam milă în asemenea împrejurări, acum însă îmi părea foarte natural ca un câine flămând să umble în urma unui om flămând.

Când m'am oprit s'a oprit și el lângă mine, fără să spună nimic — nici n'aveam să ne spunem ceva, — deci am rămas unul lângă altul fără nici-o voință sau gând...

Nu mai știu când am început iar să umblăm, dar la un moment mi-am dat seama cu câtă resemnare ne purtam inimele pe drumuri. Orașul era pustiu iar ferestrele și porțile închise mocneau multă ură... Singur trotuarele își ofereau trupul steril și rece pașilor noștri oboșiți.

Apoi într'un târziu noaptea a căzut ca o plasă. La ivirea stelelor mărunte cari descărcau săgeți în inimile noastre, prietenul meu s'a așezat pe picioarele dinapoi alungindu-și gâtul spre cer ca un paloș negru amenințător... Și era așa de frumos căinele în această liberă manifestare încât ochii mi s'au încărcat cu două lacrimi mari. Mi-am apropiat mâinile și mângâind această coloană în pură revoltă am simțit sufletul câinelui urcând spre gât...

O clipă mai târziu urletul a plecat precum o cometă — mai sus de cer, mai sus de oameni...

Când m'am uitat împrejur era frumos și senin. Am văzut că eram numai singur. Atunci m'am întors acasă mai limpede și mai ușurat.

ION VLASIU

TRIBUNIȘTII ȘI MIȘCAREA MEMORANDISTĂ

În ziua de 25 Mai s'au împlinit 4 decenii de când Curtea cu jurați din Cluj a condamnat pe conducătorii politici ai Românilor de dincoace de Carpați pentru crima de a fi tipărit și răspândit Memorandumul. Sentința aceasta e punctul culminant al luptelor desfășurate de Românii din Ardeal și Ungaria între anii 1881—1894 împotriva politicii de aspirare a guvernelor maghiare.

Comemorările obișnuite reduc această luptă la formula sintetică a unei impresionante manifestări a conștiinței naționale împotriva regimului străin, manifestare încununată cu nimbul muceniciei de jurații din Cluj. Sentința acestora însă n'a fost decât sfârșitul dramatic al unei lupte în vâltoarea căreia s'au frământat generații cu mentalitate și temperament deosebit, cu orientări politice diferite, tineri și bătrâni, pasiviști și activiști, susținători ai Triplei Alianțe, sau aderenți ai apropierii de Petersburg și Paris, toți însă încordați în lupta pentru atingerea aceleiaș ținte: recăștigarea drepturilor noastre politice și culturale obținute prin legile din anii 1848—9 și 1863—5.

Nu e rostul acestor note comemorative să dea o expunere completă a curentelor cari au străbătut mișcarea memorandistă. Găsim totuș potrivit să scoatem în evidență rolul covârșitor ce l-au avut Tribuniștii în determinarea evenimentelor din acel timp.

Mișcarea memorandistă începe după încheierea dualismului austro-ungar, când Ungurii reușiră să obțină, la 1867, revocarea legilor votate în anii 1863—5 de dieta din Sibiu. În această dietă Românii fură recunoscuți ca a patra națiune, cu drepturi politice, culturale și bisericești egale cu a celorlalte națiuni istorice ardelene, iar Transilvania își păstră autonomia ei teritorială. Abrogarea acestor hotărâri și recunoașterea unirii Transilvaniei cu Ungaria lua Românilor orice nădejde de a mai avea cuvânt hotărâtor în dieta unui Ardeal autonom și, trimițându-i în parlamentul din Budapesta, îi puneă într'o neliniștitoare minoritate față de totalitatea Ungurilor, porniți să împiedece pe Români de a lua parte la viața politică și să-i desnaționalizeze cu ori ce preț, pentru a realiza marele stat național maghiar.

Care putea fi atitudinea Românilor față de această politică a guvernelor maghiare? Ardelenii s'au declarat pasiviști, abținându-se dela alegeri și căutând sprijinul împăratului împotriva Budapestei, pentru restabilirea Transilvaniei autonome, cu toate consecințele legilor dela 1863—5. Românii din Banat și Ungaria, cari cădeau în afară de granița Ardealului autonom, preconizau o politică activistă, cu participarea la alegeri și la lucrările parlamentului din Budapesta, pentruca, sprijinind curentul separatist al Kosuthiștilor, să ajungă la o Ungarie independentă, în cadrele căreia, Românii, fie prin bună înțelegere cu guvernele maghiare, fie cu sprijinul celorlalte naționalități, să obțină libertățile dorite.

Inercarea făcută de conferința națională ținută în anul 1881 la Sibiu, de a contopi cele două curente într'o atitudine politică comună, n'a reușit pe deplin, Ardelenii rămânând pasiviști, iar Bănățenilor și Ungurenilor recunoscându-li-se oportunitatea de a participa la alegeri. S'a stabilit totuși, de comun acord, un program politic al cărui punct prim era lupta pentru reînființarea Transilvaniei autonome și s'a decis ca hotărârile conferinței să fie larg documentate printr'un „memorand explicativ”, căruia să i se dea cea mai întinsă publicitate. Acest memorand a fost redactat de Gheorghe Bariț, și anul următor a și apărut în limbile română, maghiară, germană și franceză, fiind favorabil comentat de presa străină.

Atât hotărârile conferinței din Sibiu cât și memorialul lui Bariț — un curs de istorie locală pentru justificarea autonomiei ardelenelor — au provocat violente proteste în presa ungurească și au determinat guvernul, ca prin ingerințe și presiuni să formeze în Martie 1884 un partid moderat român, a cărui menire era să câștige opinia publică pentru o împăcare româno-maghiară. Fără să poată prinde rădăcini în popor, acest nou partid, care accepta dualismul și urmările lui, constituia totuș un pericol prin faptul că dispunea de *Telegraful Român* ai cărui cititori, îndeosebi clerul, ușor s'ar fi putut lăsa ispitiți de o politică comodă și fără risc.

Reacțiunea împotriva acestei încercări de împăcare cu Ungurii porni imediat chiar din rândul colaboratorilor acestui ziar. O parte din tinerii grupați în jurul vechiului redactor N. Cristea, cari avuseseră îndrăsneala de a susține — contra școalelor filologice locale — că directivele culturale trebuie să le primim de la izvorul comun al culturii române, dela București, acum se ridicară energic împotriva politicii moderate și când s'au convins că o revenire la politica națională în coloanele *Telegrafului Român* deocamdată nu e posibilă, părăsiră redacția, hotărâți a scoate o gazetă cotidiană într'un ritm

vioi, energic, cu atacuri necruțătoare împotriva guvernelor ungurești și a celor ce se lasă ispitiți de gânduri împăciuitoare cu Maghiarii.

În sprijinul acestor tineri veni dela București I. Slavici, aducând cu el sfaturile lui Dimitrie Sturza, președintele partidului liberal din regatul liber și împreună cu I. Bechnitz, frații Aurel și Eugen Brote, Diamandi Manole, Dr. I. Neagoe ș. a. înființară în anul 1884 la Sibiu ziarul *Tribuna*.

Programul lor politic era: lupta împotriva guvernelor ungurești, cu sprijinul împăratului, pentru realizarea unui stat federativ, în cuprinsul căruia naționalitățile să aibă autonomie teritorială, politică și culturală. Aceasta era — după părerea Tribuniștilor — singura formă de stat care ar asigura Românilor toate libertățile în vederea unui scop politic mai mare. Tânărul regat român nu ne putea veni direct în ajutor, fiindcă nu-i era îngăduit amestecul oficial pe teritoriul suveran al unui stat străin și fiindcă România, amenințată de pericolul slav, a fost nevoită să-și întărească situația externă intrând, alături de Austro-Ungaria, în Tripla Alianță. Ținta imediată a luptei era deci restabilirea, cu ajutorul Vienei, a autonomiei ardelenelor și a libertăților de cari am fost despoiați la 1867. Apariția *Tribunei*, care din primele numere aducea în lupta politică un ritm agresiv naționalist, deslănțui furia presei maghiare, în așa măsură, încât s'a ajuns la încăerări între studenții români și unguri din Cluj și zile de arândul capitala Ardealului a răsunat de manifestații ostile împotriva Valahilor. Tribuniștii însă sfidau presa ungurească și curajul lor stârni admirație în opinia publică română.

Dar acțiunea *Tribunei* s'a resimțit curând și în rândurile partidului național. Politica așa zisei „solidarități naționale” care menținea pasivismul ardelen și activismul bănățeano-ungurean și colabora în parlament cu moderații, căutând compromisuri cu guvernul, era aspru criticată, Tribuniștii cerând pasivitate generală și înaintarea Memorandului la împărat, pentru a desveli înaintea tronului situația nedreaptă în care ne-a pus dualismul și politica guvernelor ungurești. Tactica „solidarității” convenea în primul rând guvernului, care pregătea serbările comemorative a 40 de ani de domnie ai monarhului, ca rege al Ungariei, și pentru o manifestare de mulțumire a Românilor, Ungurii se arătau dispuși să nu facă „oarecare concesii”. Tribuniștii susțineau însă că tocmai pregătirile acestor serbări și apropiata vizită a suveranului prin țară oferă un prilej unic de a-i arăta nemulțumirile noastre și în consecință cereau tot mai energic renunțarea la politica „solidarității” pusă la cale în consfătuiri tainice și înaintarea neîntârziată a Memorandului.

Trebue să considerăm, deci, ca un succes al Tribuniștilor faptul

că la câteva săptămâni după apariția ziarului lor conferința națională din 1884 a renunțat la politica „solidarității” și a acceptat ideea înaintării Memorandului. Un succes hotărâtor au avut Tribuniștii însă în conferința națională din 1887 când pasivitatea a fost admisă ca principiu general și pentru Bănățeni și Ungureni, hotărându-se din nou înaintarea Memorandului. De data aceasta chiar comitetul e compus în majoritate din susținători ai acțiunii memorandiste ca G. Barițiu, Eug. Brote, Iuliu Coroianu, Dr. V. Lucaciu, Dr. I. Rațiu, G. Pop și Ioan Slavici.

Memorandul, cu justificarea documentată a autonomiei ardelenelor, cu revendicarea egalității politice și cu desvelirea tratamentului, demn de timpuri medievale, la care eram supuși, constituia lovitura cea mai grea pe care partidul național se pregătea să o dea politicii guvernelor maghiare acum în preajma serbărilor milenare. Și tocmai întocmirea acestui Memorand a întârziat până acum și mai întârzia din cauza aceluși grup condus de V. Babeș, care susținea că încă n'a sosit momentul de a prezenta un asemenea act înaintea tronului. Argumentele lui Babeș — mărturisite în public, s'au în cerc restrâns — erau temeinice. El nu credea că împăratul, împăcat abia de curând, prin dualism, cu Ungurii, îi va sacrifica pe aceștia de dragul nostru. Viena — susținea el — trebuie constrânsă să primească cererile Românilor și aceasta, acum, n'o putem face. Da, va trebui să înaintăm Memorandul, chiar va fi nevoie să-i dăm o publicitate cât mai largă, dar prezentarea acestui act trebuie pregătită în așa fel, încât să se simtă toată importanța unui asemenea demers și împăratul să nu ne poată refuza.

Tribuniștii susțineau însă imediată prezentare a Memorandului. Momentul e prielnic — spuneau ei — fiind o imperioasă nevoie ca lumea străină și monarhul să afle, acum, când împlinește 40 ani de domnie, că Românii cu toate sacrificiile făcute în 1848, au rămas tot nedreptățiți.

După conferința din 1887, în prima ședință a biroului constituit sub președinția lui Gh. Bariț s'a decis, deci, ca în decurs de o lună să se strângă materialul necesar și să se redacteze proiectul Memorandului. Acest proiect, redactat de I. Slavici, fu acceptat în ședința următoare drept bază de discuțiune și fu tipărit și împărțit membrilor comitetului. În aceeași ședință însă V. Babeș aduse știrea că guvernul are intenția să disolve comitetul și propuse ca fără a mai aștepta o intervenție oficială, comitetul să se declare el însuși dizolvat. Babeș se retrase apoi și lăsă să se înțeleagă că o eventuală înaintare a Memorandului ar putea determina o contramanifestație a grupului său.

Pentru a împiedeca o asemenea acțiune, care ar fi zădărnicit tot

rezultatul luptei de până acum, părăsirea comitetului întâi I. Slavici, apoi V. Lucaciu și în cele din urmă însuși președintele G. Barițiu. Babeș însă reveni în comitet, continuându-și politica până în anul 1890, când membrii comitetului, ajungând în conflict cu el, convoacă o nouă conferință națională la Sibiu. Acum Iuliu Coroianu prezintă noul proiect al Memorandului, redactat de el și de V. Lucaciu, discutat apoi în amănunte și fixat definitiv în ședințele comitetului central. Conferința acceptă textul fixat de comitet și pentru a determina pe V. Babeș să contribuie și el la acțiunea memorandistă, votă moțiunea prin care, constatând că Memorandul „este compus, revăzut și transformat astfel, încât acum poate fi privit ca stabilit definitiv, . . . aprobă motivele pentru care comitetul n'a aflat până acum de oportun de a subțerne Memorialul la înaltul tron” și decide ca el să fie prezentat monarhului „când va fi de lipsă”.

Tribuniștii, nemulțumiți de această hotărâre, care lăsa pe V. Babeș să continue politica de rezerve și amânări, au deslănțuit atunci lupta pentru îndepărtarea lui din fruntea partidului.

Doi tineri colaboratori ai *Tribunei*, G. Bogdan-Duică și I. Rusu-Șirianu, pleacă la București și cu sprijinul lui I. Slavici și al lui D. Sturza, agitară studențimea din capitală, inscenară manifestații de stradă împotriva guvernelor maghiare și fiindcă Ardelenii lui Babeș întârziiau să pășească energic față de guvernul din Budapesta, ei, de acolo din București, lansară cunoscutul *Memoriu* al studențimii universitare române, prin care s'a deschis lupta împotriva Ungurilor în presa străină. Tot ei au urzit „Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor”, care împlinea ceea ce nu puteau face guvernele României legate de Tripla Alianță — ne aducea sprijinul regatului liber și al străinătății în lupta cu regimul unguresc.

Pentru înfrângerea politică a lui V. Babeș, cei doi tineri pornesc o violentă campanie de presă în ziarele *Românul*, *La Liberté Roumaine*, *Gazeta Nouă* și *Timpul*. Seria atacurilor o inaugurează G. Bogdan-Duică în *Românul* din 24 Mai 1891 cu articolul „După Congresul Ligei”. V. Babeș e acuzat că e neîndrăzneț față de autoritățile maghiare și neîncrezător în forțele națiunii, iar în conferința trecută, când a auzit un cuvânt mai aspru, s'a grăbit a declara că „atunci a tinerilor să fie toată răspunderea”. Articolele următoare, nesemnate, completează seria acuzațiilor, afirmând că Babeș a împiedecat până acum înaintarea Memorandului sub pretextul că ar avea instrucții dela București în sensul căroră Români de dincoace de Carpați să renunțe la împăratul și la respectarea Triplei Alianțe și să se orienteze spre Rusia și Franța.

V. Babeș desminți, se apără prin *Luminătorul*, dar din lupta aceasta ieși înfrânt.

O ultimă încercare de a se amâna prezentarea Memorandului o făcu, în ședința comisiunii delegaților pentru conferința națională din 21 Ianuarie 1892, bărbatul de mare autoritate politică Alexandru Mocsonyi, care susținu cu o largă argumentare că momentul prezentării încă n'a sosit, că acum vom fi refuzați, urmând să suferim grelele consecințe ale unui eșec. Impotriva lui se ridică însă tribunistul Eugen Brote care făcu contra-propunerea ca Memorandul „să se aștearnă fără amânare”, propunere care fu primită cu 78 contra 56 de voturi. Conferința națională ratifică apoi cu unanimitate această hotărâre.

Tribuniștii au învins.

Comitetul de 25 membri, întrunindu-se în ședința din 25—26 Martie 1892, verifică textul Memorandului, apoi în ziua de 28 Mai a aceleiaș an, o delegație de peste 200 de Români, în frunte cu Dr. I. Rațiu, sosi la Viena să ceară audiență împăratului.

Se pare că în ședința din Martie s'ar fi decis ca Memorandul să fie tipărit abia după ce se va cunoaște soarta demersului dela Viena. Fără să mai aștepte acest rezultat Eugen Brote tipări textul Memorandului în *Tribuna*, apoi îl scoase în broșuri în limbile română, maghiară și germană și îl răspândi în peste 5000 de exemplare.

Demersul delegației române la Viena — după cum bine prevăzuse Al. Mocsonyi, — a eșuat și acum justiția maghiară s'a văzut încurajată să ia măsuri de represiuni împotriva Memorandiștilor, sub pretextul că au atacat puterea obligatoare a legii dualismului.

Primul chemat să poarte răspunderea crimei fu Eugen Brote, împotriva căruia procurorul Dr. Jezzenszki făcu încă din 21 Septembrie 1892 denunț penal pentru tipărirea și răspândirea Memorandului. Mai târziu însă, la 13 Mai 1893, cercetările justiției s'au extins și asupra celorlalți membri ai comitetului național și astfel începu instrucția procesului Memorandului, ținând aproape 12 luni. Cel mai expus răzbunării justiției maghiare fu Eugen Brote. Din acest motiv el pretinse și obținu dela comitetul central al partidului o declarație semnată în 18 Septembrie 1893, prin care membrii biroului declară că tipărirea și răspândirea Memorandului s'a făcut conform hotărârii luate de comitet în ședința sa din 26 Martie 1892.

În acest timp, știm dela Slavici că în cadrul Ligii Culturale se milita pe lângă ideea ca acuzații dela Cluj să au primească a fi judecați, ci să citească o declarație că nu recunosc justiției maghiare dreptul de a judeca națiunea română ai cărei reprezentanți sunt, apoi acuzații să plece la București și în străinătate, unde ca emigranți să

desfășoare o activitate cât mai intensă în presa și pe lângă guvernele streine, în favorul poporului românesc din Ardeal și Ungaria.

Dintre acuzați însă numai Eug. Brote și Aurel C. Popovici trecură granița. Ceilalți s'au prezentat înaintea Curții cu Jurați din Cluj, unde, în ședința ultimă a desbaterii finale, au cetit memorabila declarație, al cărei cuprins nu diferă de ideile lui Slavici și care a fost — fără îndoială — cea mai demnă manifestare a conștiinței naționale în decursul acestui proces.

Dacă majoritatea acuzaților n'au ascultat sfatul de a emigra pentru a da procesului un ecou cât mai mare în streinătate, s'a îngrijit în schimb Liga Culturală, prin oamenii săi, ca politica guvernelor dela Budapesta și înscenările condamnabile ale justiției maghiare să fie larg comentate în presa streină din Franța, Belgia, Anglia și Italia, stârnind o generală simpatie pentru acuzații dela Cluj și cuvinte de grea osândă pentru justiția și guvernul ungiuresc.

Jurații din Cluj, la rândul lor, și-au făcut datoria de instrumente ale șovinismului de stat și în ziua de 25 Mai 1894 au condamnat pe acuzați după gravitatea vinei, în ordinea următoare: Dr. V. Lucaci la 5 ani, Dim. Comșa la 3 ani, Iul. Coroianu la 2 ani și 8 luni, D. P. Barcianu, T. Mihali, R. Patiția și Gh. Domide la 2 ani și 6 luni, Dr. I. Rațiu și M. Veliciu la 2 ani, A. Suciuc la 1 an și 6 luni, Gh. Pop de Băsești la 1 an, D. Roman la 8 luni și P. Barbu la 2 luni temniță de stat.

Mișcarea memorandistă, îndrumată în bună parte de Tribuniști, deși n'a adus un rezultat politic imediat, a avut marele merit de a fi mobilizat pentru întâia oară conștiința întregului neam românesc într'un vijelios protest, cu largi ecouri peste graniță, împotriva unei nedreptăți multisekulare. Această mișcare care a trăit prin imensa risipă de suflet a celor dispăruți și a puținilor câți mai sunt în viață azi, din materialul istoric ce ne este cunoscut, cu greu poate fi studiată în toată amploarea ei. Materialul e sporadic și unilateral. Cunoaștem foarte puțin din frământările interne ale partidelor de atunci, și din legăturile diferiților oameni politici de aici cu cei din regatul liber și cu streinătatea. Corespondențe familiare prețioase stau ascunse, arhive întregi zac îngropate în lăzi uitate. Vor trebui scoase toate la lumina zilei și publicate. Dar chiar și atunci o monografie completă asupra acestei mișcări se va putea scrie numai dacă cei rămași în viață își vor pune pe hârtie amintirile, cari să ne indice nervura complicată a acestei frământate perioade de istorie panromânească. Și aceasta să o facă cât mai curând pentru ca mișcarea memorandistă să-și poată avea monografia pe care o merită cel puțin la comemorarea semicentenarului ei.

FILOSOFIA LUI D. D. ROȘCA

Fundația „Regele Carol II” a inaugurat biblioteca de filosofie românească — menită, spune banda roșie a editurii, „să împlinească un gol de mult simțit în publicistica românească” — cu o încercare de sinteză filosofică, cu o frumoasă carte a d-lui D. D. Roșca. Și trebuie să recunoaștem că dacă în literatura noastră filosofică nu lipsesc studiile tratând probleme speciale, sau cărți de erudiție filosofică, nu avem însă un *sistem* de filosofie. *Existența tragică* a d-lui Roșca ar putea fi o introducere într'un asemenea viitor sistem.

Ceeace vreau să remarc întâi este autenticitatea efortului filosofic al dlui Roșca. *Existența tragică* este o încercare de precizare, după un larg examen critic, a unei atitudini în fața existenței totale, în fața devenirii globale a universului. Esențial este că d-l Roșca a simțit nevoia să-și pue această problemă. Problemă gratuită pentru cei mai mulți, fiindcă cea mai îndepărtată de utilitarul vieții de toate zilele. Esențial este că a simțit ceeace el numește „neliniște metafizică”: emoția în fața marelui Tot. Atitudine gratuită fiindcă (p. 130) „trebuie acceptat cu curaj, ca real, faptul trist ca se poate trăi tare cu sentimentul intens că duc viață *completă*, trăind viață fără de suflet”. Și comentarul cel mai bun, pentru o introducere în *Existența tragică* este poate o referință la Nietzsche, care scrie în *Jenseits von Gut und Böse* (§ 213): „Este greu să înveți pe cineva ce este filosofia, fiindcă nu se poate învăța. Trebuie să o știi din experiență sau să ai curajul să o ignorezi”. Și, în același paragraf: „posezi dreptul de a face filosofie prin o grație a nașterii. *Rasa* este și aici elementul decisiv”. Înțeleg, aici prin rasă suma totală de aspirațiuni spirituale-intelectuale, etice, estetice, — finețea, nivelul lor superior, „tensiunea interioară”, cum îi place d-lui Roșca să spue. Încercarea de justificare a lor, de îndreptățire, produce emoția filosofică, care se concretizează apoi în viziune unitară a existenței, în sistem.

Dar, pentru cineva care trăește o emoție în fața considerării de ansamblu a lumii, a devenirii ei, a sensului existenței, problema filoso-

fică se pune în toată totalitatea ei. În Elada veche, filosofia era într'adevăr o concepție totală a universului, a existenței. Și acest impuls dăinuiește încă la constructorii marilor sisteme. Dar, după emanciparea științelor speciale, după desprinderea lor din trunchiul comun, domeniul filosofiei a rămas nesigur. Dela Locke încoace, filosofia este o considerare critică a puterii noastre de a cunoaște; dela Kant încoace, un semn mare de întrebare asupra legitimității oricărei metafizici. Filosofia este redusă la *teoria cunoașterii*.

Și aici, reacția violentă a lui Nietzsche (*Jenseits*, § 205): „Filosofia redusă la teoria cunoașterii nu mai este în realitate decât o timidă abținere, o filosofie care rămâne în prag... O filosofie de ultima extremitate, un sfârșit, o agonie, ceva ce face milă. Cum ar putea o astfel de filosofie să domine?”. Filosoful pe care îl visează Nietzsche nu se mărginește la considerarea critică a cunoașterii. El *stabilește valori*, impune legea, prăpune o *ierarhie*. Cunoașterea cea mai critică nu este decât un mijloc pentru stabilirea ierarhiei celei mai justificate. D. Roșca scrie la pag. 19: „Ca religia și arta deopotrivă, filosofia se desprinde din nevoia de a cumpăni ce este important și ce nu importă. Din nevoia de ierarhie altfel spus”. Și mai departe: „Dar, încă odată, ierarhia nu e opera cunoașterii, nu vine din știință. Actul de conștiință care o institue depășește actul de cunoaștere propriu zisă. În acest sens, putem spune că numele pe care metafizica l-a primit întâmplător i se potrivește. Căci într'adevăr ea e dincolo de fizică...” Filosofia se rezolvă în teorie a valorilor. Și nu numai atitudinea morală sau atitudinea estetică crează valori. Cunoștința însăși este o valoare problematică, care trebuie justificată sau cel puțin parțial justificată. Teoria cunoașterii se integrează astfel într'un sistem total al valorilor.

Și un alt cuvânt al lui Nietzsche definește — cred — bine un alt aspect al gândirii d-lui Roșca. Dacă un sistem de filosofie are o origine emotivă, dacă este o traducere a unor aspirațiuni personale, sistemul deghizează *in obiectiv*, ceea ce este strict personal, având pretenția că deține adevărul absolut. Pe baza acestui aperçu, Jaspers a scris o „*Psychologie der Weltanschauungen*”. Ceea ce Nietzsche reproșa filosofilor este o lipsă de *onestitate*.

Punct de reper pentru sinceritatea critică a d-lui Roșca este ceea ce am notat întâi pe marginea cărții: Autorul *Existenței tragice* nu vrea să-și ascundă nici o dificultate, nu vrea să mascheze, să armonizeze nimic din contrastele ireductibile pe care i le oferă considerarea existenței. Spirit critic, el denunță postulatele ascunse ale sistemelor cari caută să armonizeze ce nu se poate armoniza; urmărește problema sensului existenței riguros, treaptă de treaptă, până la capăt. Fără

„mauvaise conscience” — ca aceea a scepticilor, dar cu sinceritate critică deplină. Încearcă să separe ceea ce apare unei considerații critice ca *real fondat în experiență* de ceea ce nu este fondat decât *aparent*. Concluzia d-lui Roșca este că *nimic* (p. 118) în univers nu justifică *supremația* valorilor spirituale. Și dacă atitudinea sa este tocmai o afirmare a acestor valori fragile pe care devenirea universală nu le legitimează ca singure metafizic existente, nu-și ascunde că atitudinea sa este o atitudine gratuită, în felul în care este gratuită atitudinea creatorului de artă, dar o atitudine cu atât mai liberă, mai conștientă, o afirmare a valorilor spirituale pentru unicul motiv că sunt valori spirituale.

D. Roșca a studiat în Franța — unde a scris o teză frumoasă despre Hegel. Hegel poate da imboldul, suflul de temeritate al marilor sisteme. Disciplina franceză dă simțul critic, simțul realului, subtilitatea nuanțelor, distingerilor, logica ansamblului, și căutarea celei mai bune formule, plastice, pregnante, de o expresie elegantă. Aceste două influențe se întâlnesc la fiecare pas în *Existența tragică*; și fac una din plăcerile mari pe care ți-o dă lectura ei. Așa, d-lui Roșca îi place să distingă după deosebire de *grad* și deosebire de *calitate*, distincție familiară cugetătorilor francezi. De ex. „Atitudinea filosofică ne va apărea atunci ca ceva *calitativ* diferit de ceea ce numim punct de vedere științific... Ca fiind altceva”. Sau — între altele multe — un ex. de formulare frumoasă (p. 216): „Tensiunea sufletească cea mai mare pe care o putem atinge se naște în momentul când ne dăm seama lucid de *absoluta incertitudine* în care ne găsim... Tensiunea interioară cea mai mare pe care o putem atinge vine din convingerea fermă ce o câștigăm despre caracterul absolut problematic al vieții spiritului, despre caracterul de aventură și miracol ce-l are civilizația și valorile ei”.

La congresul de filosofie din Bolonia, Henri Bergson susținea că esența oricărui sistem de filosofie este o intuiție centrală, o perspectivă intuitivă a lumii — impresie în bloc, viziune asemenea viziunilor artistice. Pe care artistul o desface apoi în raporturi de forme, culori, situații, — pe care filosoful o desfășoară în sisteme de concepte, în judecăți de existență și în judecăți de valoare. Sistemul nu este decât o traducere a viziunii intuitive, un limbaj de expunere. Intuiția centrală a d-lui Roșca este aceea a unei lumi care se crează mereu, care nu este determinată dela început pentru eternitate, în care fiecare element de noutate, de creație reală, accidentală ca origini, poate crea direcții noi, linii cari vor fi urmate, schimbând totul, dar cari, tot așa de bine pot fi pierdute pentru totdeauna într'un accident lipsit de sens. Intuiție care se apropie într'o oarecare măsură de aceea pe

care ne-o propunea Bergson în „Évolution Créatrice”. Într’o lume care nu e determinată dela început, în care orice efort urmărit poate crea, începe, ceva absolut nou, voința noastră este într’adevăr liberă. Dar și răspunderea; pentru că consecințele actelor noastre pot fi infinite...

Intuiția centrală, viziunea în bloc a devenirii se exprimă în sistem. Și ca orice gânditor influențat de sistemele mari, d-l Roșca a simțit atracția deducției. „Vom deduce, scrie d-sa, caracterul tragic al existenței omenești din constituția esențială și iremediabilă a întregii realități date în experiență” (p. 23). Și, pag. 24: „In consecință — și în linie generală — gândirea noastră va înainta dela abstract la concret...” Dar deducția, — tentație mare pentru orice filosof — și care crează sistemul, nu este în fond decât aparatul de exprimare a intuiției originale, a viziunii în bloc a devenirii.

Dar, în același timp, aparat de verificare, de inventariere riguroasă, completă.

Această verificare critică ocupă partea I-a a *Existenței tragice*. Este o analiză a structurii intime a sistemelor mari de filosofie, a tendințelor cercetării științifice recente, o denunțare a postulatelor lor ascunse, o confruntare cu datele pure ale experienței. Este deci o critică a cunoașterii. Dar concepția teoretică a lumii are consecințe practice. Acestea sunt considerate la urmă, în capitolul: *Natură și civilizație*.

Orice mare sistem de filosofie caută o explicare globală a realității. Această explicare se face prin reducerea aspectelor infinit de diverse ale realității la un principiu unic, la o lege care explică totul. Rolul de principiu explicativ l-au jucat — în cosmogoniile grecești — apa, aerul; apoi gândirea filosofică s’a subtilizat (dela „numărul” lui Pytagora și „Nous” al lui Anaxagora până la „Energia” lui Ostwald), dar tendința a rămas aceeași: găsirea principiului explicativ, a legii generale unice, din care să se poată deduce diversitatea nesfârșită a realului. Explicare — subliniază d-l Roșca pe Descartes — a tot ce poate exista.

Și știința urmărește, în fond, aceeași tendință către identificare, către identitate. Este ceea ce a demonstrat Meyerson în teza sa celebră „Identité et Réalité” și în „De l’Explication dans les Sciences”. Știința este numai mult mai timidă, vrea să ție cu rigoare cont de experiență. Și într’o formulă fericită dl. Roșca exprimă care este distincția de făcut din acest punct de vedere între știință și filosofie:

„Marii autori de sisteme și-au închipuit că lanțul deductiv se poate stabili la rezezeală... Cât privește pe oamenii de știință, ... ei au înțeles că lanțul deductiv unic nu poate fi decât opera viitorului, a

indepărtatului viitor" (p. 56—57). Știința experimentală este un câștig târziu al spiritului nostru, și, ca orice conduită târzie, e încă fragilă. Cu mai multe precauții, știința caută totuși, ca și filosofia, o reducere la identitate. Nu este vorba de o tendință a științei numai, sau a filosofiei, ci de o tendință *inerentă inesei inteligenței noastre*. Hegel a văzut-o clar. Și Bergson, în „Evolution créatrice”, denunța tendința mecanistă a inteligenței, tendință care are în fond o bază biologică: inteligența este o prelungire a acțiunii noastre posibile asupra lucrurilor, este născută din industrie. Iar, practic, ne interesează caracterele *comune* ale lucrurilor, ne interesează aspectele cari permit *prevederea*: tindem la identificare.

Rezultatul este că tendința inerentă inteligenței este de a suprima devenirea reală, care crează eternă noutate. Cu un cuvânt suprimă *timpul*. Inteligența genială pe care și-o reprezenta Lamark, pe care și-o reprezenta Bergson în primele pagini din „Evolution Créatrice”, inteligență care ar fi în posesia tuturor legilor naturii și care ar cunoaște poziția tuturor obiectelor într'un moment dat, ar putea prezice poziția lor pentru orice moment al viitorului. Desigur această inteligență nu va exista niciodată, dar știința tinde să realizeze acest ideal. Dar aceasta presupune că totul ar putea fi prevăzut. Timpul nu contează în operație. Ceva *real nou* nu se poate produce.

Această presupunere însă că *natura este, în fond, rațională*, că există o corespondență, un paralelism între natură și spirit. Și Meyerson examinează cu documentarea lui copleșitoare legitimitatea acestui postulat în 2 capitole frumoase din „De l'explication dans les sciences”.

Dl. Roșca arată că dacă acest postulat s'ar adevăra fondat în experiența reală, atunci el ar atrage nu numai consecințe teoretice — adică posibilitate de prevedere a desfășurării totale a universului — dar și consecințe de ordin moral: Conștiința că existența are un sens; credința într'o lume organizată după un plan rațional și care poate fi descoperit, înțeles. Și în acest caz, credința în progres prin cultură pe care o au toți creatorii de valori sufletești, ar fi justificată. Ar fi o armonie între natură și spirit. Valorile spirituale ar fi un câștig definitiv, un progres legitim deasupra anorganicului sau purului biologic. Existența ar avea cu adevărat un sens (pag. 70).

Dar considerarea critică a faptelor, a experienței desfăcută de orice „*adaos mintal*”, mintal al nostru, nu justifică întru nimic postulatul raționalității integrale a universului, și în consecință nici pe acela al lumii având un sens; nu justifică optimismul inerent ființei umane.

Dacă știința tinde la explicare prin identificare, aceasta nu este totdeauna posibilă. Bergson arăta deja că inteligența mecanicistă care găsește un succes legitim în științele naturii, dă greș în științele morale. Devenirea interioară — durată psihologică — nu mai poate fi prevăzută, oricât s'ar strădui psihologia să-și constituiească o economie științifică. Durata crează ceva *nou*, imprevizibil, o noutate reală. Și cine ar putea prevedea cursul viitor al evenimentelor istorice?

De altă parte însăși fizica se lovește tot mai mult, în cercetarea sa, de fenomene *iraționale* pentru cari schemele actuale ale științei nu mai sunt suficiente. Teoriile lui Heisenberg au pus în discuție însuși principiul cauzalității. De altfel, constată d-l Roșca, cu cât efortul de identificare, de reducere la cunoscut, își mărește domeniul, cu atât punctele de contact cu necunoscutul, cu ireductibilul devin mai numeroase. Cu cât știința explică mai mult din univers, cu atât misterul universului devine mai mare, mai larg, iraționalul mai imposibil de dominat. Și, cu o formulă frumoasă, d-l Roșca arată că datele *eterogene* rațiunii sunt condiția ei necesară, materialul de asimilat. Dacă am presupune că tot ce este *dată pură* ar fi explicat, „moment de conceput numai cu închipuirea, rațiunea ar muri” (p. 80). „Pentruca raționalul să existe, trebuie să existe și iraționalul”.

Tot astfel, îmi place ideea d-lui Roșca (și este o critică pe care o începuse Renouvier) că schemele cu care raționalizăm diversitatea datelor realului, categoriile, nu sunt numărate, fixate definitiv, cum o credea filosoful dela Königsberg. Evoluează, vor evolua, ca să învingă tot mai mult aspectele noi, ireductibile la schemele științei actuale, ale existenței. Rațiunea însăși se va desvolta într'un mod care ne e imprevizibil.

Experiența practică a vieții confirmă rezultatele considerației teoretice. Existența este (p. 208) și inteligibilă și neinteligibilă; rațională dar și absurdă „să recunoaștem, scrie d-l Roșca, că la mersul lucrurilor nu comandă numai legi și norme de cari ascultă spiritul”. Nu există colaborare între natură și spirit. Colaborează câteodată în mod întâmplător. Condițiile prielnice dezvoltării valorilor sufletești se îmbină cu greu. Isvorite din biologic, biologicul le domină, uneori le suprimă chiar. Culturile se nasc, strălucesc o clipă, ca odată în Elada, apoi decad și mor, străvinate de forța brută: „Impărăția fragilă a valorilor sufletești” este formula bună a d-lui Roșca. Acțiunea spirituală nu găsește cu necesitate și totdeauna suport într'un univers ostil, al cărui sens nu este previzibil. Este acțiunea cea mai gratuită.

În momentul în care autorul *Existenței tragice* își ia orice suport, pare că, de legitimare a vieții valorilor spiritului, în acel moment

conștiința tragică a existenței îi permite să-și definească atitudinea finală: atitudine eroică.

Dar dacă e adevărat că devenirea universului este imprevizibilă, că credința în superioritatea, în necesitatea valorilor spiritului, în efortul omenesc către cultură, nu pot fi fondate critic, nu este mai puțin adevărat că existența își poate defini în fiecare moment un sens nou, nebănuț. Și atunci acțiunea noastră poate avea efecte reale. Avem o răspundere în acest caz mai mare ca răspunderea pe care am avea-o într'o existență fondată pe o ordine de fapt dinainte determinată. Fiecare act al nostru este atunci o creație reală, crează efectiv devenirea, soarta viitoare a universului...

Curajul intelectual al considerării existenței fără reticențe poate da naștere curajului moral. Celui mai mare curaj moral. Critica riguroasă din I-a parte a cărții, cu concluzia că știința însăși este o valoare, ceva creat, adăos de noi, fragilă ca toate valorile omenești, permite în partea 2-a o fondare voluntară a valorii etice: *Nu conștiința că lumea evoluează spre spiritual, ci sentimentul tragic de primejdie în fața nesiguranței în univers dă imboldul câștigării cu orice preț a încă puțin teren într'o luptă pentru valori cari nu sunt decât ale noastre, cari vor trăi poate numai o clipă...*

Prin una din laturile lui, cea etică, sistemul d-lui D. D. Roșca poate să te facă să te gândești uneori la Guyau. Ca și Guyau, autorul *Existenței tragice*, nu are nevoie de altă obligație decât de aceea care rezultă din trăirea unei complexități de viață sufletească pentru care atitudinea artistică, atitudinea etică, atitudinea filosofică sunt egal de necesare, și pentru care ele sunt valori ce nu au nevoie de altă justificare decât de aceea pe care o poartă în ele înșile. Ceeace însă la Guyau este numai „un trop plein de vie”, este la d-l Roșca un apel al omului în primejdie; strigăt poate auzit, strigăt poate pierdut...

VIRGIL BOGDAN

FRAGMENT DE JURNAL

„savoir par quels chemins parfumés,
pathétiques et tenebreux...”

A. Gide (Isabelle).

Gustul pentru revers înseamnă aprecierea morții. Astăzi gustul acesta e mai răspândit ca oricând. Fiecare îți așteaptă cuvântul gândindu-se la ce va fi pe dosul lui. Când nu are revers ești declarat falsificator de monede. Învierea lui Isus a fost negarea reversului vieții. Lucru pentru care Evreii amețiți de frica morții l-au gonit, declarându-l falsificator de învățătură.

* * *

Se citește mult fără să se înțeleagă. Se procedează asemeni Chinejilor cari primind rețeta scrisă de doctor, o ard și îi înghit cenușa.

* * *

După ce se sting vocile profeților, mulțimea le aude. Oamenii veșnic inactuali deschid gura abia când intervine amintirea (deobicei slabă și atunci improvizează).

* * *

Intr'o după amiază cu cer oliviu, omogen, mergând pe o linie de tren, la marginea orașului. În jur ruinele unor fabrici vechi, cărămizi răsturnate, jumătăți de coșuri. Muream unul lângă altul fără să simțim, ursuzi. Cerul inert singur suferă cu noi.

* * *

Ceasornicul, ochiu stupid de care fug neconținut. Nu pot trișa niciodată în jocul angajat între noi, dar îl disprețuesc evitându-l. Luptă inegală deoarece el nu consumă nimic. Eu ronțai din mine ca dintr'un ananas.

* * *

Orice pregătire pentru somn e liniștită, fără urmă de panică. Deșeptările sunt catastrofale. Trebuie să treacă puțin timp pentru a-ți

aduna în jur lumea de care te-ai dezbrăcat adormind. Fără această lume vezi atât de clar încât te cutremuri. Deaceea eviți această claritate atât de dureroasă. Să privești de deasupra amețitor.

* * *

Visele îngrozitoare în cari ești gol sau abia acoperit și cu multă lume în jur, pe stradă sau în casă. Mereu trași de ultimul petec pentru a-te acoperi mai bine desgolindu-te și mai rău. Niciodată nu știi cum ai ajuns așa. A merge în liniște, gol, pe stradă e greutatea oricărui poet.

* * *

Poezia nu se perpetuează. Cel de al doilea vers nu e rezultatul celui dintâi, nici completare, nici argument, după cum un ochiu nu este argumentul celuilalt, ci opoziția simetrică. Nu este ideea divizată până la epuizare ca un porumbel jumulit. Ci ideea născută dintr'o cascadă de versuri. Și aceasta este minunea: să reconstituești din fulgi un porumbel, sau din mai multe zile soarele.

* * *

Piabile mute, simple ornamente, închid în ele mai multă elocvență decât pot să dea la un concert. Melodia smulsă din liniște își pierde vraja, moare asasinată. Sunetul este sângele melodiei care se pierde. Oamenii nu se bucură decât la orgii sau la măceluri.

HORIA STAMATU

RESEMNARE

Din rătăcirea noastră de o clipă
Porni un cârd de cântece la drum...
Disprețuești sărmana mea risipă
Dar cu atât mai scumpă mi-e acum.

Dacă scăpăm din ochi mărgăritare
Pe drumurile pline de noroi,
Nu 'nobilăm cărările murdare
Ci înălțăm durerile din noi.

TRAIAN MARCU

BISERICILE NOASTRE DE LEMN DIN ARDEAL ÎN LUMINA RECENTELOR APRECIERI UNGARE

Publicațiile mele asupra bisericilor de lemn au avut un puternic ecou în țară și în străinătate: 52 recenzii, din cari 27 străine s'au ocupat de aceste monumente, produse ale geniului românesc, alți 18 savanți străini s'au pronunțat prin scrisori, iar lucrările mele au fost de 16 ori citate până acum. Printre acești străini se găsesc persoane cu mare vază științifică, P. Weber, S. Curman, E. Dhucque, L. Réau, J. Strzygowski, I. Alazard, H. Focillon și alții, cari toți au avut numai cuvinte de admirație pentru calitățile artistice ale bisericilor noastre de lemn și nici una din cele 70 opinii nu contestă caracterul național al acestor monumente, din contra mai multe accentuiază în ele expresia sufletului popular român. Dacă pe noi faptul acesta ne poate umplea de mândrie, el nemulțumește pe vecinii noștri unguri și ucraineni, cari nici de data aceasta nu pot privi cu ochi buni ceva ce poate ridica prestigiul poporului nostru, deci nici ridicarea lui în artă și știință. Spre norocul nostru, față de numeroasele elogii străine, părerile ungare și ucrainene sunt izolate, puține la număr, și din această cauză, dar mai ales din pricina argumentelor șubrede pe cari ele le invocă, nu le putem atribui vreo însemnătate. Le reproducem cu titlul de documente ale timpului și ale unei mentalități caracteristice, ca să putem lua o atitudine față de ele. Înainte de a le înșira trebuie să mai observăm că nici unul dintre criticii unguri nu a dat până acum dovadă măcar printr'un articol, că s'ar fi ocupat vreodată cu arhitectura în lemn. Părerile savanților nemaghiari vor fi publicate într'o broșură separată.

În revista „*Ungarische Jahrbücher*“ Berlin-Leipzig, 1933, XIII, 1—2, G. S. (Gesa Supka?) scrie: „În cadrele unei lucrări sistematice, foarte demne de salutat, asupra bisericilor de lemn din Ardeal, autorul prezintă în această carte un bogat material privitor la bisericile de lemn din județul român, mai înainte ungar, al Bihorului. Lucrarea dă posibilitatea unei priviri generale foarte folositoare din

punct de vedere științific. Mai valoroase sunt pentru cercetare secțiunile transversale și longitudinale, care clarifică caracterul deosebit al construcției bolfei de lemn, a acoperișului, a turnului de deasupra acoperișului și compoziția interiorului". „Ca piatră de hotar pe calea aceasta cartea de față își va păstra valoarea". Recenzentul primește însă cu rezervă concluziile generale din cauza problemelor cu totul deschise încă cercetării, vede o tendință în încercarea de a stabili o cât mai strânsă legătură între bisericile din Ardeal și cele din Muntenia și Moldova și mai ales consideră ca o greșală atribuirea etnică a acestor monumente pe seama poporului român, ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, că recenzentul nu le consideră românești. După d. G. S. „ele indică o sferă culturală vesteuropeană" prin accentuarea direcției longitudinale, prin turnul de vest, linia întinsă a acoperișului și bolta cilindrică (în opoziție cu cupola bizantină). „În acest cadru eventuala particularitate națională a monumentelor poate însemna numai o variantă, iar nu originea. Prin aceasta natural că indicăm numai problema complicată a originii bisericilor de lemn ardeleni! Numai prin cercetarea tuturor ramurilor de arhitectură (arhitectura de apărare, casa țărănească, etc.) ne putem apropia de o explicare".

Pentru cine cunoaște problema este clar că recenzentul o complică, ca nu cumva meritul formării unui grup cu caracter a parte să poată fi atribuit poporului român. Este ridicol a crede că bisericile noastre de lemn ar fi numai o variantă de ex. a aceloră din Silezia, Slovacia, despre aceasta ne poate convinge o simplă comparație de albumuri. Argumentele pentru atribuirea monumentelor noastre unei sfere apusene sunt șubrede: forma longitudinală nu este o influență de vest, ci se datorește, cum crede și Strzygowski, scopului practic, necesității cultului, care cere o împărțire în trei și care din punct de vedere artistic numai insuficient s'ar putea satisface în forma patratului. După aceeași autoritate bolta semicilindrică e în funcție de lemn, ea nu a trebuit să fie luată din arhitectura de piatră apuseană, mai ales fiindcă arhitectura apuseană de zid din Ardeal nu o avea nici în epoca romanică, nici în cea gotică. Singura influență probabilă de vest rămâne turnul, pe care însă îl găsim și în Basarabia (de ex. la bisericile de lemn din Nimoreni, Copcui, Cornova, etc.) dar și în Muntenia și Turburea (Gorj). Construcția, planul, detaliile sunt în Ardeal și celelalte provincii românești — cu excepția turnului — identice, provinciile românești au un stil propriu unitar, în cadrul căruia Ardealul aduce numai o variantă prin turnul său. Afirmarea lui G. S. este deci fără temeii; realități nu se pot combate prin afirmații! Originea stilului trebuie căutată acolo, unde există regiuni bogate în păduri, ori acestea le găsim din belșug în Carpații României. Ten-

dința recenzențului de a amâna explicarea stilului făcând-o dependentă de o viitoare cercetare a celorlalte ramuri ale arhitecturii în lemn este de prisos. Aceste ramuri au fost îndeajuns studiate de Sigerus, Roth, Horvath, Jänecke, Huszka și alți. D. G. S. mai obiectează că detaliile (porți, mobile, etc.) au fost desenate. În realitate ele au fost reproduse în călătoria de studiu atât prin deseneuri, cât și prin fotografii. Experiința noastră a dovedit că detaliile au putut fi fixate din punct de vedere științific mult mai satisfăcător prin deseneuri, decât prin fotografii.

Rezultatele noi în domeniul nostru au fost expuse de către subsemnatul în comunicarea „*Neue Forschungen auf dem Gebiete der Holzbaukunst Siebenbürgens*” la *Congresul internațional de istoria artelor din Stockholm*, în Sept. 1933. Numai trei membri unguri, dintre cari numai unul istoric de artă, cărora nu le-a convenit faptul, că referentul a rectificat greșala din trecut a străinilor de a considera bisericile noastre de lemn ca „ungurești”, au ridicat obiecțiuni, cari în mare parte nu au nimic a face cu istoria artei. Prof. I. Nistor dela Universitatea din Cernăuți s'a ridicat contra lor observând, că la congres nu se discută chestiuni politice ori naționale, ci chestiuni de artă; d-sa constată, că arhitectura în lemn din Transilvania arată, cu excepția turnului bisericii, aceleași note caracteristice, ca și cea din Moldova și Muntenia, iar turnul pare a fi rezultatul unei influențe artistice mărginașe. Ungurii Z. Takács și H. Horváth au renunțat să mai susțină, că bisericile noastre de lemn ar fi „ungurești” dar au căutat să întunece caracterul românesc al acestor monumente. Primul, director al muzeului ostasiatic din Pesta, afirmă următoarele: „Bisericile de lemn de cari vorbim sunt apariții mărginașe în sensul cel mai strict al cuvântului. Bolta lor semicilindrică este de origine orientală, bizantină, iranică, în ultima analiză și turnul, de origine apuseană. Operele arhitectonice sunt deci de fapt nu apariții naționale, ci regionale”. El recomandă precauțiune în calificarea de „artă națională”.

În răspunsul meu dela Congres am recomandat această precauțiune mai degrabă istoricilor de artă unguri de după război, cari califică consecvent și conștient ca „unguresc” tot ce au creat în artă Sașii, Zipserii și ceilalți germani din Ungaria de odinioară, ceea ce constituie, evident, o mare nedreptate. Arta bisericilor de lemn ale Românilor ardeleni de aceea este națională, pentru că ea se deosebește ca stil de arta futuror popoarelor înconjurătoare (Ucraineni, Poloni, Slovaci, Ruși, etc.), pentru că ea este, din cauza pădurilor bogate și a predilecției statornice a Românilor pentru construcții în lemn, acasă aici în Ardeal; apoi numai Românii au în Ardeal biserici de lemn. Ei sunt comandatori și executori. Dacă nici în acest caz, apoi niciodată

nu am putea vorbi în Europa de o artă națională. Dar ce înseamnă „Randerscheinung” și „regionale Erscheinung” ale lui Takács, ori „westeuropäische Kultursphäre” a lui G. S.? Inseamnă oare o artă fără națiune comandatoare și executoare, fără caracter a parte? Exclud primele pe cea din urmă? Observăm, că aici criticii unguri întrebunțează cuvinte sonore pentru a întuneca caracterul național incontestabil al acestor monumente și prin aceasta a scădea meritele popoului român. Cât timp savanții străini ca Springer, Lehfeldt, Wesser, etc. din greșală le numiau, în trecut, „ungurești” nu le-a venit în minte criticilor unguri să le declare ca nenaționale și „Randerscheinung”, ori să rectifice confuzia rezultând din epitetul „unguresc”. Dacă istoricii de artă ar accepta principiul lui Takács nu ar mai avea nimeni dreptul de a vorbi de o artă națională, cu atât mai puțin Ungurii, cum a pretins într'o ședință plenară a congresului T. Gerevich. Despre originea boltei semicilindrice ne-am pronunțat mai sus arătând că este riscat a o considera ca bizantină și iranică. Celelalte obiecțiuni ale delegaților unguri (*B. Leffler, H. Horváth*) au fost și mai puțin serioase. Reproduc aici răspunsul meu: „Ce înfățișare au avut bisericile de lemn inexistente ale Săcuilor, pentru aceasta nu avem puncte de sprijin sigure. Nu este de competența noastră să răspundem la întrebarea dacă Săcuii au venit în Ardeal mai degrabă decât Români. În orice caz, această teză a fost respinsă de toți istoricii români. Chiar istoricii unguri nu au o părere unanimă și unitară, de unde și când au venit Săcuii în Ardeal. Am întrebuințat cuvântul „poate” la influențarea turnurilor bisericesti prin cele săsești, fiindcă a fost posibilă în acest caz și o tradiție a artei romane, precum am expus pe larg aceasta într'un studiu din „Albumul omagial” oferit lui N. Iorga. Un interlocutor a adus ca dovadă bisericile de lemn „ungare” din Zips; acestea sunt însă produse ale Germanilor în țări străine. Celelalte biserici de lemn „ungare” sunt produse rutene și slovace. Un istoric de artă nu e permis să aibă o părere nefavorabilă despre arta populară, pentru că și aceasta intră în domeniul istoriei artelor. (Vezi Riegl, Tietse, Strzygowski și Congresul artelor populare din Praga, 1930). Observația că Ardealul nu numai dela 1867 până la 1918 a aparținut Ungariei, cade, fiindcă în comunicarea mea, precum și în rezumatul tipărit găsim cuvântul „zulezt”. Observ că Ardealul a fost independent de Ungaria timp de peste 300 ani. În sfârșit, vreau să relev, că cei trei primi vorbitori au fost unguri, prin aceasta se explică atitudinea lor”. (Vezi *Actes du Congrès*. Stockholm, 1933, p. 132—134). Răspunsul acesta a pus capăt discuțiilor.

Discuția dela congres ne-a învederat mai mult ca oricând atitudinea savanților unguri față de tot ce e românesc. Argumentele lor

au fost forțate, nereale, lozinca lor a fost: diminuarea valorilor românești în artă și știință. Aceeaș lipsă de obiectivitate, cu acelaș șovinism orb la bază, ca și în Ungaria, îl putem constata și la scriitorii unguri din Ardealul de azi. Aici găsim simple afirmări gratuite, fără măcar de a căuta și argumente. Este curios că într'o operă mare, jubilară, publicată pe banii statului român („Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928”, București, 1929, p. 1221) *L. Debreczeni*, care a primit și el o remunerație pentru înțelepciunea depusă în articolul său, afirmă că stilul clopotnițelor ungurești „a trecut și la bisericile românești din jurul Unghiului Căleatei și în Sălaj, fiind numeroase bisericile construite de meșteri unguri”. Atât și nimic mai mult. Acelaș lucru îl repetă și *K. Kós* în cărticica sa: „Kalotaszeg” (Cluj, 1932, p. 152). Dacă ar fi așa, de aici ar rezulta, că stilul bisericilor de lemn românești și-ar avea centrul de pornire la Ungurii Unghiului Căleatei și de aici ar fi ajuns până în Maramureș, Banat, Săcuime. Ce importanță îi putem da lui Debreczeni reiese din afirmațiile sale categorice, că „poporul unguresc a trăit secole de-a-rândul alături de alte popoare, fără să fie influențat mai profund, ba chiar a contribuit la arta lor” (adecă a altor popoare), apoi că stilul romanic ar fi pornit din Germania, că stilul gotic în Germania și-ar fi ajuns apogeul, că stilul baroc ar avea efecte dăunătoare. (Debreczeni: *Erdélyi református templomok és tornyok*. Cluj, 1929). Cine afirmă asemenea lucruri dă dovadă de o totală lipsă de pregătire, dar și de lipsă de probitate științifică, reproducând păreri din „*L'art populaire hongrois*” (Bpesta, 1928) și Jankó, Kriesch, fără a indica isvurul. (Acești doi autori cu decenii înainte au considerat ca ungurești și cu desăvârșire originale turnurile lor asemănătoare cu ale noastre, fără să le fi studiat mai amănunțit. Diletantul Debreczeni se dovedește tendențios și prin faptul că evită a constata orice influență românească, recunoscută de alți unguri, în schimb pe cea ungară asupra celei române o arată în repetite rânduri; despre originea germană-austriacă a populației din Trăscău (Rimiteni) tace adânc.

Încă de un recenzent budapestan să ne ocupăm: *A. Kampis*, care în revista „*Századok*”, Budapesta, 1933, LXVII, 7—8, p. 315—319 publică o recenzie de aproape cinci pagini asupra lucrării mele „*Mon. Ist. ale jud. Bihor*”. Dacă tendința sa vădită, procedeele inadmisibile în știință, lipsa de respectul cuvenit față de autor m'ar dispensa a mă ocupa de ea, considerația ce o am pentru revista „*Századok*”, organul Societății istorice ungare, mă îndeamnă la aceasta. Pe de altă parte ca profesor sunt obișnuit și poate obligat a pune la punct din când în când avânturile tinerești, cu scopul de a face educație, deschizând ochii începătorului, dar și revistei asupra colaboratorului său.

Recenzentul nu neglijează să vorbească în recenzie sa cu aparențe științifice de Tratatul dela Trianon, de „tragedia istoriei artei ungare” prin Tratat. El consideră județul Bihor, apoi Slovacia ca „teritorii ocupate”, iar monumentele de acolo ca ungurești. „Așa se poate întâmpla, ca tezaurul nostru de monumente istorice necunoscute până acum să fie publicat de specialiștii din statele succesoare. Este așa zicând natural, ca în asemenea cazuri să lipsească obiectivitatea...” spune chiar la început, neobservând contrazicerea când vorbește odată de „teritorii ocupate”, altădată de „state succesoare”. Dacă ceilalți recenzenți maghiari s’au trudit a combate concluziile mele prin argumente trase de păr, Kampis recurge la o metodă mai inventivă, dar și mai puțin onorabilă, de a-mi atribui afirmații absurde, pe cari nu le-am făcut, ca să le combată apoi victorios, probabil în credința, că cetitorii unguri tot nu înțeleg românește și că astfel, prin defaimarea autorului român, el poate face plăcere cetitorilor săi. Două exemple. Recenzentul îmi atribue nonsenzul: 1) că „domul din Mainz își poate mulțumi existența strămoșului său ipotetic din Săldăbagiu, dispărut acum 2000 ani; 2) că eu atribui Dacilor formarea turnurilor de lemn cu patru turnulețe păstrând forme gotice”. Aceste atribuiri sunt pure invenții și se califică în știință cu termen eufemistic: mistificare.

Să trecem acum la acuzele ce mi-le aduce. Imi reproșează, că nu am dat autorul monografiei ungare citate a Bihorului. Inexact! Vezi pag. 33: „autorul, gazetarul A. Vende”, anul apariției asemenea l-am dat la pag. 33 și 31. Titlul complet era inutil la o operă arhicunoscută, unica monografie ungurească a județului. Dacă nu ar fi așa, nici recenzentul nu ar fi ghicit de ce este vorba. O altă afirmare inexactă a recenzentului este, că aș fi neglijat complet monumentele ungurești. În realitate m’am ocupat de ele la pag. 39—40, ceea ce la un text de 51 pag. cred că e suficient; în cealaltă monografie a mea asemenea (Arad) vezi pag. 38—39, deci acuzația e gratuită. O altă învinuire tot atât de nefondată este că nu aș cunoaște lucrarea lui Zalozičky. Această afirmație greșită arată, că recenzentul nu a citit lucrările mele anterioare: „Bisericile de lemn din județul Arad” și „Die Kunstdenkmäler, etc.” în cari am combătut pe Zalozičky; era inutil a reveni asupra lui și în această lucrare. De unde să știe Kampis, că bibliografia arhitecturii în lemn a fost pe larg discutată și comentată în ședințele Seminarului de sub conducerea mea dela Universitate, atunci când d-sa se găsea pe băncile liceului rom. catolic din Arad! O parte a bibliografiei pe care am găsit-o utilă, am citat-o în lucrările anterioare. Culmea ridicolului, dar și a îndrăselii o atinge tinerelul începător atunci, când îmi recomandă cunoașterea temeinică a bibliografiei și interpretarea justă a datelor, bănuindu-mă cu pre-

supuneri. Tocmai d-sa, care în vara 1933 a vizitat Seminarul meu din Cluj cerându-mi informații bibliografice, pe cari cu curtoazia cuvenită față de străini i le-am dat. Recunoștință sui generis! Intr'un text rezumativ de 51 pag. asupra bisericilor de lemn e suficient, cred, a trata pe 6 pag. despre pictură, mai ales că generalități asupra ei se găsesc în lucrările mele anterioare și aici ele au fost omise pentru a nu cădea în repetiții. Dacă Kampis ar cunoaște temeinic lucrările lui Strzygowski — asupra căruia tinărul rostește o scurtă și aspră judecată, amintindu-ne pe studenții de anul I, cari combat pe Kant — ar fi observat nota mea distinctivă față de teoriile lui Strzygowsky. În privința reproducerilor m'am pronunțat mai sus.

În recenzie afirmările necugetate, erorile, inexactitățile abundă. Să spicuiam câteva. Pe Zalozičky îl consideră ceh, pe când acesta este rutean, deputat în Camera română. Între meșteri sunt „numeroși unguri” afirmă d. Kampis. În realitate, față de cei 26 comunicații de mine numai cinci ar putea fi unguri și chiar dintre aceștia unul singur are nume unguresc: Samoki, ceilalți se numesc Müller, Hackmann, Weiss și Matók. Unde sunt numeroșii unguri? Pe Silaghi, Dărăbant și Kuk îi consideră ca unguri, desigur pentru că nu cunoaște cauza maghiarizării numelor românești de care noi am avut tristă parte sub regimul ungar. Exemplu pentru exactitatea recenzentului ne oferă tratarea în 7 rânduri a unei picturi distrusă în război, despre care nu ni se trădează însă în care localitate se găsea. Transcrierea numelui Kuk în Cuc o numește „traducere”.

Ne putem ușor închipui, după acestea, ce părere poate avea recenzentul despre bisericile noastre de lemn. „Fiind vorba de trecere în popor (a stilurilor istorice decorative) deși putem vorbi de diferențe în detalii mai ales după rase și regiuni, totuși arhitectura în lemn nu a devenit o particularitate națională nici a poporului slav, nici a celui român și astfel nu putem vorbi de exteriorizarea interiorului național în aceste biserici ca fenomene arhitectonice. „Arhitectura în lemn, cel puțin în patria noastră, a fost întotdeauna appendicele arhitecturii în piatră formată în jurul ei”. Afirmări nesocotite! Rezultatul la care vrea să ajungă este, că bisericile de lemn din Bihor și Arad au fost condiționate de arhitectura cultă ungară, deci: superioritatea ungară! Afirmarea categorică citată nu mai e nevoie să o combatem, ea se aseamănă cu politica struțului când e vorbă de o regiune ca a noastră, prea bogată în păduri, predestinată pentru arhitectura în lemn.

După cele spuse ne pare foarte probabil, că dacă recenzentul aduce laude, aceasta este numai pentru a face impresia unei critici obiective. Un examen mai atent și aici ne arată tendința ascunsă.

„Partea primă a cărții sale dă descrierea fenomenologică precisă și folositoare”, „în ce privește partea primă, este un fenomen hotărât îmbucurător. Comunicare de material nou, pe baza de sânguincioasă cercetare de date”, „adunarea sa de material e un folos și profit”. „Tehnica tipografică a lucrării e ireproșabilă”. „Incontestabil este, că examinarea chestiunii bisericilor de lemn din Carpați merită oste-neala dată. Ele sunt monumente plăcute și încântătoare chiar în modestia lor ca manifestări artistice ale unui strat popular care trăiește în sărăcie. Iar din punctul de vedere cum se difuzează pretențiile potențate, formele vieții și artei lumii mai bogate înconjurătoare chiar în straturile cele mai legate ale societății, sunt documente de istoria spirituală de prima ordine. Mai ales monumentele picturii murale s'au dovedit a fi de acest fel”. Mare grație din partea recenzentului tânăr după ce atâți specialiști de prima ordine s'au pronunțat elogios asupra lor! Ceeace bate însă la ochi, este, că nu are nici un cuvânt pentru calitățile superioare artistice ale bisericilor noastre de lemn, le apreciază doar numai ca reoglindire a stilurilor artei culte. Lucrarea mea asemenea o apreciază numai ca adunare de material și descriere, concluziile le declară cu totul neutilizabile. Și aici tendința de a deprecia arta și știința românească.

Tendentiozitatea, mistificările, acuzațiile, erorile, superficialitățile și lipsa de cuviință, de cari ne-am convins în recenzie aruncă o urâtă lumină asupra autorului ei, dar și asupra revistei cu pretenții, care le debitează. Față de un astfel de recenzent și începător atenția ce i-am acordat, examinându-i scrisul cu de amănuntul, este, de fapt, exagerată. Este însă necesar măcar odată, — în Ungaria desigur nu se controlează recenzii antiromânești, — ca să-i ținem o lecție, poate îl face mai prudent și științific mai corect în viitor. Recenzia poate fi un cimitir al carierei științifice la care râvnește tânărul asistent, dacă nu în Ungaria, în fața areopagului științific străin. Nu ne emoționăm de greșelile și încercările lui puerile, din contră îi dăm și sfaturi: 1) baza fiecărei recenzii trebuie să fie probitatea profesională indispensabilă, altcum totul se prăbușește ca o cetate construită din cărți de joc; 2) recenzentul să-și câștige prima oară cunoștințele necesare, să publice lucrări, să-și câștige o reputație științifică, numai astfel scrisul său va avea greutatea necesară. În momentul de față nu cred, ca în Ungaria chiar, cineva să-l considere specialist ori măcar versat în probleme în care s'a improvizat.

Să trecem acum la ordinea zilei asupra cazului Kampis și să ne punem întrebarea: ce este comun în opiniile recente ungare asupra bisericilor noastre de lemn și ce atitudine se impune să luăm față de ele? Spre deosebire de unii scriitori mai vechi, Ungurii de azi nu mai

susțin, că bisericile noastre ar fi „ungurești”, în schimb ei trădează o dușmănie față de tot ce e românesc, și caută diminuarea valorilor artistice românești. Două tendințe ne bat la ochi în criticile lor: 1. Negarea, subtilizarea ori întunecarea caracterului românesc prin argumente forțate, prin cuvinte sonore, ca „variantă a sferei culturale vesteuropene”, „nu apariții naționale ci regionale”, „nu a devenit o particularitate națională”. 2. Evitarea unei aprecieri a calităților artistice a monumentelor în chestiune. În ambele privințe ei constituie o notă discordantă față cu știința apuseană. Cel mai bun răspuns la părerile lor izolate îl oferă cele 41 aprecieri străine (nemaghiare și nerutene) complect desinteresate și imparțiale. Oare toate să fie eronate și numai cele ungare obiective? Greu de admis, dacă cunoaștem caracterul tendențios, substratul politic ce stă la baza celor ungare. Tocmai din aceste motive nu le putem atribui o însemnătate științifică, iar întrebarea care ni se pune este: merită să mai ținem seama în viitor de părerile și cercetările din Ungaria privitoare la Ardeal țifică, iar întrebarea care se impune este: merită să mai ținem seama ca „Századok” ne judecă așa precum am văzut și atunci, când istoria artei în Ungaria este și ea în serviciul revizionismului? Cea mai justă atitudine față de uneltirile istoricilor de artă unguri este, după părerea mea, să ne vedem de treabă neținând seamă de scrisul lor, demascând cel mult din timp în timp în fața opiniei publice românești și străine lipsa de obiectivitate și de seriozitate a științei ungare.

CORIOLAN PETRANU

PAUL ZARIFOPOL

Prin moartea lui Paul Zarifopol literatura românească pierde pe unul dintre cei mai de valoare critici și îndrumători ai ei. Din republica literelor, stat platonician cu granițe cuprinzând spiritele de elită ale omenirii, dispăre unul dintre cei mai distinși cugetători și oameni de gust. O noblețe sufletească de rară calitate se desprindea din întreaga atitudine intelectuală a scriitorului. Activitatea sa de critic literar s'a dezvoltat în profunzime. După el nu rămân numeroase volume, suprafața operei este restrânsă, dar cu atât mai concentrată valoarea ei. Cu o pătrundere rară, cu un deosebit simț de observație și cu o ferventă pasiune a supus P. Zarifopol fenomenul literar unei obiective și minuțioase cercetări. Iar argumentele, concluzia, sau mai bine zis dilemele cercetărilor, le exterioriza în strălucite eseuri și pagini de critică.

Din opera lui reținem ca ultim corolar: *relativitatea judecăților și valorilor literare*. În formația sa intelectuală intrau deopotrivă spiritul filozofic german și estetismul formal al literaturii franceze. Cu o luciditate de o factură aproape asentimentală și cu o logică stringentă ataca Zarifopol cele mai varii și inedite probleme ale artei și cugetării europene. Sub recea lor expunere, sub atitudinile sobre și sub necruțătoarea analiză se drapa însă o nobilă și desinteresată pasiune: *cultul ideei*. Unii critici literari au dat judecăți mai definitive, și au îndrumat cu mult tact și mult noroc literatura spre făgașuri rodnice; alții au emis ingenioase teorii explicative și metode de investigație, dar la nici unul nu cred că se poate întâlni, asemănător ca la P. Zarifopol, jocul subtil — așa spune voluptos — al ideilor și nuanțelor, din opera nici unuia nu te îmbie printre rânduri așa de fine și îndrăznețe sugestii.

A trăit o viață întreagă printre cărți, de o erudiție impresionantă, familiarizat — în sensul cel mai propriu al cuvântului — cu marile literaturi europene, el era cel mai indicat pentru a ne da o sinteză a evoluției literaturii noastre. Față de literatura românească Paul Zarifopol manifesta încă o rece și plină de politețe rezervă. Faptul este interesant și pare chiar bizar, că acest pasionat critic al ideilor, acest ironic moralist și erudit literat, care aștepta ca pe o minune să țâșnească scânteia din ciocnirea părerilor, a putut până la sfârșitul vieții să-și impună o ținută distantă de arbitru, fără a se amesteca direct în luptă. Explicarea n'o putem găsi decât în excesiva sa ameni-

tate și discreție. Undeva într'un articol despre Edmond Jaloux, critic „bien-pensant” și vădit mulțumit de sine și de literatura cenzurată, străbăteau printre rânduri ironice, disprețul și desgustul pentru dulcегările admirative ale confratelui. Rolul acesta nu și-l putea asuma, iar pe de altă parte bisturiul necruțător și nemilos i-a repugnat la fel. Sau, cine știe, poate nici nu găsea plăcere în a se război cu literații noștri curenți „des farçeurs à idées”, cum în treacăt lăsa să se înțeleagă. Avea oroare de orice sentimentalism diluat, de retorism în sine, de artificialitate, de confuziune intenționată, de impietarea valorilor morale, sociale și filozofice în domeniul artei: „În activitatea lui Flaubert se concentrează cu deosebire luminos un moment desigur interesant al conștiinței europene: este desfacerea artei în total din legăturile ei străvechi cu alte sisteme ale spiritului” (v. „Obiectii lui Flaubert” în volumul *Pentru arta literară*). Clasice vor rămânea eseurile sale despre stil, pe care-l concepea ca pe o expresie completă a structurii temperamentale și intelectuale a scriitorului, ca pe o izbucnire naturală și spontană a sufletului în formele de artă: „Negreșit, orice artă este și artificiu. Dar nu-i decât artificiu, dacă între procedările de expresie și temperamentul propriu zis, animalic, al individului nu-i comunicare intensă și continuă”. (*Pentru arta literară*).

Din aceste motive putem bănui în parte rezerva lui Zarifopol pentru literatura românească. În ultimul său volum, recent apărut în editura „Fundatia pentru literatură și artă: Regele Carol II”, toate studiile sale sunt consacrate numai literaturii franceze.

Pătrunderea sa literară, gustul sigur, discernământul critic, puterea de intuiție estetică și dialectica subtilă ne înfățișează în acest volum, priviți într'o lumină cu totul originală, cu mult spirit, erudiție și pricepere pe unii dintre cei mai reprezentativi scriitori francezi: Maupassant, Flaubert, A. France, Renan, Proust, La Rochefoucauld și Molière.

De altfel ultimele sale cercetări îl duceau tot mai mult spre punctul de vedere al artei pentru artă. În studiul „Artă literară și simplă literatură” el ajunsese a defini istoria literaturii ca „pe o istorie a artei literare, adică a evoluției intențiilor artistice”. Dar în acest caz ar fi trebuit eliminați din literatura noastră, care este aproape în întregime *mai ales* o manifestare culturală și cuprinde în deosebi forma prin care răzbat spiritul și preocupările vremii, aproape trei sferturi dintre scriitori. În consecință, fie că am interpreta operele literare ca manifestare a ideei în forme sensibile după metoda hegeliană, fie că am judeca evoluția literaturii dintr'un punct de vedere istoric, sau științific în felul lui Taine, sau din punct de vedere al materialismului istoric, cum a încercat Dobrogeanu-Gherea, rezultatul va fi mult mai bogat și mai satisfăcător, în orice caz mult mai ușor de demonstrat, decât printr'o analiză și clasificare estetică. Într'adevăr care dintre idoli naționali, și mă gândesc numai la clasicii noștri, ar rezista unei atari operații, în afară de Eminescu și Caragiale?

Poate din această cauză, poate și prin înrudire de temperament și identică repulsie instinctivă față de „moftul național”, de sigur însă și din cultul pe care i-l păstra, Zarifopol și-a concentrat atenția dintre scriitorii români numai asupra lui Caragiale. Cunoaștem admirabila ediție, pe care a scos-o numai în parte (3 vol. de nuvele și

schite) și ne întrebăm cu îngrijorare, cine va duce la bun sfârșit editarea completă? Ne gândim deasemenea la studiul său clasic, plin de vervă despre arta carageliană. Există evident o înrudire de structură sufletească între causticul Caragiale și subtilul și ironicul Zari-fopol cu deosebirea că, până când Caragiale își îndrepta verva ciudoasă contra mediului social, Zari-fopol și-o exercita în domeniul ideilor pure. Portretul moral și intelectual al celor doi scriitori are multe note comune în complexitatea sa, dar mai ales amândoi fac parte dintre cele mai strălucite inteligențe speculative, pe care le-a creat geniul poporului românesc. Acum se întâlnesc în eternitate.

Este a mare satisfacție sufletească și o justă mândrie națională a constata înflorirea aceasta de spiritualitate atică pe malurile Dunării, în țara străvechilor Sciți.

P. DRĂGHICI

ROMANUL LUI E. M. FORSTER

Oscar Wilde în „De profundis” era, poate nu tocmai inițiatorul, dar în orice caz un explicit interpret al noului curent vital, pe care îl urmărește azi linia generală a prozei englezești. El vorbește despre profunda necesitate de a ne realiza actele vieții, scuturând orice tradiționalism și convenție.

Teoria lui e legată de considerații estetice paralele, iar cecece a prezis el, și poate a ajutat să fie cea mai accentuată tendință a romanului modern englez, e tocmai această necesitate de a evada în viața mare, în viața adevărată.

Această nouă preocupare are o profundă influență asupra evoluției stilului, asupra structurii romanului, asupra concepției psihologice moderne; într'un cuvânt asupra întregului roman modern englez.

Intr'o privință, această preocupare a condus la o radicală descompunere a elementelor romanului clasic. Prin proza Virginiei Woolf, Rose Macaulay și mai ales a lui James Joyce, linia evenimentelor a devenit subiectivă, păstrând din viața exterioară numai ritmul ei abrupt și lipsa ei de logică, dar transformând în acelaș timp toate momentele ei în viziuni imagiste, profund individuale, inteligibile numai ca traduceri ale vieții în viziuni psihologice subiective.

Curentul nou n'a produs o schimbare atât de fundamentală în ce privește romanul de analiză obiectivă — proza lui Huxley, Somerset Maugham sau John Masefield n'a suferit o mare alterație în construcție — în domeniul acesta, proza a conservat procedeele clasice ale romanului și unitatea exterioară de evenimente, numai stilul a devenit mai spontan și tema evadării în viață, mai accentuată.

E. M. Forster aparține mai degrabă direcției din urmă. El nu e contemplatorul subiectiv, care crează echivalentele vieții, ci e observatorul tăios și conștient, interpretul obiectiv al vieții și natura scrierilor sale nu pretinde o fundamentală schimbare de procedee. El n'a căzut nici în extremitatea lui Proust, care distruge printr'o analiză continuă conturul personajilor sale, pe care niciodată nu le avem

întregi înaintea noastră, pentru că le vedem mereu prea de aproape.

Romanul lui Forster pleacă dela axioma, că romanul trebuie să fie, înainte de toate, o povestire.

Intr'adevăr, s'au comis multe abuzuri în jurul problemei romanului — acesta fiind un gen mult mai liber, ca orice altă formă literară. Sub nume de „romane” au fost scrise analize pure, utopii, drame, parodii, poeme în proză, etc. Posibilitățile narative ale acestui gen epic prin excelență au fost adesea neglijate.

Romanul lui Forster nu e numai o simplă analiză sau o povestire ingenioasă, ci o combinație a acestor două elemente de bază. Acest procedeu cu două fețe are un mare avantaj: în timpul analizei personajele sunt câteodată atât de apropiate de noi, încât nu le mai putem distinge conturile; ele devin realități fără formă precisă, prea generale pentru noi, pentru că analiza obiectivă reduce întotdeauna individul la elemente psihologice deja cunoscute — altfel nu sunt de înțeles — un individ fiind sugerabil prin metode sintetice, dar inexplicabil prin mijloace analitice — în timpul analizei, repet, noi încetăm de a le mai distinge ca indivizi, însă reconstruirea își ia loc în cealaltă latură a romanului Forsterian: fața narativă.

Pe câmpiile acțiunii avem ocazia să vedem personajele disecate prin analiză, dela o distanță corespunzătoare, le vedem plimbându-se, le auzim vorbind, observăm micile lor gesturi semnificative, le putem studia în lumina multilaterală a micilor situații, în crearea cărora Forster desfășoară foarte multă îndemânare și subtilitate. E o mică scenă de pildă în „A room with a view”, unde cele trei personaje principale: Lucy, Cecil și Georges stau împreună. Lucy, logodnica lui Cecil e îndrăgostită inconștient de Georges. Ea nici nu bănuiește aceasta, dar fiorul noii iubiri vibrează în aer și logodnicul ei îl simte înainte de ea. E un fluid de simpatie între Lucy și Georges, și Cecil se simte înlăturat. Simte însă prea vag, și fiind foarte mândru și dornic de a domina orice situație, le citește dintr'o carte, a cărei stupiditate îl face să se simtă exaltat și superior. Subtilitatea și spiritul tăios de observație cu care ni-l prezintă autorul în acel moment, apărându-și orgoliul și încercând să domineze o situație cu o carte, sunt foarte sugestive și spun mai multe despre caracterul personajului decât pagini și pagini de analiză.

Intr'un cuvânt, personajul descompus de analiză, își recâștigă liniile prin mișcarea acțiunii în așa fel, încât îl putem cuprinde clar într'o imagine precisă. Însă acest dublu procedeu de construcție conduce la o anumită incongruitate a stilului. În timp ce Forster întrebuițează pentru povestire un stil foarte plastic care se schimbă și unduiează mereu, urmărind linia abruptă a acțiunii, stilul său pentru analiză e adesea patetic, rezumându-se în pregnanța unor constatări aforistice enunțative. Numai în scenele mari, unde personajele se recunosc în privirea cea mai clară a autorului, se întâmplă unificarea dintre acțiune și analiză, atunci adevărul luminos și simplu spus devine patetic dela sine. Acesta este „katharsis”-ul romanului Forsterian.

Etica este o noțiune foarte relativă pentru Forster. Dincolo de concepția binelui și răului, personajele sale caută mereu viața lor

adevărată, propria lor completare, evadarea din hipocrizia societății englezești.

În primele sale romane („Where angels fear to tread“, „A room with a view“) el își duce personagiile în străinătate, ca să scape de strâmtorarea convențiilor de acasă. Le duce în Italia. Englezul, chiar Englezul de rând se transformă sub influența Italiei. Spontaneitatea și vitalitatea poporului italian, frumusețea naturii, suavitatea climei și — last but not least — conștiința că sunt atât de departe de țara lor, de cunoștințele lor, de datoriile și convenționalismul obiceiurilor de acasă, îi umple de fericirea largă a ușurării.

În primul său roman, intitulat „Where angels fear to tread“, tânăra Lilia, care-și sdrobise toată viața în familia soțului ei, veșnic disprețuită și torturată din cauza inferiorității ei, într'o zi își părăsește familia și pleacă în Italia cu o cunoscută, Miss Abbot, o femeemult superioară ei. Beția libertății le apropie pe cele două femei — în Anglia atât de diferite — de acum își caută împreună viața adevărată.

Tot așa în romanul „A room with a view“, Lucy, personajul principal își schimbă dintr'odată viața printr'o neașteptată deșteptare — și tânărul Georges Emerson își pierde toate dubiile metafizice scaldându-se în apa proaspătă a unui lac. Și Helen în „Howards End“, care trăește numai după adevărul momentului, și Leonard Bast, care reușește să scape de viața lui depănată în mizerie numai pentru o noapte, când, dus de un impuls inexplicabil, fuge cu primul tren din Londra. Tema evadării este resortul principal și al navelor lui, publicate sub titlul de „Celestial Omnibus“. Evelyn în „The other kingdom“ scapă de logodnicul ei tânăr și bogat, de educația clasică impusă ei cu forța, de tradiționalitatea obiceiurilor de acasă, printr'o fugă în păduri — ca să nu se mai reîntoarcă niciodată. În „The story of a panic“, Eustace, copil prost crescut, de patrusprezece ani, care și-a trecut viața de până acum într'o pasivitate și tâmpenie fără seamăn, se deșteaptă deodată înfiorat, cu ochii mirați la frumusețea vieții. E aproape nebun de extazul trezirii — nu e chip să-l reție chiar cu forța toată ceata de cunoscuți, rudenii și mătuși — într'o noapte cu lună ese prin fereastră în cămașe de noapte, cu părul ridicat spre ceruri, și, sărind gardul, fuge la chemarea pădurilor.

Ei vor să scape cu toții de barierele mediului lor prea bine cunoscut, sunt desgustați de viața lor de până acum, îmbătați de ideea unei noi libertăți, îi chinuște nostalgia unei complete realizări a vieții în toată frumusețea și mărimea ei.

Viața e ceea ce propovăduște el, și nu cărțile. El spune că viața e completă numai în marea și romantica ei disproporționalitate, în lipsa ei de logică și unitate — elemente pe cari literatura nu le poate urmări complet. Linia emoțiilor nu e transmisibilă decât în plasticitatea vieții. „Dragostea e atât de deosebită de articolele etalate în cărți“ spune el în „Howards End“. Aceste cuvinte sunt foarte caracteristice pentru romanul modern englez. „Toate descrierile de dragoste și ură întâlnite în cărți mi se par ireale“ spune și Joyce în „The portrait of the artist as a young man“. „Pur și simplu n'o pot sugera pe Grace, ar fi trebuit s'o vedeți în viață“ spune Huxley în „Two or three Graces“.

Această veșnică referință la axiomaticul vieții e quintesența prozei moderne, care nu urmărește o continuitate de sentiment, și aceasta este și cauza descompunerii radicale a unității de interes în sensul clasic. Concepția e înrudită cu definiția lui Bergson despre comedie, așezând-o la granița dintre artă și viață.

Caracterele lui Forster nu sunt niciodată caractere simple, tăiate pe acelaș plan. Chiar Gino, care duce o viață pur vegetală, și Lilia cea prea inocentă au momentele lor de divină înțelegere când devin patetici, aproape mari. Sărmanul Leonard Bast, o figură atât de ridiculizabilă, devine mare în momente fulgerătoare de regăsirea sensului vieții. Marile lui figuri de femei sunt capabile de o înțelegere miraculoasă, atot-îmbrățișetoare. Câteodată se întâmplă să iubească bărbați inferiori, pe cari îi cunosc și îi înțeleg până la cele mai mici gesturi, oameni cari abia bănuiesc mărimea lor și cari nu le pot cuprinde cu mintea, cum un vas mic nu poate să cuprindă pe altul mai mare.

Aceasta este ceea ce aș numi „polivalența caracterelor”; disproporționalitatea dintre ceea ce e un om în sine, și dintre felul cum îl oglindesc orizonturi de diferite capacități individuale. Această polivalență împrumută romanului forsterian densitatea intricată a vieții. Mai ales în contactul indivizilor de rase diferite se ivește veșnic diferența gândirii, a procesului de gândire, a psihologiei, a obiceiurilor — dificultăți mult mai grele de rezolvit, decât s'ar crede.

Se ocupă mult de sufletul feminin — îl apreciază din cauza emoționalității mai mari și pentru simțul mai adânc pentru grandoarea, romanța și fatalismul vieții.

Căci fatalismul este orizontul romanelor sale. Pentru dânsul, viața nu e o aventură metafizică, ci o romanță, și toată frumusețea ei stă în valoarea ei mereu ondulatorie, mereu schimbătoare, în torențele evenimentelor ei care se întâlnesc, se contopesc și se desfac fără oprire, în magnifica ei disproporționalitate, în întâlnirea diferitelor vieți cu o densitate și un ritm deosebit, pe acelaș plan incidental. În „A passage to India” fatalismul său devine decisiv. Peșterile Marabar, profunde și misterioase, răspunzând la orice întrebare umană cu acelaș „bum-bum” sunt simbolul patetic al concepției romanului.

Din cauza acestui simț al esenței romantice a vieții, incidentalul joacă un rol decisiv în dezvoltarea acțiunii sale. Philip din „Where angels fear to tread” n'ar fi cunoscut niciodată sufletul lui Gino, dacă nu s'ar fi întâmplat accidentul de trăsură când a murit copilul său, nici Leonard în „Howards End” n'ar fi devenit amantul Helenei, dacă nu și-ar fi pierdut umbrela la un concert.

Intriga lui Forster e o elaborație magistrală. Densitatea vibrantă a elementelor, jocul micilor situații, se desfășoară în umbra unui plan masiv construit, cu linii hotărâte și simple, înglobând mișunarea detaliilor într'o unitate dinamică. Orice situație nouă aduce romanul întreg într'o nouă lumină, adunând torențele evenimentelor într'un singur aspect — mișcare care cuprinde în sine ritm dramatic.

Atitudinea pe care și-o însușește Forster în fața vieții, este aceea a unei obiectivități excesive. El evită tot ce ar putea fi un punct de vedere care ar putea altera sau influența claritatea reală a viziunii

sale. Scrierile sale sunt complect lipsite de lirism. Lirismul e o traducere a vieții în elemente emotive. Poate să-i corespundă în anumite momente, dar totuși nu e viața însăși. E lipsit și de misticism — îl admite, ca valoare, dar nu e atins de suflul lui — pentru că misticismul proiectează viața pe un plan ireal, transcendent, lăsând în urmă frumusețea vitală a momentelor ei particulare.

Pentru dânsul, nici moartea nu e un mister, ci o incomprehensibilitate — și din punctul său de vedere, are dreptate, căci moartea nu însemnează mai mult în fața vieții, decât o întrebare fără răspuns și fără sens. El simte pathosul întrebării, dar nu caută nici un răspuns, cum simte și pateticul fatalismului vieții, însă nu vrea să treacă limitele posibilităților de interpretare date de viața reală. În felul acesta, patosul său se satisface în sine, însușindu-și ceva din înălțimea elegiacă a concepției grecești.

Așa și cu sensul lui de umor. Are un umor delicios și un suflu de mare satiră, dar niciodată nu ajunge la abuzurile unui Dickens, care înlocuște adesea analiza obiectivă prin sugestii umoristice. Evită caricaturalul, pentru că pătrunde sufletul omenesc, și nici o ființă nu poate să ni se pară ridicolă, dacă cunoaștem toate resorturile faptelor sale.

Natura deasemenea nu joacă un rol important în scrierile sale (fapt ușor explicabil, considerând lipsa lui de lirism). Niciodată nu-și însușește forma expresionistă a emoțiilor personajilor, rar joacă rol de decor pentru anumite scene (de ex. în „Where angels fear to tread” Lucy cade între brațele lui Georges într’o vale plină cu flori albe, sau în „The other kingdom” Evelyn dansează într’o rochie verde într’o pădure, imitând unduirea arborilor). De obicei, o prăpastie desparte personajile lui de amurgurile lui — nu-l interesează crearea unității de ton în sensul pitoresc al cuvântului. Câteodată întrebunțează elementele naturii pentru cauze emfaticе. Există o anumită impotență în descrierile sale de natură. O admiră ca orice artist englez, dar n’o poate exprima.

Nu se interesează mai mult nici de creații de ordin fantastic. E drept, că în nuvelele din „Celestial omnibus” încearcă să intoneze coardele fanteziei, dar aici elementele ireale au transparența simbolurilor legate de idei și sunt lipsite de libertatea și grația iresponsabilă a adevăratei fantezii.

Astfel, evitând lirismul și misticismul, abuzul umorului ca și al fanteziei, Forster își concentrează toate forțele pentru a sugera disproporționalitatea monumentală, curba și ritmul incoerent și numai în sine înglobat, al vieții. Din sugerarea proporțiilor schimbătoare ale vieții — durerea, miracolul și fatalismul marilor schimbări în timp — sesizabile ca avântul enormelor deplasări în spațiu — reiese lirismul și fantasticul său ca o muzică a întregului și nu se poate surprinde complect niciodată în fragmente.

Concepția de viață a lui Forster — această ignorare voluntară a tot ce-ar putea servi drept un orizont străin deasupra lucrurilor reale — e tradusă clar în estetismul său.

Problema e interesantă. Această credință a fost totdeauna părintele realismului în artă. Aceeș concepție se găsește la baza reli-

giei Taoiste, care a dominat în China și Japonia în timpul dinastiei Sung (sec. VIII după Christos). Tao — însemnează în japoneză: drum. Taoiștii credeau că viața e un drum fără țintă, un drum numai pentru sine, întorcându-se mereu în sine — simbolul lor era zmeul cu încolăciri cari îl înfășoară mereu în sine. Era însăși deificarea ateismului. Nu există țintă sau împlinire de căutat, pentru că tot ce există, e drumul însuși și drumul este absolutul. Nimic nu are alt orizont decât pe sine și alt simbol, decât pe sine. Nu există nici un mister dincolo de lucruri, lucrul fiind misterul în sine. Totul nu este decât modulația trecerii și absolutul este relativul. Într'un fel miraculos, acestea sunt chiar cuvintele Helenei („Howards End”): absolutul este relativul. Această identificare dintre vizibil și invizibil este și realismul fantastic al lui Forster. Negeția lui metodică de concepții și orizonturi este o concepție și un orizont în sine.

Concepția Taoistă a fost părintele realismului japonez din dinastia Sung, și o concepție înrudită este părintele realismului forsterian. Estetica sa merge paralel cu credința sa: nimic nu e definibil în marea mișcare a Drumului — spuneau Taoiștii — căci a defini însemnează a opri. „Linia emoțiilor nu poate fi urmărită în literatură” spune și Forster, și într'adevăr, el urmărește mai mult linia evenimentelor, care, fiind exterioară, e mai ușor de prins și redat, după concepția sa.

Forster nu realizează o prea mare varietate de caractere, așezându-le pe un plan de valori, pe care l-aș numi „scara cristalizației”. Ele sunt luminate mai mult sau mai puțin de concepția sa de viață, după cum apropie mai mult sau mai puțin standardul său de viață — pe care nu-l cuprindem clar, viața fiind o noțiune mai mult axiomatică deasupra scrierilor sale. El nu realizează emoția momentelor particulare, susținând că viața e realizabilă și complet definibilă numai în sine. Astfel, plasând romanul la această limită fermă dintre artă și viață, realizând poziția menținută, scapă criticei pur artistice, nu se înglobează în cerințele estetismului propriu zis, care ar pretinde o traducere a vieții în impresionabilitatea subiectivă a artistului. Romanul, în sensul definit de compromis, câștigă mai mult prin lipsa anumitor reguli potrivite la creații de artă pură; neexprimatul, axiomaticul lui sugerează avântul inexprimabilului, ritmul barbar și intractabil al vieții.

Acest nihilism literar e un alt punct de asemănare cu concepția Taoistă. Taoismul — care ca orice altă credință japoneză a pătruns viața japoneză prin estetism până la manifestările ei cele mai mărunte — nu admitea pictura portretelor, sau a oricărei figuri de om, pentru că în marea Trecere nimic nu se repetă, ci totul trece mereu înainte. Taoiștii, ca și Forster, nu considerau realitatea paralelă a artei, ca „drumul” în sine, ci ca o copie care ar vrea să-l falsifice sau să-l oprească. (Însă putem ghici ușor, că Forster nu e adânc pătruns de credința aceasta, din simplul fapt că și-a scris cărțile. Altfel ce rost ar avea ele, după concepția lui?). Așezând romanul la hotarele dintre artă și viață, nu-l supune la legile stricte ale artei. Nu-i admite o anumită valoare estetică independentă, criticând metoda strictă și estetismul închis în sine al lui Percy Lubbock. Consideră impropriile calitățile cari tind numai spre o armonie interioară. Geometrismul în

construcție îl înlocuește cu un anumit ritm care reiese din întreg, ca cea mai înaltă posibilitate de realizare a romanului. Forma romanului nu e o linie centrifugă, ci, mai degrabă decât un contur, e o linie care se topește în infinit. „Expansiune” spune el în esseul său despre roman („Aspects of the Novel”) „expansiunea trebuie urmărită de romancier, nu complectarea. Nu o împlinire estetică, ci o deschizătură spre infinit”. El niciodată nu caută o schemă a evenimentelor, care să aibă o valoare axiomatică de ecuație, chiar scoasă din cadrele romanului: O singură întrupare! Romanul să aibă un ritm pulsant de ritmul vieții. Natural concepția e ușor criticabilă mai ales de cea estetică modernă franceză, care în geometrismul operei de artă vede un naturalism profund, susținând că satisface o cerință internă a simetriei, fiind deci o necesitate organică, cerută de simțul unității, o necesitate biologică, ca să spun așa. Însă școala franceză e înclinată să neglijeze aprecierea efectului din cauza dogmatismului cu care privește metoda. Dacă individualitatea unui scriitor este de atare forță și natură, încât poate atinge cele mai secrete coarde printr-o metodă specială, sau mai bine zis o specială lipsă de metodă, criticismul mijloacelor de realizare este absolut superfluu.

Ceeace Forster realizează în artă nu sunt numai caracterele lui — în crearea cărora are mari merite, dar fără îndoială nu cele mai mari ale lui — și nici staticul vieții prin lirism, nu visele cari au o realitate aparte. El a realizat altceva, ceea ce este mult mai mult esența vieții: el a realizat Mișcarea, jocul torențial al evenimentelor cari ne smulg în vârtejul lor ca pe niște păpuși de pae.

Deasupra caracterelor sale, deasupra evenimentelor și intrigelor, simțim veșnic nesiguranța și instabilitatea lor, eternul fluviu de cauze și efecte neînfrânable prin forță omenească: simțim suflul Fatalității.

OLGA CABA

CRONICA UNIVERSITARĂ

VIAȚA UNIVERSITARĂ AMERICANĂ

Viața universitară americană este mult mai luminoasă și mai întreagă decât cea europeană, cu excepția Angliei. Intr'adevăr, Anglo-Saxonii din cele două părți ale Atlanticeii, ca și Grecii de odinioară, prețuesc, înainte de orice, dezvoltarea personalității, adică a oamenilor întregi. Deaceea, obiectivul învățământului anglo-american este mai întâi omul și apoi cunoștințele pe care trebuie el să le capete într'un interval oarecare, sau, mai știu eu ce alte interese și dogme, care numai în Europa continentală trec peste om și-l fac mijloc lor.

Individualismul anglo-american pornește, însă, dela experiența omului, dela el, așa cum este și poate deveni. Și cum protestantismul crede mai întâi în educație, în formarea individului și credinciosului prin lecturi, convorbiri și înfăptuiri și foarte puțin în revelații supra-

naturale, este lesne de înțeles de ce în America universitatea va întemeia o viață în care cultul se va concentra asupra personalității.

Dar, pe de altă parte, tocmai pentru că Americanii pornesc de la ceea ce este direct vizibil și controlabil, dela empiric, ei nu lasă afară din preocupările lor educative raporturile naturale și sociale dintre studenți, astfel individualismul lor întregindu-se și stimulându-se cu un realist simț social, pe care alte țări nu știu nici să-l desvolte și nici să-l disciplineze întru creație.

Viața universitară americană se centrează pe cuprinsul așa numitei cetăți universitare. Toate instituțiile universitare și studențești sunt centrate într'un singur grup de clădiri așezate într'un loc sănătos și potrivit scopului educativ. Și aceasta uneori la marginele orașelor, alteori chiar în centrul lor, când nu sunt deabinelea izolate într'un cadru retras al naturii. Universitatea Harvard este așezată lângă orașul Boston, pe când Columbia chiar în mijlocul New-Yorkului, așa ca o zonă de liniște și reculegere în toiul unui vacarm mecanic.

Avantagiile unei cetăți universitare sunt imense. Prin faptul că toate instituțiile, — facultăți, laboratoare, locuințe și terenuri de sport, sunt centrate într'un singur loc, însăși activitatea Universității se intensifică și se sistematizează mai logic și mai economicos. Apoi, combinația de cursuri urmate la diferite facultăți este posibilă numai într'o Cetate Universitară. Cum educația anglo-americană lasă multă libertate studentului în a-și alege cursurile care-l interesează și a le combina după dorința sa, un student dela medicină poate urma cursuri de literatură sau stenografie, să zicem, fără a pierde ore întregi, ci dela o oră la alta poate să-și împlinească programul de lucru.

Acelaș lucru este adevărat despre posibilitatea unei chibzuite alternanțe între activitatea intelectuală și cea sportivă. Facultățile, biblioteca, terenurile de sport și gimnaziile cu bazine de înot și tot felul de aparate fiind învecinate, studentul poate să-și împartă timpul după program și după dispoziție, fără a fi nevoit ca într'o după amiază să facă numai sport sau numai să citească. Această posibilitate de activitate variată și complimentară dă spiritului alte puteri și altă intensitate.

Apoi, însuși controlul universitar este mai real într'o cetate universitară americană decât în zeci de instituții răzlețite într'un oraș întreg. Precum și contactul dintre studenți și profesori, posibilitatea de convorbiri și cunoașteri, în afară de orele de curs¹⁾.

În șederea mea de doi ani la University of Southern California am fost fermecat observând cât de largi și înțelegători devin oamenii care provenind din medii și grupuri diferite își schimbă părerile, și-și istorisesc opusele lor experiențe. Într'o cetate universitară unde studenții nu se văd numai la cursuri, rămânând restul timpului niște

1) Am arătat toate acestea mai pe larg în *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, No. 1—4, 1933, p. 188—210.

străini unii față de alții sau asociindu-se la întâmplare, —ci locuiesc și mănâncă împreună, fac sporturi și discuții împreună, — *ei se pot cunoaște nu numai ca intelectuali, ci și ca oameni*. Și aceasta este contribuția cea mai importantă a educației americane, care în această privință continuă glorioasa experiență de sute de ani a universităților engleze din Oxford și Cambridge.

În Universitățile cu facultăți, laboratorii și biblioteci răzlețite studenții și profesorii rămân niște străini. Dimpotrivă, într-o cetate universitară, așa cum sunt toate universitățile americane, raporturile dintre studenți fiind mai intime și mai continue, schimbul de idei și de sentimente devine mai serios, mai posibil de verificat și mai autentic. Din proprie experiență, am constatat că studenții americani sunt mai largi le vedere, mai toleranți față de deosebiri și mai comunicativi, tocmai pentru că intrând în contact unii cu alții, ei, proveniți din atâtea rase, naționalități, culturi și clase sociale, se lasă pătrunși de diferențele dintre oameni și încep să le aprecieze și să le judece mai nepărtinitor. Cei care cred că trăirea în comun standardizează și uniformizează, se înșală, cel puțin când e vorba de educația americană. Sunt sigur că un student englez din nobilime, unul francez din burghezie și unul român din pătura țărănească sunt mai „standardizați”, adică reacționează mai uniform, decât oricare student american. Și aceasta pentru motivul că pe când cei trei vin cu credințele, aprecierile și prejudecățile mediului lor, celălalt, Americanul din Cetatea Universitară, își confruntă aceste credințe și prejudecăți până ce se pătrunde de caracterul variat și diferențiat al lumii.

Facultățile disparate pot pregăti buni intelectuali specializați, dar nu pot crea adevărate personalități, adică oameni care să înțeleagă și să iubească și dincolo de învățatură.

Ce atmosferă senină și caldă infiripează cetatea universitară americană! În jurul acelor clădiri construite, în genere, simplu și auster ca niște temple anglicane, cu goticul redus la utilitate, dar împodobite de grădini și parcuri splendide, studenții și studentele își vorbesc în chipul cel mai natural și mai sincer, fără sfială, fără convenții, fără multă poză. Mai toți corect îmbrăcați (unii chiar foarte elegant), ei apar ca niște oameni sănătoși, frumoși, echilibrați. Dacă studentul francez pune categoria intelectuală deasupra celorlalte, ca și cel german, care este ceva mai metafizic și mai abstract decât primul al cărui raționalism nu-l îndepărtează, totuși, de realitatea concretă, studentul american nu este, când îl luăm în general, un intelectual *par excellence*. Dar este mai întotdeauna om și de cele mai multe ori o personalitate, în stare să se înțeleagă și să coopereze cu semenii săi, să se întrebe în privința religiei și a lui Dumnezeu, să se descurce cât mai onest și mai viu în viață. Sub pilda educației englezești căreia îi datorește atâtea, educația americană voeste să formeze oameni vii care să se bizue pe puterile lor și să îndeplinească ceva bun pentru ei ca și pentru societate.

Sunt, iarăși, sigur că tipul de student produs de universitățile americane, poate fi definit astfel: *un tânăr, posedând mai mult simț social și știința de a coopera cu ceilalți și de a înțelege pe ceilalți, oricât de diferiți și opuși ar fi ei, precum și dorința de a promova*

în fața judecății celorlalți caracterul său moral și abilitatea sa intelectuală și fizică. În acest sens, studentul american, oricât ar părea de paradoxal celor neinformați, este mai apropiat de omul vizionat de democrație și de antichitate, pentru că pune deasupra ascultării dorința de cooperare, bazându-se pe sine însuși și pe dezvoltarea sa proprie, căutând să-și dovedească în fața celorlalți calitățile sale înăscute cât și efortul său de auto-realizare. Și încă ceva: orgoliul intelectual, egocentrismul estetului, suficiența celor crescuți în cadrul culturilor îmbătrânite îl terorizează mai puțin, aceste inclinații generale, fiind acolo contrabalansate de un simț de curiozitate, receptivitate și comunicativitate, care-l fericesc și îl fac mai creator și mai om decât pe ceilalți.

Viața universitară americană nu constă, așadar, numai din a învăța, deși iarăși pot spune că în America se învață mult de tot, deși nu întotdeauna calitativ. Viața universitară americană pune accentul pe cunoașterea directă și pe înțelegerea dintre oameni, pe solidaritatea dintre ei, fundată pe muncă și sinceritate. În universitate oamenii încep să se cunoască și să se aprecieze, și mai târziu, la numirea în funcțiuni și în posturile de mare răspundere, tânărului licențiat sau doctor îi sunt mai de ajutor relațiile cu foștii colegi decât sprijinul familiei și instituția nepotismului. Selecția și ierarhizarea se face în școală, cot la cot, și se verifică printr-un contact de zi cu zi, unde simularea, farsa și impostura se pot mai iute și mai penibil desvălui.

Deasemenea, ce imens avantaj din a învăța despre alții nu din cărți ci direct, dela om la om, dela minte la minte, dela sinceritate la sinceritate! Numai așa caracterul devine o realitate și prietenia un imbold creator.

În America dacă faci ceea ce fac ceilalți, viața ta ajunge la o anumită excelență socială, constructivă, pozitivă, care în condiții normale, asigură individului o demnitate și o stare de bine mai mult decât materială. Viața capătă un fel de mișcare pură, desgolită de perversitate, diabolism, disimulare și concurență nelocală.

Viața studentului american se îndreaptă către acest fel de excelență socială, în care oamenii se întrec respectându-se și nu deneșându-se și anihilându-se prin clevetire și diabolism. Studentul american tocmai pentru că e activist, voluntar și se bizuește pe sine e arareori pesimist și desnădăjduit. El crede că orice întrebare are răspuns și că orice-i posibil. Aici este dezavantajul educației americane, care nu arată studentului limitele și umilința față de absolut, de natură, de realitatea ultimă. Dar și avantajul optimismului care face pe om să construiască în ciuda vieții și a piedicilor ei de tot felul, risipindu-se în fapte și concentrându-se în planuri și visări sociale fără limite.

Temperamentul american este construit pe alte proporții și din alte perspective, chiar în ciuda vieții acesteia care năruște atâtea și desgustă de-atâtea. De aceea ne este greu să-i pricepem pe Americani și educația lor atât de luminoasă, creatoare, vie.

CRONICA TEATRULUI

CONSIDERAȚII LA INCHIDEREA STAGIUNII

De câțiva ani încoace este de rigoare să-ți începi cronică de sfârșit de an, aici la Cluj, cu constatarea unei lipse de orientare sigură în dirijarea stagiunii și cu înregistrarea concluziei inevitabile, care se exprimă printr'o vădită diminuare a nivelului artistic al spectacolelor ei. Nici de astădată nu ne putem sustrage acestui obicei blestemat.

În ce măsură își găsește acest fenomen explicația în prea deasă schimbare a organelor de conducere sau în însăși compoziția elementului uman al Teatrului Național din Cluj — actori, directori de scenă, pictori decoratori — vom avea ocazia să arătăm, poate, altădată. În orice caz, schimbarea de directori așa de frecventă, cum se face la Cluj de câțiva ani de zile, nu poate fi justificată decât prin necesități de ordin administrativ, ca să zicem așa, pentru că avantajele, din punct de vedere artistic, nu s'au văzut.

Analogia dintre destinul Statului, în totalitatea lui privit, și cel al Teatrului nostru este perfectă. Regimuri cari nu au nici măcar durată unei stagiuni, cum au fost atâtea la Cluj, dar nu și la celelalte Teatre Naționale, nu pot arăta decât intenții și virtualități, cari pot să fie bune sau rele, în nici un caz însă nu sunt capabile să ofere realizări impunătoare prin proporții sau prin valoare demonstrativă.

În primul rând trebuie să relevăm platitudinea repertoriului. Afară de un Shakespeare, un Ibsen și un Maeterlinck, din repertoriul de circulație și valoare universală, nu ni s'au oferit decât piese mediocre, cele mai multe comedii ușoare, bune doar pentru teatrele de grădiniță, unde se vânează altfel de efecte, nu cele de artă.

Frecvența acestui gen de spectacole pune o delicată chestiune de principiu. De multe ori ne-am întrebat dacă ele sunt compatibile cu menirea unui Teatru Național care, în definitiv, are un rost bine precizat ce nu poate fi nesocotit decât cu mari riscuri, de ordin moral în rândul întâi. Și nu pentru câte un cuvânt mai puțin „decent”, care se întâlnește obișnuit în textul comediilor tip „Ura! avem un băiețaș”, refuzăm să ne entuziasmăm la spectacolul lor, ci pentru că aceste ieftine produse ale spiritului boulevardier, cu prezența lor masivă sunt capabile să pervertească simțul estetic al publicului. Iar menirea unui Teatru Național este tocmai dezvoltarea — în sens nobil — a acestui simț ales.

În același timp operele de valoare, cu farmecul originalității și cu tot aportul lor nou de idei sau de tehnică dramatică, din literatura contemporană, sunt evitate aproape sistematic, cu toate că rezervele de tot felul care tiranizează oamenii noștri de teatru nu sunt justificate nici în cazul acesta, deoarece nu este vorba de a încerca necunoscutul, ci doar de adoptarea unor piese cari au fost consacrate prin montarea lor la teatrele de frunte ale centrelor artistice apusene.

Partea producției autohtone din repertoriul stagiunii trecute a fost deasemenea redusă, redusă mai ales ca valoare. Singură repre-

zențația dramei d-lui Victor Papilian, „Cerurile spun” oferea posibilități de înălțare în serele siderale ale artei și invita la meditație postumă, un indiciu dintre cele mai sigure despre valoarea unei lucrări literare.

Compoziția hibridă a repertoriului este un fapt cu atât mai regretabil cu cât directorul Teatrului are latitudinea cea mai mare la alcătuirea unui repertoriu.

Intr'adevăr, sunt Teatre cari nu-și compun repertoriul decât din piese culese din literatura națională. Așa este Comedia Franceză, unde autorii nefrancezi pătrund așa de greu și atât de rar, încât reprezentarea unei piese streine apare ca un fenomen cu totul excepțional. Sunt apoi Teatre cari montează numai piese moderne, sau altele puse în slujba unei anumite concepții de artă, încât ele nu găesc, în toate literaturile, decât puține lucrări cari convin criteriilor alese. Și într'un caz și în altul e vorba deci de un domeniu limitat pentru alimentarea repertoriului. Câtă vreme la Cluj repertoriul se compune din piese autohtone, vechi și nouă, cari nu sunt prea numeroase, dar totuși suficiente pentru alcătuirea unei treimi de repertoriu; se compune apoi, în celelalte două treimi, din piesele „classice” și moderne ale tuturor literaturilor cunoscute.

Și când posibilitățile sunt atât de vaste, nu e păcat să se oprească alegerea la una sau două opere clasice, la una sau două piese originale, de valoare dubioasă și acestea, uneori, iar restul să fie o umplutură grasă de opere dramatice de duzină, lipsite de valoare artistică?

Aceeași deficiență trebuie să o constatăm și în privința montării și a interpretării, care fiind tot un fapt de artă se cuvine să fie judecată ca atare și cu toată asprimea necesară.

Montarea nu se reduce numai la îmbinarea culiselor cari închipuiesc pereții unui interior și la introducerea pe scenă, la momentul oportun, a actorilor cari trebuie să-și debiteze rolurile. Interiorul sau peisagiul de pe scenă este un cadru *necesar* al acțiunii ce se desfășoară. El are deci o notă proprie, care variază după piesă, fiindcă trebuie să sugereze atât atmosfera cât și starea de spirit dela un moment dat. Pentru a obține efectele de montare dorite, directorul de scenă are astăzi un mijloc de un rafinament extrem: lumina. Trebuie curaj însă pentru întrebuițarea ei. Se invocă adesea lipsa de mijloace financiare pentru justificarea montărilor neinsuflite și fără originalitate. Se pot totuși realiza montări originale, măcar din când în când. Căci gustul modern nu mai cere o montare dimensională, ci se mulțumește și cu sugestii de cadre. Surplusul de cheltuială necesar pentru realizarea de proporții mari și de amplu conținut s'ar putea întrebuița pentru obținerea unui efect nou, în plan și dimensiuni reduse. Oricum, este de preferat să se monteze o piesă de atmosferă specific modernă într'un cadru schematic, sobru și stilizat, decât într'un interior Louis XV.

Problema cea mai dificilă, pentru Teatrul nostru, este însă aceea a interpretării.

La noi actorii se apreciază după „calități” exterioare, de suprafață, neesențiale. Există, din pricina aceasta, o categorie de actori pe

cari îi vedem distribuiți în rolurile cele mai diferite, de dramă sau de comedie deopotrivă, de amarez și de fante sau de ingenuă dramatică și cochetă în același timp. E evident că aceștia nu pot fi decât mediocri în toate rolurile lor, pentru că sunt lipsiți de personalitate și deci incapabili să redea intensitatea dramatică și nota particulară, originală a acestor roluri. Ca să poată interpreta cu succes un rol, actorul trebuie să aibă o oarecare înrudire de structură sufletească, de temperament, cu personajul creat de autor. Ar trebui să adăogăm, poate, că este necesar ca actorul să aibă cunoștință și de faptul că sentimentele nu se măsoară cu cântarul și deci nici justa lor exprimare nu este în funcție de cantitatea de voce pusă la contribuție. Adaosul acesta este însă aproape de prisos, deoarece un actor inteligent și cu real talent știe prin instinct lucrul acesta.

Există, în schimb, o altă categorie de actori, cari nu sunt distribuiți decât în roluri nepotrivite cu aptitudinile lor. În felul acesta se face o nivelare în rău cât se poate de condamabilă, actori cu talent sau fără acest dar fiind deopotrivă de suficienți, unii din incompatibilitate, iar alții din neputință.

E cazul deci să cerem mai multă înțelegere pentru menirea Teatrului Național, mai mult respect pentru cerințele artistice ale acestei instituții și mai mult curaj pentru încercarea valorilor noi, de repertoriu și de montare. Pentru virtuți similare, alte Teatre de provincie din patria noastră, — căci nu-i nevoie să căutăm totdeauna exemplele peste hotare, — au meritat elogiul din plin acordate de toate cercurile chemate, fie oficiale, fie de alt ordin.

OLIMPIU BOIȚOȘ

CRONICA CULTURALĂ

ȘCOALA SUPERIOARĂ ȚĂRĂNEASCĂ

În țara noastră unde mica proprietate ocupă cam 90% din suprafața agricolă a țării, țărănimea are o însemnătate capitală; într'adevăr din punct de vedere *economic* ea este posesoara celor mai valoroase mijloace de producție și în acelaș timp este și o importantă consumatoare, o mică proprietate prosperă, sdravănă constituind cel mai bun târg de desfacere pentru industrie. Țărănimea reprezintă *politic* elementul ponderat, conservator; mai ales în vremurile turburi de azi, intelectualismul exagerat dela orașe are nevoie de contraponderea bunului simț în gândire al straturilor țărănești. Păstrătoare a bunelor tradiții și a sănătoaselor moravuri, țărănimea constituie rezerva de putere, care va regenera viața morală a neamului.

Rolul *social* al țărănimei a fost convingător demonstrat de cercetările statistice; straturile țărănești, prin prolificitatea lor, funcționează ca adevărate izvoare de viață, ca uzine de viguroase elemente, care împropătează anual populația orașelor măcinătoare de oameni, de familii. Cei ce neglijează țărănimea contribuie, așa cum au făcut-o

vechii Greci și Romani, la secarea izvorului, care alimentează fluviul perpetuării neamului.

În ciuda declarațiilor solemne, care califică țărănimea ca „talpa țării”, noi am neglijat satele; instruirea prin școala primară s'a dovedit insuficientă, cultura tehnică agricolă a țaranului este înapoiată, locuința și hrănirea sunt neigienice, iar starea sanitară este deadreptul îngrijorătoare. Dar actualul sistem de învățământ dă rezultate chiar păgubitoare, întrucât pedeoparte înstreinează poporul de viața sătească, născând în toți dorința de fugă spre oraș, spre funcționarism iar pe dealtăparte îndepărtează poporul de ceea ce este național și popular. Civilizația și cultura modernă, pe care o infuzăm zilnic neamului nostru, nu-și are rădăcinile adânc înfipite în pământul specific al patriei, și desprinde puțin câte puțin, dar permanent, poporul de viața lui culturală originală, veche.

Diferențiam pe zi ce trece poporul în clasa privilegiatilor, cărora li se înlesnește o hipercultură academică, în totalitatea ei o cultură internațională, ce nu-și are rădăcinile în popor, și în clasa țaranilor, a căror cultură națională prin neglijență și nefuncționare se tocește, dispare.

Prin tendința de savantlâc și pedantism, am creiat pe de altă parte o cultură neinteligibilă pentru popor; mulțimea de cuvinte streine, noțiunile adesea bizare și multicolore, expresiile tehnice nespuse de încălcite și fără vreo legătură cu limba noastră, îndepărtează sistematic poporul nostru dela binefacerile culturii și civilizației.

Trebue să salvăm țărani din mizeria economică și din starea culturală înapoiată învățându-i pe deoparte să gospodărească cât mai bine lotul lor, pe dealtăparte făcându-i să se împărtășească și să participe la viața culturală a acestui neam.

Mijlocul cel mai nimerit pentru a atinge acest scop se întvede a fi școala superioară țărănească, înființată în ultimii ani de mai multe despărțăminte ale Astrei.

* * *

Cred util ca, înainte de a arăta modul de organizare dela noi, să expun¹⁾ organizarea școalei superioare țărănești tipice, din țara care le-a înființat pentru prima dată, din Danemarca.

Pe la începutul secolului 19-lea țara aceasta era într'o situație tristă: incultura și sărăcia stăpânea clasele de jos, în timp ce o aristocrație îngâmfată și înstreinată conducea, nedibace și plictisită, treburile țării. În această situație desnădăjduită apare Grundtvig, profetul Nordului. *Nicolai Frederik Severin Grundtvig* s'a născut la Udby (Seeland), la 1783, ca fiu al unui preot și fu destinat, ca și ceilalți trei frați mai mari, carierei preotești. A trăit dela 1783 până la 1872, creindu-și un nume nepieritor în desvoltarea vieții bisericești și culturii poporului său. A fost mult influențat de șederea în Anglia, formulându-și acolo ținta vieții sale, precum și drumul spre această țintă; studiile și experiențele lui i-au arătat că *toate cărțile nu sunt decât um-*

¹⁾ Am folosit pentru această expunere cercetările proprii, precum și următoarele lucrări:

1. *Hollmann, A.* — Die Volkshochschule.
2. *Knight, E.* — Among the Danes.
3. *Rider Haggard, H.* Rural Denmark and its lessons.

brele cuvântului plin de viață și că un popor nu poate fi trezit prin cărți; deasemenea el arată inutilitatea conferințelor sporadice; credința atât de răspândită la propagandiștii noștri că o conferință „cultivă” este o iluzie amară, căci „ceea ce se depune prin sedimentare în urma unei conferințe răslețe este aproape nedozabil sau, în cazuri fericite, se reduce la una sau două noțiuni izolate, agățate de memorie nu se știe bine cum, nici pentru ce, și care rămân acolo fixe”. Cu totul alte rezultate întrezărea el printr'o școală bine organizată și care să deștepte poporul. Grundtvig a luptat mult și pentru a curăți limba daneză de streinisme; pentru aceasta el a scris și a tradus mult; Danezii cântă și azi cântecele lui și îi citesc cărțile. Ceea ce-l preocupa în special pe Grundtvig, era faptul că Danezii își pierduseră individualitatea culturală; Grundtvig, care trăiește de tânăr în legendele ce exaltau trecutul danez și care studiasse profund literatura, mitologia și istoria ținuturilor nordice, spera să înlocuiască cultura aristocratică streină poporului prin cultura populară, nordică; el spera „ca printr'o educare generală pe bază națională să obție acea cultură uniformă, care formează baza unei vieți populare într'adevăr creatoare” (Hollmann). Astfel apare acea noțiune „cultură țărăneasă”, care contrastează cu cultura academică. Grundtvig a avut o activitate multilaterală; el o fost în același timp teolog, istoric, poet și educator. Persecutat de biserică, din cauza luptei lui contra fariseismului, intoleranței și bigotismului, el a fost în același timp prigunit de guvernele aristocratice, care voiau să desființeze școlile superioare țărănești.

Grundtvig a avut multe succese literare, care însă îl lăsau rece; căci el se convinsese că n'a reușit, prin scrierile sale, să influențeze poporul; spre a ajunge această țintă el înțelese că nu este altă cale decât aceea a *educației*, și anume prin școlile superioare țărănești.

Este interesant să relevăm că prima școală superioară țărăneasă s'a înființat la 1844 în localitatea Rödning (Schleswig) *din motive naționale*, spre a sprijini danismul și limba daneză în lupta contra Germanilor. Deasemenea cea mai mare dezvoltare au arătat-o școlile daneze tot din motive naționale și anume după războiul nenorocit din 1864.

Dela 1844 până la 1864 au funcționat 11 școli țărănești: după războiul din 1864 numărul lor se ridică la 54. În 1914 erau 75, azi numărul lor trece de o sută. Numărul școlărilor a fost:

în anii 1844—1864	300 anual
în anul 1870	2.000 „
„ „ 1914	— peste 7.000 „

Astăzi tot a treia persoană (bărbați sau femei) urmează o școală superioară țărăneasă.

Este interesant de subliniat că aceste școli curioase și puțin înțelese de streini, sunt școli particulare și anume proprietatea directorului, ele primind anumite subvențiuni dela stat.

Hollmann arată că școlarii sunt primiți în familia directorului și primesc dela el hrană și locuință; totuși, școala nu capătă caracterul unui internat, ci pe acela al unei mari familii; școala vrea să fie pentru școlari un adevărat cămin cu căldura și intimitatea sa, pentru ca prin aceasta să-și întindă influența asupra întregii personalități a școlărilor. Școlarii și profesorii nu numai că mănâncă la o masă comună, ci își petrec și serile, în parte, într'o prietenească adunare; se

nasc astfel solide legături de camaraderie între școlari și profesori. În ceea ce privește *metoda didactică* în școala țărănească, profesorii procedează astfel încât întâi ei deșteaptă și însuflețesc pe școlari și numai după aceea îi luminează; această metodă, găsită justă și în alte țări, ar trebui să formeze fundamentul oricărei propagande la sate, pentru că într'adevăr poporul nu primește lumina decât după ce a fost deșteptat, interesat.

De aceea în școlile țărănești nu există cărți, nici nu se iau note; ochii și urechile școlarilor alături de inima și mintea lor trebuie să asculte cuvintele însuflețite ale profesorilor; tot sistemul de învățământ se bazează pe *conferința orală*, care trebuie să captiveze, fiind cât mai clară cu puțință și cu totul independentă de manualele didactice; chiar cele mai înalte probleme trebuie vorbite cât mai simplu și pe înțelesul tuturor.

Profesorul în școala superioară țărănească trebuie să fie altceva decât o carte; spiritul școlii cere ca vorba ce răsună în sălile de prelegeri să poarte pecetea personalității profesorului, pentru ca și în auditori personalitatea să-și desvolte viața. *Hollmann* arată în aceeași ordine de idei că „școala superioară țărănească nu se bazează pe cărți, ci în ea trebuie să domnească vorba vie, cuvântarea liberă și anume așa de personală, așa de impresionantă, așa de inspirată încât ea să poată stabili o legătură spirituală între conferențiar și auditor. În aceasta rezidă fundamentul școlii superioare țărănești și secretul acțiunii sale adânci asupra sufletului poporului”.

Begtrup spune chiar că „noi profesorii dela școlile superioare țărănești suntem mai mult profeți decât profesori; noi comunicăm cu școlarii dela inimă la inimă, dela suflet la suflet; noi n'avem materii de predat, nici orarii; noi trăim împreună cu școlarii noștri și vorbim cu ei”.

Pregătirea profesorilor este foarte diferită; cea mai mare parte au pregătirea academică, unii au pregătirea de învățători, alții sunt absolvenți chiar ai școalelor țărănești; în această privință nu există reguli precise; se pleacă dela principiul că examenele nu au însemnătate pentru valoarea personalității și capacității profesorului. *Materiile*, care se predau în școlile superioare nu sunt aceleași pretutindeni; totuși în linii generale ele sunt următoarele:

1. Limba maternă, poezia, basmele, mitologia populară, etc. Școala trebuie să învețe pe țărani să se exprime liber și vioi în limba maternă, să-i facă să înțeleagă cântecele și scrierile populare, să le facă cunoscute cântecele eroice și basmele și să-i introducă în noua poezie populară.

Limba întrebuințată trebuie să fie clară și înțeleasă de toți; chiar de s'ar vorbi de lucrurile cele mai grele și mai înalte.

2. Istoria trebuie predată nu cu amănunte, ci trebuie să fie o schițare, o reprezentare a trecutului în linii generale, după punctul de vedere subiectiv al profesorului; aici, mai mult decât la oricare altă materie, cere *Grundtvig* personalitate din partea profesorului. „Istoria trebuie să se predea vioi, cu puterea mare a realității; profesorul trebuie să trăiască în chiar șuvoiul evenimentelor, pe care le povestește. Nu e vorba aici de o istorie împărțită în capitole; istoria se prezintă

în fața noastră ca o mare puternică și agitată, în care se varsă timpurile ca niște fluvii; noi stăm cu ceata de tineri pe țărm și căutăm să-i deschidem ochii asupra puterii și mărimii ei" (Begtrup).

Pe predarea limbii materne și a istoriei pune Grundtvig greutate; în prelucrarea acestor materii trebuie să-și exteriorizeze școala țărănească caracterul ei poetic, prin aceasta trebuie să-și îndeplinească ea misiunea ei culturală de a conduce poporul la o părere ideală despre viață și de a-l entuziasma în sens național.

3. Constituția, dreptul, chestiuni administrative și comunale.

4. Geografia.

5. Aritmetica.

6. Fizica și alte științe naturale.

7. Gimnastica (6—12 ore săptămânal). Azi fiecare școală țărănească are sala ei de gimnastică.

Este important să accentuăm că în școlile superioare țărănești nu se predau chestiunile practice (de agricultură, industrie, etc.); totuși Grundtvig a recomandat ca să se găsească în apropierea școlii gospodării agricole și ateliere exemplar organizate, spre a se da elevilor posibilitatea să-și arunce o privire în viața economică.

Școala țărănească daneză nu subestimează însemnătatea cunoștințelor de specialitate; ținta ei este, însă, înainte de orice, educatoare; dezvoltarea simțirii și voinței are pentru ea mai mare importanță decât exercitarea memoriei și a intelectului.

Absența cursurilor de agricultură din școlile superioare țărănești din Danemarca se explică prin existența a numeroase școli agricole, pe care pot să le frecventeze sătenii, mult mai înstăriți decât la noi. Vârsta școlarilor merită o deosebită importanță, de ea depinzând întreg succesul școlii. Grundtvig a făcut o verificare pedagogică interesantă, constatând că există o vârstă a tinereții mai mature (între 18—25 ani), care este foarte potrivită pentru deșteptarea spirituală, și anume printr'o metodică didactică specială, care se adresează mai mult inimii și mai puțin intelectului, și care urmărește să acționeze asupra personalității.

Limita inferioară a vârstei este de 18 ani; cercurile, care-și trimit copiii la școlile țărănești, țin ca fiii lor să se împrietenească mai întâi cu munca corporală a meseriei lor și să aștepte până ce dorința de a se cultiva, se deșteaptă dela sine. Experiența a arătat că această dorință de a se instrui se trezește dela sine fără a fi nevoie de vre-o influență a părinților. Mulți dintre școlari așteaptă cu nerăbdare cursurile școlii țărănești și se pregătesc economisind ban cu ban în locurile lor de serviciu.

Grundtvig arată că școala țărănească trebuie să fie o școală a vârstei tinerești, aceasta constituind însăși baza pedagogică a ei; școala trebuie să ia tinerimea din marile straturi muncitoare ale poporului, să-o smulgă, cel puțin pentru un scurt timp, din orice activitate de breaslă și din orice străduințe direct materiale și să o introducă în imperiul idealismului.

Durata cursurilor este de 5—6 luni și anume dela începutul lui Noemvrie până la sfârșitul lui Martie sau Aprilie pentru băieți, și de trei luni (dela 1 Mai până la 1 August) pentru fete.

Învățământul cuprinde 8—9 ore pe zi, dimineața dela 8 la 12 și după masă dela 2 la 7, cu o oră de gimnastică, fie dimineața, fie după masă. Orariul este astfel alcătuit că $\frac{2}{3}$ din ore sunt acordate istoriei și limbii materne, în timp ce restul e distribuit geografiei, aritmeticei, fizicei și științelor naturale.

În școala țărănească nu există examene; educația trebuie făcută de dragul ei și de aceea trebuie să fie astfel concepută ca să poarte în ea însăși valoare și putere de atracție.

Școala țărănească nu dă, după terminarea cursurilor, diplome, care să deschidă porțile spre vre-o altă carieră; ea nu e nici o trambulină, nici școală pregătitoare pentru alte categorii de învățământ.

Cu școlile agricole, școala superioară țărănească din Danemarca nu are nimic comun, iar învățământul complimentar îl depășește, trecând cu mult peste cadrele lui. Școala țărănească nu trebuie confundată deasemenea nici cu extensiunea universitară sau cu acele cursuri de popularizare a științei, care se mărginesc la o simplă transmisivitate de cunoștințe. Școala țărănească a fost lăsată inițiativei particulare, care este cea mai indicată formulă pentru acest tip special de școală.

După modelul școlii lui *Kold*, cel dintâi care a realizat în practică ideile lui *Grundtvig*, școlile superioare țărănești sunt aproape toate întreprinderi particulare ale diferitelor personalități. Unele din ele sunt instalate ca și școala lui *Kold* în locuințe modeste, altele au devenit adevărate institute cu căminuri pentru sute de școlari.

Relațiile Statului cu școala superioară țărănească sunt astăzi stabilite prin legea din 1902; școala care cere o subvenție publică, trebuie să fie „recunoscută” de guvern, și pentruca să fie recunoscută trebuie să fi lucrat cel puțin doi ani și să fi avut un număr minim de școlari, de ex. 20, timp de 6 luni. Prin legea din 1902 s'a fixat ca subvenții pe seama școalelor 140,000 coroane și ca burse pentru școlarii săraci 250,000; în anul 1925 subvenția se ridicase la un milion de coroane (cam 50 milioane lei). Ajutorul se distribuie școlilor astfel că fiecare din ele primește anual o sumă fixă de 500 coroane și pe lângă aceasta o sumă, care să corespundă la maximum $\frac{1}{3}$ din cheltuielile anului anterior cu salarii, investiții și reparații. Școlarii primesc o bursă de 20 coroane lunar; bursele se acordă la cel mult o jumătate din numărul școlarilor.

Un loc de frunte printre școlile superioare țărănești din Danemarca îl ocupă cea din Askow; totuși la început s'a deosebit puțin de celelalte, până când o conferință a școlilor superioare țărănești în anul 1878 a hotărât să desvolte școala din Askow, spre a concentra aci, ca într'un focar, toată mișcarea acestor instituțiuni: banii necesari au fost adunați prin subscripție publică; s'au construit noi clădiri și au fost chemați noi și valoroși profesori. Cursul la școala din Askow durează două ierni, câte șase luni în fiecare iarnă. Unii dintre școlarii dela Askow au terminat deja o școală superioară țărănească sau liceul; în ultimul timp se înscriu și ingineri, ofițeri și agronomi.

Dela 1885 școala din Askow are și o secție feminină, care audiază prelegerile principale în comun, celalalte însă separat. Școala este acum vizitată de 400—500 școlari și are 13 profesori titulari, în afară de cei angajați cu ora.

Askow este un fel de școală continuativă pentru celelalte; construcțiile sunt admirabile; posedă între altele o sală de lectură cu 350 locuri, o sală de mâncare, o bibliotecă și o sală de gimnastică.

Rezultatele pe care le-a dat școala superioară țărănească în Danemarca, sunt eminente; ea a reușit să dea țărănimei o cultură generală solidă pe baze naționale, grație căreia țărănimea a dobândit un rol conducător în viața economică și politică; această cultură democratică formează fundamentul pentru arta și poezia populară care reînvie. Grație școlii țărănești, Danemarca a fost transformată; agricultura ei a propășit, țărănimea a pus stăpânire pe conducerea țării, diferențele dintre bogați și săraci, între țărani și orășeni, între aristocrați și muncitori au devenit mai mici.

În Danemarca nu există multe întreprinderi mari; forma ei economică este cooperarea, care este caracteristică pentru viața daneză; cooperarea însă, spre deosebire de alte țări, nu funcționează birocratic. Nu forma economică impusă artificial aduce democrația, ci democrația caută forma economică, care în împrejurările date este cea mai apropiată de idealul cultural democratic; școala superioară țărănească a format bazele spirituale, pe care apoi s'a dezvoltat democrația politică și economică.

Dr. Rasmussen se exprimă despre părintele școlii țărănești, despre *Grundtvig*, astfel: „Reînvierea țării noastre își are originea în învățăturile acestui om remarcabil. Nici un predicator sau politician sau industriaș nu a reușit să schimbe destinul patriei lui așa cum a făcut-o acest om, care a fost atât de defăimat. El a ridicat țărănimea din Danemarca la un orizont cultural unic, a entuziasmat pe cei lipsiți de privilegii, a mărit posibilitățile de educație, a îmbunătățit condițiunile economice, sociale și politice”.

Școala superioară daneză este astăzi admirată și cercetată de oamenii de școală din toată lumea. Un dascăl englez, care a vizitat de mai multe ori școlile țărănești daneze, s'a exprimat despre ele, într'o cuvântare la Askow, astfel: „Noi Englezii avem să învățăm ceva dela voi, din Danemarca! Noi avem o mare și strălucită istorie, dar ea este streină pentru cea mai mare parte a poporului; noi avem o literatură bogată, dar ea este o comoară moartă pentru cea mai mare parte a poporului. Avem nevoie de școli superioare țărănești, care să facă legătura între popor și istoria și poezia lui”.

* * *

Organizarea școlilor superioare țărănești în România, înființate de despărțămintele Astrei din Maramureș, Cluj, Brașov, Făgăraș, Tg.-Mureș, Satu-Mare, Turda și Zalău, arată câteva caracteristici interesante. Este d. ex. demn de relevat că prima școală superioară țărănească (în Maramureș) s'a înființat, ca și în Danemarca, din motive naționale; este deasemenea caracteristică întinderea acestor școli în Transilvania.

Merită mai departe să fie subliniat faptul că la noi, ca și în Danemarca, școlile țărănești s'au născut din inițiativa particulară.

Deosebiri fundamentale găsim la școlile noastre, față de cele daneze, în durata cursurilor și în predarea și de noțiuni practice agri-

cole. Aceste diferențe departe de a forma părți slabe, sunt născute din procesul de adaptare al școlilor daneze la condițiunile speciale din țara noastră.

Țăranii noștri sunt, anume, mai săraci decât cei danezi; puțini știu la noi că, deși ne comparăm atât de des cu Danemarca, România este țara proprietății mici și parcelare, în timp ce, cea mai mare parte din suprafața agricolă a Danemaricii (73,4%), este stăpânită de proprietatea mijlocie (în majoritate exploatații între 15—60 ha). Este cunoscut, pe de altă parte, că există o strânsă corelație între mărimea exploatațiilor agricole și durata cursurilor la școalele, pe care le frecventează copiii proveniți din gospodăriile regiunii. Țăranii danezi, mai înstăriți, pot să se lipsească mai mult timp și pot să întrețină pentru o perioadă școlară mai îndelungată, copiii lor în școlile superioare țărănești care durează 6 luni și apoi în școlile agricole de iarnă (care durează încă alte 6 sau 12 luni).

De aceea școlile superioare țărănești trebuie, spre a fi adaptate condițiunilor țării noastre, să aibă o durată mai mică și să combine, pentru aceleași motive, cursurile lor cu acelea ale școlilor agricole de iarnă din Danemarca; astfel s'a născut pe pământul Transilvaniei un nou tip de școală, să-i zicem „școala superioară țărănească agricolă” sau mai pe scurt (așa cum au numit-o chiar școlarii) „școala țărănească agricolă”.

Pentru normala dezvoltare a acestor școli ar fi bine să se ție seama în viitor de următoarele:

1. Școlile țărănești agricole să rămână și pe viitor sub auspiciile Astrei; inițiativa particulară s'a dovedit ca cea mai potrivită pentru acest tip de școală.

2. Durata școlii să se menție încă timp de câțiva ani la 4—6 săptămâni; aceasta pentru motivul de a chema cât mai multe serii de săteni să se împărțasească la focul și lumina școlii țărănești. Iarna să fie chemați sătenii, iar vara sătencele.

Ținta ar fi ca pe viitor să se ție cursuri de 3—5 luni, pentru ca școala să poată îndeplini integral programul ideal al școlii tipice țărănești, din Danemarca.

3. Școlile să cuprindă și cursuri de agricultură și anume mai dezvoltate în acele ramuri, care au mai multă importanță în regiune. Trebuie să se insiste în special asupra acelor mijloace de raționalizarea agriculturii, care sunt mai neglijate în gospodăriile ținutului; sunt sigur că dacă vom reuși d. ex. să învățăm pe țărani să facă arături de toamnă, să păstreze și să întrebuințeze bine băligarul de grajd și să aprecieze și utilizeze sămânță selecționată vom putea într'un scurt timp dubla producția agricolă în gospodăriile elevilor școlii superioare țărănești.

4. Vârsta școlarilor să fie între 23—28 ani; experiența ne-a arătat că cei mai serioși și sărguincioși școlari au fost aceia care au făcut serviciul militar.

5. Să fie admiși la cursuri în special conducătorii de exploatații agricole; este de necrezut ce diferență în interesul față de lecții există între gospodari și între tinereii, a căror dragoste pentru agricultură n'a fost cimentată printr'o experiență mai îndelungată.

6. Statul să ajute înființarea imediată a cel puțin o școală țără-

nească agricolă în fiecare județ; acest ajutor al statului poate fi dat prin cedarea de localuri și prin preluarea în buget a profesorilor școlii țărănești. Asume eu cred că, deoarece școala țărănească trebuie să funcționeze permanent, are nevoie de profesori agricoli care să ție cursuri și vara și iarna cu sătence, respectiv cu săteni.

Cele mai potrivite localuri le socotesc pe acelea ale școlilor de agricultură și școlilor normale, cari au ferme agricole.

Deoarece cursurile cele mai numeroase, care se predau sunt cele agricole, Ministerul de agricultură are interesul și datoria să introducă în bugetul lui posturile necesare funcționării școlilor țărănești agricole, cu atât mai mult, cu cât în timpul verii, profesorii vor aduce pe foștii școlari să viziteze câmpurile de experiență ale școlii, să execute diverse lucrări ce n'au putut fi îndeplinite în timpul cursurilor, și vor păstra un permanent contact cu foștii școlari, vizitându-le gospodăriile și sfătuindu-i necontenit.

Ministerul de agricultură va putea să înfăptuiască cele propuse cu atât mai ușor, cu cât sunt cunoscute slabele rezultate, pe care le dau școlile de agricultură; într'adevăr acestea primesc elevi prea tineri (dela 12—13 ani) ca să poată să arate un interes pentru o meserie, pe care cei mai mulți știu precis că n'o vor îmbrățișa. Se recrutează din acești tineri, ținutăți câte 3—4 ani pe băncile școlii agricole, funcționari la poliție, percepție, căile ferate, pentru că tânărul plecat din sat la o școală, unde urmează să fie ținut 3—4 ani ca să se facă domn, nu se mai întoarce în gospodăria părintească. Chiar când în fericitele cazuri revin în sat, ei n'au curajul și nici ocazia să înfăptuiască într'o gospodărie, care nu e a lor, cele învățate în școala agricolă.

În Danemarca, în școlile agricole, care durează un semestru de iarnă și rareori două semestre de iarnă, sunt admiși numai cei ce-au împlinit vârsta de 21 ani.

Școlile țărănești agricole vor da rezultate incontestabil superioare celor obținute cu actualele școli agricole, deoarece școlarii sunt mai vârstnici și fiind în majoritatea lor conducători de gospodării și având cu toții o îndelungată practică agricolă, ascultă cu mai mare interes lecțiile și lucrările practice și pot să pue imediat în aplicare în fermele lor cele învățate la școală.

7. Să se acorde la terminarea școlii ca premii: cărți, pomi, semințe selecționate, unelte de altoit, mașini de stropit, etc. Socotesc împărțirea de semințe selecționate la elevii școlii țărănești ca cea mai nimerită cale de răspândirea soiurilor selecționate în agricultura țării.

Ritmul rapid, cu care alte țări își dezvoltă tehnica culturală și agricolă, trebuie să ne îndemne să accelerăm procesul de evoluție culturală și economică al poporului nostru de țărani; și cea mai nimerită cale pentru aceasta este școala superioară țărănească agricolă.

N. SAULESCU

MIȘCAREA CULTURALĂ

Cărți și reviste

DUILIU ZAMFIRESCU, *Poezii*. Ediție comentată de Mariana Rarincescu. Craiova, 1934, Ed. „Scrisul Românesc” (Clasicii români comentați). 347 p. +10 pl.

Colecția clasicilor români, care apare la Craiova sub îngrijirea dlui N. Cartojan, înaintează încet dar sigur. În năvala de astăzi de scris pornografic, sau certat cu bunele tradiții ale literaturii noastre, apariția ei este o adevărată binecuvântare. Prin seriozitatea cu care este redactată, ea este mai mult decât o bibliotecă școlară. Autorii editați sunt adesea dispăruți din conștiința publică. Operele unora din ei deabia se mai găsesc în câteva biblioteci publice. E de mirare atunci că răsunetul lor este atât de palid la generația de astăzi?

Iată și acest Duiliu Zamfirescu... Dacă despre romanele lui se vorbește mereu, despre poet se amintește destul de rar. Și poetul este cel puțin la înălțimea romancierului. Opera lui poetică nu este însă cunoscută, decât în cercurile specialiștilor, fiindcă n'a fost reeditată, iar edițiile vechi sunt extrem de rare.

Deaceia foarte bine face editura craioveană reunind-o într'un volum compact. Autoarea ediției, dna *Mariana Rarincescu*, nu s'a mulțumit numai cu ceea ce i-au oferit cele patru volume de versuri ale poetului, ci a ales părți și din ceea ce Duiliu Zamfirescu a risipit, în lunga lui activitate literară, prin revistele noastre de pretutindeni.

Ediția este precedată de o introdu-

cere asupra vieții și operii poetului. Partea ei biografică aduce și informații inedite. Pentru a cunoaște viața armonioasă a unui scriitor, pentru care își mărturisește, cu o simpatie sinceră, nemărginită ei admirație, Dna Rarincescu a trebuit să zăbovească îndelung prin ziare, reviste vechi și arhive personale. Astfel ajungem să cunoaștem, mai mult decât până acum, începuturile romantice ale poetului, apoi rodnicul și îndelungatul său contact cu mediul italian. Bineînțeles că înșirând aceste informații dna Rarincescu arareori încearcă să le stoarcă miezul. Dar poate a fost reținută și de gândul că se adresează în primul rând unor cetitori minori. Pe drumul început de dsa se poate însă pătrunde adânc. Sperăm că îndrăsneții nu vor întârzia prea mult.

I. Breazu

DR. AUREL GOCIMAN, *România și revizionismul maghiar*. Tipografia ziarului „Universul”. 410 pagini.

Revizionismul maghiar reprezintă pentru noi, de bunăseamă, cea mai gingașă dar și cea mai acută problemă de actualitate. Scriitori, noi vrem să căutăm și să găsim la scriitorii maghiari, doar elementul de simpatie spirituală, ca substrat al confraternității de breaslă; națiune, sensibilitatea noastră etnică vibrează strâns cu acei — indiferent de bine sau rău — cu care am fost și suntem solidari prin destin. Și totuși... Faptele efectuate istoric conțin în ele porniri, care biciuesc scrupulele și alungă valorile simbolice.

În Ardeal, Maghiarii aduc tradiția

unei vieți de stat, noi, un popor. Acesta e adevărul! Și atunci, oricât am justifica motivele și mobilele actelor adversarilor noștri, intensitatea reacțiunii noastre, noi o trăim.

Domnul Gociman, în lucrarea domniei-sale, îmi pare a fi găsit tocmai temeiul acestui conflict milenar. Municipalismul maghiar în opoziție cu ruralismul român, pretenția estetismului limbei maghiare o pusă eticei limbei românești și, în fine, feudalismul întârziat, cu tot balastul de nedreptăți, jigniri și asupriri sociale, la care să nu uităm ideea libertății, exaltată până la sublim în vechea țară, împotriva patriotismului dionisiac de dincolo de Tisa, au fost cauzele epicului conflict, ale cărui consecințe le avem în față. Azi condițiunile s'au schimbat. Răspunsul nostru, fără falsă modestie, a fost demn. Demn pentru un adversar, pe care-l respectăm; demn pentru noi, ca popor ce se respectă. Exproprierea, improprietărea, votul universal, abundența școalelor și lucrările publicistice, libertatea religioasă... sunt dovezi peremptorii pentru orice minte neintinată de idei preconcepute.

Opera domnului Gociman n'a fost totuși ușoară. A avut să lupte contra unei coaliții formidabile, în care talentul escamota adevărul și tânguia, dreptatea. Fiecare capitol al lucrării este o adevărată monografie. Chestiunea e privită din toate punctele de vedere; istoric, etnografic, juridic și moral. Notăm între cele mai interesante capitole: *Literatura maghiară în Ardeal*, *Presa ungurească din Transilvania*, *Situația învățământului unguresc din Transilvania*, *Instituțiunile financiare ungurești din Transilvania*, *Situația etnografică din România falsificată de iredenta maghiară*, etc.

Primind seva inspirației parcă din adevărurile pământului, și deci tare pe poziție, domnul Gociman a arătat în pagini ferme, sobre, pline de o serioasă documentare, dreptatea cauzei sale, fără afectare nici fățarnică declamațiune, așa cum îi șade bine unui luptător adevărat.

Victor Papilian

REVUE DE TRANSYLVANIE. Tome I, No. 1. Cluj, Mai 1934.

Propaganda ungurească tot timpul am subprețuit-o. Drepturile noastre ni se păreau atât de la mîntea oricui încât ne închipuiam că ele și trebuie să fie cunoscute de toată lumea. Nu ne-am gândit că stăinătatea le cunoaște prea puțin, sau chiar dacă le cunoaște le uită repede, dar mai ales nu ne-am gândit că o propagandă sistematică — fie ea chiar mincinoasă — ar putea să le pună în discuție. Ne-am mulțumit cu răspunsurile răzlețe și la intervale mari. Cu câteva broșuri de propagandă, câteva publicații ocazionale sau cu acțiunile izolate a câtorva oameni de bine credeam că ne-am și făcut datoria. Dar în ciuda disprețului nostru pentru ea, ne-am trezit că această propagandă ungurească, ingenios organizată și vărsată în cantități neobișnuite pe toate căile posibile, a început să-și facă efectul. Ea s'a infiltrat în opinia publică europeană și amenință să contamineze chiar cercurile hotărîtoare ale politicii mondiale. Ba ce e mai mult, în timpul din urmă ne întâmpină tot mai des o atmosferă viciată de propagandă maghiară chiar în țările pe cari le știam amice. Starea de lucruri devine tot mai amenințătoare și în fața ei nu mai putem continua să privim ironic dintr'un colț, făcându-ne iluzia că această impunătoare desfășurare de forțe, fiindcă se sprijine pe falsuri, nu-și va putea atinge obiectivul. E timpul să ne convingem că o propagandă sistematică trebuie urmărită sistematic în toate firele ei și că ea trebuie neutralizată pentru a nu fi expuși la surprize. Se înțelege nu vom pretinde ca propaganda noastră să ia proporțiile celei ungurești. Drepturile noastre sunt limpezi, n'avem nevoie să inventăm teorii ingenioase cu cari să ne punem deacurmezișul vremii, n'avem nevoie nici de exagerări nici de mistificări. Pentru susținerea lor va trebui să cheltuim incomparabil mai puțină cerneală decât Ungurii. Dar această mai puțină cerneală trebuie cheltuită. Străinătatea trebuie să o informăm noi la ea acasă căci nu ea

ci noi avem în primul rând interesul să fie bine informată. *Revue de Transylvanie* vine la timpul suprem să încerce acest serviciu — atât cât se poate printr'o revistă. Și ea are toate șansele să ni-l facă în cele mai bune condiții. Mai întâi pentru că ea pleacă la drum din Ardeal și o acțiune antirevizionistă, în deplină cunoștință de cauză și cu maximum de greutate, la noi nu poate să pornească, credem, decât din Ardeal. A doua garanție e directorul ei, dl. *Silviu Dragomir*, care pelângă că e unul din cei mai buni cunoscători ai Ardealului istoric mai e și cunoscătorul larg al literaturii revizioniste maghiare. O garanție materială și morală e apoi însăși „Astra” sub a cărei scut apare.

Acest prim număr ne dă asigurări depline. El apare pe 138 pagini într'o ținută sobră, cu un material bogat, servit în notă științifică. Primul e un articol răspuns la conferințele ținute de contele Bethlen la Londra, semnat de dl *Dragomir*. Nu e altceva decât o confruntare necruțătoare a contelui Bethlen dela Londra, cu cunoscătorul adânc al problemelor ardeleni, care era contele Bethlen de dinainte de războiu. Din această confruntare cetitorul strein se va putea convinge ușor de falsitatea flagrantă a mărturiilor dela Londra. Articolul ar fi bine să fie reprodus undeva și în englezește. Dl *Lupaș* arată împrejurările în cari s'a prăbușit monarhia austro-ungară, iar dl *Sabin Manuilă*, studiind problemele demografice ale Ardealului, dovedește cu cifre și diagrame că, împotriva tuturor eforturilor, povestea revizionismului unguresc se va încheia mai curând decât o cred Ungurii, căci legile demografice sunt implacabile. Dl *Ō. Ghibu*, rezumă cartea secretă scrisă de *Anton Huszár* pentru uzul guvernelor ungurești a cărei existență Ungurii o neagă, dar din care străinătatea se va putea lămuri ce „libertăți” se făureau în taină pentru Românii din vechea Ungarie. Din articolul dlui *C. Petranu* aflăm că până și istoria artelor a fost pusă de Unguri în serviciul revizionismului. Cică Românii nu sunt un po-

por cu calități artistice. Ba dela unii savanți în materie aflăm stupefiați că, spre deosebire de Unguri, noi nu avem o artă populară proprie. Am luat-o dela vecini. Deci: trebuie revizuit tratatul dela Trianon. Dl *N. Drăganu* combate unele afirmații istorice ungurești în legătură cu numărul Românilor din Ardeal. Vreo 30 pagini le ocupă notele, bogate în informații și dările de seamă. Nrul se încheie cu necroloagele morților noștri: I. G. Duca, Teodor Mihali, Vasile Goldiș, Ștefan C. Pop.

D. Prodan

BOABE DE GRAU (Anul V, Nr. 1). Numărul acesta s'a lăsat cam mult așteptat. Dar vina întâzierii cu siguranță că n'o poartă dl *Emanoil Bucuța*, harnicul și iscusitul redactor al revistei.

Să nu mai căutăm însă vinovatul, ci să ne bucurăm că *Boabele* au reapărut, continuând cu acel inventar al valorilor românești de pretutindeni, ignorate sau de abia cunoscute până la apariția lor.

Numărul acesta aduce un bogat istoric al Tipografiei Blajului, scris de dl *Ioan Georgescu*. Cea mai veche tiparniță românească a Ardealului apare aici cu toată risipa ei de lumină de mai bine de un veac și jumătate. Cărți bisericești, cărți de școală, de știință, de literatură, sau periodice, ea a trimis mereu pe întreg cuprinsul românesc. Uneori ies de sub teascurile ei adevărate monumente ale tiparului, ca acea *Biblie* a lui S. Micu Klein dela 1795 (1140 p. în folio!) pentru traducerea căreia modestul călugăr a săvârșit o muncă de urias, sau ca *Muza Română*, a lui Iacob Mureșianu, cea dintâi revistă românească de muzică. Dl *Georgescu* face mai ales un repertoriu bibliografic. El este extrem de util prin partea care n'a apărut în cunoscuta *Bibliografie* a lui *Bianu-Hodoș*. Reproduserile sunt numeroase. Între ele se găsesc patru deseme ale pictorului *Smigelschi* și un afiș teatral, din 1886, al lui G. A. *Petculescu*.

I. B.

SEMNALĂM cu bucurie apariția revistei *Touring Clubul României* editată de Asociația turistică cu același nume, a cărei centrală se găsește la București, dar care posedă deja numeroase secții în diferite regiuni ale țării, cea a Munților Apuseni avându-și sediul chiar în orașul nostru. Imprimată în condiții tehnice neobicinuit de luxoase, revista face o excelentă impresie mai ales prin conținutul ei bogat și foarte serios, din care menționăm articolele d-nei Liliana Protopopescu despre „Mănăstirile Bucovinei”, al d-lui Robert Ficheux despre „Itinerarii turistice în Munții Apuseni” (în franțuzește) și al d-lui Valeriu Pușcariu despre „Tăul Roșu și Cheile Bicazului”, toate ilustrate cu excelente fotografii. În afară de asta revista conține un bogat material informativ-turistic. Prin apariția acestei publicațiuni se umple un gol de mult simțit de amatorii, din ce în ce mai numeroși ai frumuseții munților noștri.

L. Daniello

Insemnări

ACUM UN AN, când un grup de tineri intelectuali din capitala Ardealului, s'au înscris în rândurile Astei printr'o mărturisire de credință, dacă gestul lor a fost primit din partea conducerii marelui societăți de cultură cu înțelegerea cuvenită, n'au lipsit nici clătînările din cap. Unele din ele ne spuneau că nu știm ce vrem, iar altele că vrem prea mult — ceace cam tot același lucru este. Acești sceptici, sau invidioși (sau fost și de aceștia!) uitau însă ceva: că un program cultural nu se face pe un an și că el trebuie să fie destul de larg pentru a coaliza în jurul lui, cu timpul, toate forțele tinere ale Ardealului, indiferent de specialitatea, credința lor politică sau religioasă. Unul din meritele excepționale ale Astei este cultivarea sentimentului de solidaritate în serviciul intereselor supreme ale națiunii; această moștenire prețioasă gruparea noastră a vrut să o fructifice, având convingerea că poporul românesc, la care individualismul anarhic este o adevărată

tară organică, are încă mult timp nevoie de ea.

Un gest oricât de frumos și de sincer ar fi, înseamnă prea puțin dacă nu este urmat și de fapte. Rezerva aceasta este deosebit de justificată, mai ales în România, unde programele, manifestele, măcelări și fabricanții de generații se găsesc pe toate drumurile. După un an de activitate, în împrejurări a căror vitregie e cunoscută de toată lumea, gruparea „Gând Românesc” își justifică rosturile și prin fapte, cari avem credința că se încadrează în mărturisirea ei de credință.

Nu vom înșira aici decât pe cele mai de seamă. Cea dintâi este această revistă. Ea stă mărturie dreaptă în fața tuturor, pentru a fi judecată. Aprecierile, elogiile sau aspre au venit, dealtfel, și până acum, de pretutindeni. Atunci când n'au fost izvorite din mărunte meschinării de clan, am ținut seamă de ele. Și vom ține și în viitor, pentru că nu ne credem posesori infalibili ai adevărului, iar de vaticinări ne ferim mai mult decât de orice. Școala țărănească dela Cluj este a doua realizare a grupării noastre. Ea nu este numai a noastră, dar noi i-am dat duhul și cea mai mare parte din muncă. Ce este această școală, ce trebuie să devină, ce rol covârșitor vor avea aceste instituții în ridicarea țărânimii noastre, cetitorii pot vedea din studiul prietenului nostru, N. Săulescu, publicat în acest număr al revistei.

A treia faptă a „Gândului Românesc” este ciclul de zece conferințe asupra problemelor principale ale Ardealului de astăzi, ținut la Cluj în întâiul trimestru al acestui an*. A rosti o conferință nu este o ispravă deosebită, într'o țară unde bântue o adevărată epidemie a conferințelor. Fără a avea pretenția că am epuizat o problemă, cu fețe atât de multiple și schimbătoare — o conferință chiar când se încadrează într'un ciclu, trebuie să țină seamă de o anumită măsură de timp și de publicul cărui se adresează — avem convingerea că ciclul nostru a adus ceva nou în viața intelectuală a Clujului. Ori-

ginalitatea lui stă, înainte de toate, în faptul că este un *ciclu*. El a atacat apoi pieptiş, cu curajul şi idealismul tinereţii, probleme de mare actualitate. Toate conferinţele au avut un pronunţat caracter documentar: în această privinţă ele au fost o adevărată baie de realităţi, atât pentru grupare cât şi pentru numerosul public căruia s'au adresat. Toţi conferenţarii, indiferent de specialitatea sau credinţa lor politică, s'au mişcat pe linia mare a intereselor panromâneşti, care în această provincie, cu minorităţi îndrăneşe şi uneori centrifugale, are un relief deosebit. Din toate conferinţele, fie că laudau, fie că infierau, s'a desprins sentimentul demnităţii naţionale şi al jertfei pentru comunitate, virtuţi care se cultivă în incinta Astei mai mult decât oriunde.

Iată faptele noastre. Ele sunt numai un început.

G. R.

*) Titlurile acestor conferinţe se pot citi în nrul 1—2 din acest an al *Gândului Românesc*.

INTR'UN NUMAR precedent al acestei reviste, prietenul I. Breazu a spus cuvinte de dreaptă apreciere despre opera de propagandă, discretă, cu solid temei documentar şi cu efect durabil, pe care o face la Paris, prin scrisul său, *Vasile Munteanu*. Fireşte, întreagă iniţiativa acestei acţiuni îi revine autorului, — un intelectual în cea mai nobilă accepţiune a cuvântului, apreciat în cercurile literare şi universitare din capitala Franţei tot pe atâta, pe cât este stimat şi iubit în cercul prietenilor săi din patrie.

Notiţa lui Breazu a fost prilejuită de un articol ce a publicat V. Munteanu în excelenta revistă de literatură comparată dela Paris, al cărei colaborator statornic este. Dar publicaţia care i-a tipărit cele mai frumoase pagini, timp de aproape un deceniu, de când a părăsit ţara, este revista săptămânală „l'Europe Centrale” dela Praga. Seria de portrete literare ce a publicat aici, în acest răstimp, sunt printre cele mai pătrunzătoare şi mai armonioase, iar articolele de prezentare cri-

tică a problemelor fundamentale ale literaturii noastre moderne, printre cele mai judicioase şi mai bogat documentate.

Iată spre exemplu portretul „marelui povestitor” *Mihail Sadoveanu*, din nrul dela 17 Martie 1934. După ce-l situiază în cadrul istoric în care s'a format ca scriitor, subliniind originea lor moldovănească, determinantă pentru atmosfera operei, urmează o caracterizare admirabilă a scrisului său domol, evocativ, plin de căldură şi mai ales de culoare. În opoziţie cu romancierul şi „ca orice povestitor înăscut, el (Sadoveanu) povesteşte şi nu studiază. E poetul „faptului divers”. Îşi tratează subiectele cu răvna sensuală pe care trebuie să o aibă în faţa spectacolului vieţii. S'ar spune că lucruri şi oameni deopotrivă simt plăcere să i se prezinte, ca şi când şi-ar da seama că nu se înfăţişează înaintea judecăţii totdeauna aspre a romancierului. Toate se scaldă într'o ambianţă de vis şi fum de tămâie, pe care povestitorul o ştie face odihnitoare prin iubire”.

Neintrecut îi apare Sadoveanu în descrierea naturii şi mai cu seamă a pădurii. „Literatura universală are puţini scriitori care să fi înţeles şi exprimat atât de bine farmecul adânc al pădurii. Numeroasele pagini ce i-a consacrat povestitorul formează o adevărată epopee în care pădurea ne apare în viaţa ei intimă, din orice ceas şi din orice anotimp, cu misterul ei dumnezeesc şi simfoniile ei minunate de freamăte şi murmure”.

UN MĂNUNCHIU de profesori şi de altfel de profesionişti, înfrăţiţi în nobile preocupări literare, întreţin la Sibiu o atmosferă intelectuală pe care o pot invidia multe din oraşele ţării noastre. Doară primul buletin al grupării lor, botezată *Thesis*, care înfăţişează sumar activitatea din anii 1932 şi 1933.

Printre ei se găseşte criticul de talent şi vigoare Al. Dima, scriitori cu pasiune pentru problemele literare ca Paul Constant şi băştinaşul H. Petra-Petrescu, italianizantul Pimen-Constantinescu, medicul

iubitor de idei I. Popescu-Sibiu, un psihanalist de marcă și tineri scriitori profund originali ca Emil Cioran.

Prin comunicări cu subiecte variind dela cele strict literare până la cele cu caracter științific, prin lecturi de opere literare proprii sau traduceri și prin discuții având drept punct de plecare fapte de cultură recent întâmplate, ci au alimentat imbelșugat o serie întreagă de șezători organizate în cerc restrâns. La anumite ocazii au ieșit și în public. Cu concursul lor, ziua cărții din anul trecut a fost sărbătorită la Sibiu cu deosebit fast. Profesorul Pimen Constantinescu a ținut, în mod gratuit, un curs de italiană cu un important număr de auditori. Revista „Provincia Literară”, redactată cu mult zel de Paul Constant, este o altă manifestație de ordin public, nu dintre cele mai puțin meritoase.

Și ne dăm perfect de bine seama că elogiul ce-l poate aduce această notiță fugară este modest în raport cu frumoasa activitate a cercului „Thesis”.

Olimpiu Boitoș

NAVEM nici o admirație pentru polemica cu orice preț. Am putut verifica de atâtea ori că la temelie ei, în afară de mângâierea de limbă proprie Românului, nu este decât o gravă meteahnă optică: cei implicați în exercițiile de acest soi își închipue că arguțiile unui „tournoi” cu dedesubturi personale pot părea și obiectiv tot așa de importante pe cât sunt în închipuirea ipertrofiată a celor ce le practică.

Dacă vom ieși, așa dar, pentru un moment, din impasibilitatea pe care ne-am impus-o în această materie și ne vom opri asupra unui atac îndreptat împotriva noastră într-o nouă revistă care din multele mijloace prin care o publicație începătoare poate atrage atenția a ales pe acela de a da cu băta'n baltă, o facem cu lușida conștiință a unui act absolut inutil și împotriva convingerii noastre. E o concesie pe care datorăm cititorilor și atât.

„Peisajul ardelean” din „Pagini literare” (Turda, a. I, nr. 1) de care ne ocupăm aici, reeditează, mutând-o pe planul vieții ardeleni, problema generațiilor, desbătută ani de zile, în revistele bucureștene. Nu văd nici o noutate în acest articol, afară doar de disproporția între cuvintele mari și penuria ideilor — un aport cu totul personal, recunosc. Observ chiar că unele constatări pe cari subsemnatul le-am formulat de câteva ori, fără nici o pretenție de originalitate de altfel, fiindcă ele sunt în aer, circulă persistent în articolul de care ne ocupăm.

Nu ne interesează așa dar narcisismul trandafirii al acestei atitudini, mult prea simplistă și suficientă pentru a fi putut înțelege ceva din „Întoarcerea din Rai” a lui *Mircea Eliade* care a făcut zdrobitorul proces al acestui joc de a mesianismul, nu ne interesează nici certitudinea cu care se crede că istoria Ardealului dacă nu și a întregii României va trebui datată dela Turda, cu începerea de 15 Mai 1934 și nu ne dă nopți de insomnie nici invitația la sinucidere adresată celor ce au îndrăznit să-și termine studiile universitare înainte de 1927.

Din fericire (desgustătoare fericire!) istoria pamfletului românesc cunoaște cele mai stranii reveniri. Nu s'au văzut matoriori ai invectivei, cerând, după câțiva ani de injurături, bunăcuviință și măsură interlocutorilor lor? Incât suntem siguri că acești vajnici apologeți ai unei vârste, se vor transforma, rând pe rând în apologeți ai tuturor vârstelor pe care le vor traversa. Sunt semne destule. E în această modelare a credințelor după contingentele personale, în această anarhică lipsă de consistență și incapacitate de durată toată explicația eternului nostru provizorat, tot gustul primitivului cu activitatea intelectuală de scurtă respirație pentru ultimul ciob de sticlă colorată. Și e încă o pildă de caricaturală deformare a marilor exemple imitate (după ureche), fără a fi fost asimilată substanța lor intimă. S'a încetățenit verva lui Veillot, a lui Leon Bloy, a lui Daudet, dar fără purita-

tea credinței lor înalte, fără bărbătească și statornică lor dârzenie. Altoită pe o volubilitate suspectă și fără răspundere, verva aceasta n'a dus decât la cultul vorbelor tari, la „efecte de stil” pentru care firea noastră meridională, nedeprinsă cu asceza meditației și a simplității are o exagerată înclinare. Săbii de mucava, trupuri rachitice ascunse în pantere superbe!

Ași vrea să fiu profet mincinos dar tare mă tem că d-l dela P. L. va evolua în acest sens. Căci altfel nu-mi pot explica patenta rea credință cu care, în judecarea globală a anilor de după război, d-sa asimilează cu căpătuiții acestei epoci și pe cei ce s'au grupat în jurul *Gândului Românesc*, făcând o legătură ce nu poate scăpa nici unui cititor atent între „cucerirea rapidă a posturilor de parlamentari, prefecți și inspectori” — și numele revistei noastre. Intreaga schelărie a articolului a fost ridicată pentru a susține accesa „concluzie” beteagă. Ce mizeriel

Parlamentari, prefecți, inspectori? Am vrea să ni se arate unul din gruparea acestei reviste!

Se poate discuta pe această temelie de totală iresponsabilitate? Evident că nu. Ea nu poate fi decât denunțată pur și simplu ca un simptom de primejduoasă boală, — trecătoare, o dorim creștinește. Și de aceea, nu autorului care nu se știe dacă s'a recules din regretabilu-i acces, ci cititorilor cu mintea trează le amintim că gruparea noastră a luat ființă tocmai pentru a marca deosebirea profundă dintre ea și ceata profitorilor, actuali și viitori, care amenință să exproprieze și să corupă tot ce face zestrea de demnitate și valori ale acestui Ardeal care are, totuși, un trecut ce trebuie păstrat cu cinste și valorificat înțelepțește. Căci, spre deosebire de autorii mirifișelor programe mondiale care se făuresc cu atâta ușurință de un timp încoace, noi, cu picioarele solid infipte în pământ, nu înțelegem pe ce s'ar putea altoi și ce preț ar putea avea noutatea fără continuitate.

Istoria noastră modernă nu este, în mare parte, decât un vast cimitir de pastişe, de pretenții găunoase. Trebuie oare neapărat să le sporim numărul pentru a avea iluzia că ținem pas cu vremea? Așa pare să creadă autorul dela P. L. A ieșit la modă *trăirea totalitară, neoclasicismul, Meșterul Manole, Miorița?* Hai cu toții la neoclasicism, la totalitarism, la miorișism, sau, dacă nu, poftim revolverul! Simplu și practic. Nu? Noi însă ne întrebăm cu Zarifopol: „distincția și noblețea intelectuală înseamnă, oare, în fond, a fi speriat, cu mutră mai mult sau mai puțin fină, că poți face aluzie la anume cărți și marafeturi scriitoricești?”

Și ne aducem aminte că tot la Turda, eminentul nostru peisajist semna, nu de mult, rânduri de literatură în esperanto de felul acesteia: „De aici am crescut eu într'un amurg *estival*, greu de presimțire și de poesia *arrière-saison*-ului”, și caracteriza pe Papini astfel: „viril și temerar, sintetic și vertical...”

Pentru a face loc, pe semne, acestei zguduitoare noutăți, acestei „viguroase acțiuni de luminare și culturalizare”, „Astra trebuie... să piară”, cu *Gând Românesc*, cu școlile ei țărănești, cu *Revue de Transylvanie* sau, ce mai știi?, cu întreg Clujul.

În cuvântul de prezentare al P. L. directorul revistei vorbește, îngerește, de *literaturism, de comiteri poetice, de piruete de priveghetori*. „Peisajul” de care ne-am ocupat e atât de *literaturist*, atât de plin de *comiteri și piruete*, încât era imposibil să mai încapă în el și ceva bun simț și măsură. Iar „ethos” cu atât mai puțin. Și iată de ce noi n'o să ne mai ocupăm de el în vecii vecilor.

I. Chinezu

NOTA. Din cauza aglomerării materialului, am fost nevoiți să amânăm pe nrul viitor o serie de recenzii de cărți și reviste.

Redacția

BULETINUL ASTREI

Sedința plenară a secțiilor

S'a ținut, ca de obicei, în ziua de 21 Mai. Obiectul principal al acestei întruniri de sfârșit de an este cetirea rapoartelor de activitate a singuraticelor secții. Spre deosebire de anii trecuți, de astă dată aceste rapoarte nu vorbeau decât de opera săvârșită de membrii lor în cadrele și după programul Astrei. Dacă în felul acesta ele au scăzut ca întindere, în schimb au marele avantaj că oglindesc fidel munca ce se desfășoară de fapt prin secții.

Locul întâi îl deține și acum secția medicală cu cele două subsecții ale ei: cea igienică și cea a educației fizice. În special ultima, cunoscută mai bine sub numele „Șoimii Carpaților” își păstrează avântul inițial, cucerind teren nou pentru idealurile ei, mai cu seamă la sate.

Secția nouă demografică și etnopolitică, în curs de organizare încă, a prezentat de peacum o lucrare de mare valoare, publicația de propagandă antirevizionistă „Revue de Transylvanie”, despre care se vorbește în alt loc al revistei.

Mai sunt și acum secții în curs de reorganizare, cari n'au nici un cuvânt de spus la astfel de ocazii festive. În schimb altele și-au refăcut cadrele prin cooptări de noi membri, cari urmează să fie ratificați de adunarea generală.

Este remarcabilă activitatea publicistică pe care o desfășoară d. *Ion Agârbiceanu* în calitate de secretar general al secțiilor.

Înainte de a se intra în ordinea de zi, secțiile au parentat pe regretatul președinte *Vasile Goldiș*, mort în iarna trecută. După o scurtă alocuțiune a dlui *Ion Lupăș*, d. *I. Agârbiceanu* a vorbit despre opera săvârșită de *V. Goldiș* în calitate de președinte al Astrei.

10 Mai la sate

Duminecă de Duminecă, neobosiți și fără intrerupere, propagandiștii despărțământului din Cluj colindă satele județului, ducând cuvânt de luminare și stimulând poporul la manifestații culturale demne și capabile de a desvolta bunele

virtuți strămoșești. În ultimul timp i-a dat prețios sprijin Camera de Agricultură, trimițând ingineri agronomi cari le-au dat țăranilor sfaturi de gospodărie agricolă.

Cea mai frumoasă manifestație culturală a despărțământului a avut loc în ziua de 10 Mai. Sărbătoarea națională a tuturor unirlor și a regalității au ținut-o în comun, la chemarea președintelui, d. *Iuliu Hațieganu*, peste 3000 de Români din comunele Topa Mică, Așchileul Mare, Cristorel, Adalmin, Așchileul Mic, Zimbor, Sântămăria, Sâncrai, Ogruț și Berind. Frumoasa adunare s'a ținut pe Dealul Topii.

Entuziasmul poporului era fără margini. Sătenii au așteptat în haine de sărbătoare, cu porți de triumf și cu flori pe oaspeții iubiți. Au participat dela Astra dñii *Iuliu Hațieganu*, *Petre Grimm*, *Ion Goia*, *T. Spârchez*, *C. Todea*, *G. C. Mărcuș*, *I. Breazu* etc.

După solemnitatea de ocazie, s'a organizat o emulație de coruri, distribuindu-se premii în bani. Corul din Sâncrai și cel din Așchileul Mare au luat premiul I de câte 400 lei, corul din Apahida a primit premiul II de 300 lei, iar corurile din Topa Mică și Sântămăria premiul III de câte 100 lei.

Programul s'a încheiat cu un concurs sportiv, format din exerciții de gimnastică: salturi în înălțime și în lungime și dansuri naționale.

Nu mai puțin impresionantă a fost serbarea de la Tic Colonie (Minele Șorecani) unde Astra și-a dat deașemenea contribuția alături de o mână de artiști de la Teatrul și Opera din Cluj, întregind astfel programul întocmit de vrednicii intelectuali localnici. Afluența enormă de mase țărănești e o dovadă că opera de romanizare a intrat, acolo, într'o fază decisivă. Meritul ei revine celor doi oameni care stau în fruntea mării întreprinderi și a căror nume trebuie încrestate aici cu cinste: *Dir. gen. Gr. Manoiilescu* și *Ing. dir. I. Fotiade*.

GÂND ROMÂNESC

REVISTĂ DE CULTURĂ EDITATĂ DE ASTRA

APARE LUNAR, SUB CONDUCEREA UNUI COMITET

REDACTOR: ION CHINEZU

SECRETAR DE REDACȚIE: OLIMPIU BOIȚOȘ

Abonament anual	Lei 200
Pentru instituții, autorități și în străinătate . . .	400
Pentru preoți, profesori secundari, învățători, studenți și elevi	150
Exemplarul	20

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA : CLUJ, CALEA MOTILOR 76.

Toate manuscrisele, revistele și cărțile de recenzat se vor trimite pe adresa redacției. Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

Revista noastră se desface în Capitală prin *Oficiul de Librărie*, București, VI. str. Rozelor, 9.

AM PRIMIT LA REDACȚIE :

- C. Georgiade*, Psihologia gândirii copilului. Buc. 1934. Soc. Rom. de Filosofie. 367 p. Lei 150.
- Toma D. Mărăscu*, Monografia comunei Sudrigiu, jud. Bihor. Beiuș, 1934.
- Primul buletin al Grupării Intelectuale „Thesis” din Sibiu*, 1932—1933. Sibiu, Tip. Cav.
- Dum. Cristian Amzăr*, Ce înseamnă a învăța filosofie. Incercare de tălcuire filosofică. Extras din „Convorbiri Literare”, nr. 4—1934
- Dem. Basarabeanu, Versuri*, colecția „Pământ și suflet oltenesc”, Craiova 1 Mai 1934.
- N. Ploșșor*, Amintiri. Idem, 1 Aprilie 1934.
- Al. Dima*, Motive hegeliene în scrisul eminescian. Sibiu, 1934. Tip. „Dacia Traiană”.

REVISTE ȘI ZIARE :

- România Nouă*, Cluj. *Făt-Frumos*, Cernăuți. Ianuarie-Februarie 1934.
- Mitropolia Moldovei*, Iași. Mai 1934. *Revue de Transylvanie*, Cluj. Tome I. No. 1. *Arta și Omul*, București. An. II. nr. 9—11. *Touring-Clubul României*, București. An. I. nr. 1. *Gând Nou*, Buzău, An. I. nr. 4. *Prometeu*, Brașov. An. I. nr. 1. *Ion Măiorescu*, Craiova. An. IV. nr. 1—3. *Graiul Maramureșului*, Sighet. *Secuimea*, Odorheiu. *România dela Mare*, Constanța. *Adevărul Literar și Artistic*, Mai 1934. *Libertatea*, București. An. II, nr. 9. *Caleidoscop*, Cluj. An. I. nr. 1. *Carpații*, Cluj. 15 Mai 1934. *Orientari*, Moinești. Aprilie 1934. *Puncte*, Buzău. Mai 1934. *Erdélyi Szemle*, Cluj. Mai 1934. *Viața Basarabiei*, Chișinău. Mai 1934. *Pagini Literare*, Turda. An. I. No. 1. *Erdélyi Fiatalok*, Cluj. An. V. nr. 1. *Crainicul Cetății*, Burdujeni. An. II. nr. 1—2. *L'Europe Centrale*, Praha. An. IX. nr. 18—21. *Le Danube*, Paris. 6. Mai 1934. *Progres și Cultură*, Târgu Mureș. Mai 1934. *Transilvania*, Sibiu. Martie-Aprilie 1934. *Vreimea*, București. Mai 1934. *Știință și Progres*, Târgu-Mureș. 1 Mai 1934. *Viața Economică*, Cluj. 15 Mai 1934. *Solia Dreptății*, Orăștie. *Gazeta Ciucului*, Gheorgheni. *Cuget Moldovenesc*, Băiți. Mai—Iunie 1934. *Unirea Poporului*, Blaj.

A APĂRUT :

Victor Papilian

IN CREDINȚA CELOR ȘAPTE SFEȘNICE

roman

In colecția „Gând Românesc“

2 volume lei 170

A APĂRUT :

Lucian Blaga

CENZURA TRANSCENDENTĂ

Incercare metafizică

București, „Cartea Românească“

Lei 100

A APĂRUT :

D. D. Roșca

EXISTENȚA TRAGICĂ

Incercare de sinteză filozofică

Editura Fundației „Regele Carol II.“

Lei 60

AU APĂRUT :

D. D. ROȘCA, Mitul utilului.

VAL. PUȘCARIU, Ghețarul dela Scărișoara.

GEORGE SOFRONIE, Problema păcii internaționale și organizarea ei juridică.

ȘTEFAN METEȘ, Domni din Principatele Române pîrbeși în Transilvania în veacul XVII.

Extrase din revista „Gând Românesc“

„Cartea Românească“, Cluj.

GÂND ROMÂNESC

ANUL II. No. 5.

MAI 1934

CUPRINSUL:

- Vasile Băncilă*, Teoreticism.
Gherghinescu Vania, Desnădejde (versuri).
Ștefan Ion George, Cântec de margini (versuri).
Ion Vlasiu, Reportaj despre viață într'o zi cu ploaie.
I. Moga, Tribuniștii și mișcarea memorandistă.
Virgil Bogdan, Filosofia lui D. D. Roșca.
Horia Stamatu, Fragment de jurnal.
Traian Marcu, Resemnare (versuri).
Coriolan Petranu, Bisericile noastre de lemn din Ardeal în lumina recentelor aprecieri ungare.

CRONICI

- CRONICI LITERARE. *P. Drăghici*, Paul Zarifopol. — *Olga Caba*, Romanul lui E. M. Forster.
CRONICA UNIVERSITARĂ. *Petru Comarnescu*, Viața universitară americană.
CRONICA TEATRULUI. *Olimpiu Boitoș*, Considerații la închiderea stagiunii.
CRONICA CULTURALĂ. *N. Săulescu*, Școala superioară țărănească.

MIȘCAREA CULTURALĂ

CĂRȚI ȘI REVISTE. *Duiliu Zamfirescu*, Poezii (I. Breazu); *Aurel Gociman*, România și revizionismul maghiar (V. Papilian); *Revue de Transylvanie* (D. Prodan); *Boabe de Grâu* (I. B.); *Touring Clubul României* (L. Daniello). — INSEMĂRI: După un an (G. R.); Vasile Munteanu — portretist literar; Gruparea „Thesis” din Sibiu (Olimpiu Boitoș); Pro domo (I. Chinez).

BULETINUL ASTREI

Ședința plenară a secțiilor; 10 Mai la sate.

Tipografia „Cartea Românească” Cluj, Calea Dorobanților No. 14

CENZURAT

LEI 20.-